S.V.Vedic University Series No: 45
Research & Publications (Special Drive)

सकलागमसारसंग्रहः

प्रधानसम्पादकः
आचार्यः सन्निधानं सुदर्शनशर्मा
कुलपतिः

श्रीवेङ्कटेश्वरवेदविश्वविद्यालयः
तिरुपति
२०१०

S.V. Vedic University Series No: 45
Research and Publications (Special Drive)

सकलागमसारसंग्रहः

प्रधानसम्पादकः

वेदाचार्य सन्निधानं सुदर्शन शर्मा
कुलपतिः

सम्पादकौ

डा.यम्.सीतारामशास्त्री
विनायकभट्टः

श्रीवेङ्कटेश्वरवेदविश्वविद्यालयः
तिरुपति
२०१०

Sakalāgamasārasaṅgrahaḥ

First Impression : 2010

Copies : 500

Price :

© Sri Venkateswara Vedic University, Tirupati, A.P.

ISBN 978-81-920534-6-2

Chief Editor :

Prof. Sannidhanam Sudarsana Sarma

Editor :

Dr. M.Seetarama Sastry
Vinayaka Bhat

Published by :

Sri Venkateswara Vedic University
Research & Publication Wing
Tirupati - 517 502 (A.P.)

'वेदाचार्य'
सन्निधानं सुदर्शन शर्मा
कुलपतिः

पुरोवाक्

श्रीवेङ्कटेश्वरवेदविश्वविद्यालयगतेन शोधप्रकाशनविभागेन अद्य प्रकाश्यते छात्रपाठकोपयोगिपुस्तकत्वेनायं सकलागम-सारसङ्ग्रहाख्यो नैगमो ग्रन्थः - इति भवति मानसमानन्दतुन्दिलम्।

शैवसम्प्रदायाध्वनीनानां विद्वत्तल्लजानां पाणिगृहीता एषा कृतिः विनेयकदम्बस्य च करदीपिकायते नूनम्।

शाखोपशाखत्वेन प्रक्रान्तेषु शैवगमग्रन्थेषु उपत्रिंशागमेषु शिवार्चनादिकं विषयजातमत्र यद्विवृतं तद् शैवागममार्गे प्रविविक्षूणां जिज्ञासूनां च सुखावगाहनमातनोति।

"त्रयी साङ्ख्यं योगः पशुपतिमतं वैष्णवमिति... ....प्रभिन्ने प्रस्थाने नृणां य एको गम्यः", तं परमेश्वरं त्रिकरणशुद्धि पूजितुमुपकरोत्येतादृशी कृतिः।

एवंविधं ग्रन्थकदम्बं पाठकलोचनप्रत्यक्षं प्रकल्प्य तुष्यति वेदविश्वविद्यालयः। पौनः पुनिकमेवमानन्दास्वादमाकलय्य कटाक्षयत्यस्मान् शेषगिरिनिरूढनिवासः स्वामी श्रीवेङ्कटेश्वरः।

तिरुपति
०८-०९-२०१०

सन्निधानं सुदर्शनशर्मा
कुलपतिः

प्रस्तावना

परमेशं वेङ्कटेशं वेदविद्योपबृंहितम्।

विश्वविद्याऽऽलयस्यास्य स्थापकं नौमि रक्षकम्।।

श्रीवेङ्कटेश्वरवेदविश्वविद्यालये समुद्घाटितेन परिशोधन-प्रकाशविभागेन एतावत्पर्यन्तं प्रकाशिताः ग्रन्थाः पञ्चाशत् सङ्ख्यामत्यक्रामन्निति महत्प्रमोदस्थानमास्ते। एतद्विभागस्य पुरोगमुकत्वे-बहुकार्यव्यापृतानामपि उन्निद्राणां सोत्साहानाम् अस्मत् कुलपतिवर्याणां साटोपं सावष्टम्भञ्च प्रोत्साहनमेव कारणत्वमाप्नोति।

प्रकृते, शैवागमप्रस्थानपाठकजनप्रसिद्धं सकलागमसार-सङ्ग्रहनामकं ग्रन्थरत्नं प्रकटितुमुद्युङ्क्ते अस्मदीयः परिशोधन-प्रकाशनविभागः। ग्रन्थेऽस्मिन् १. नित्यकर्मविधि २. शिवार्चनाविधि ३. शिवालयदर्शनविधि ४. पाकविधि इति नामभिः वर्तते प्रकरणचतुष्टयम्। सर्वत्रापि ग्रन्थे शैवागमग्रन्थजातसमानीत-प्रामाणिकवचनानि सुविपुलम् उदृत्य प्रदर्शितानि।

अतिविपुलोयं शैवागमपथः। तत्रत्याः सुप्रथिताः पारमेश्वर-कारण-कामिक-स्वायम्भुववातुल-किरण-अजित-प्रभृतयः बहव आगमाः प्रकृतग्रन्थस्याऽऽकरप्राया आसन्।

सर्वोऽप्यागमः ज्ञान-योग-क्रिया-चर्या इति पादचतुष्टयात्मको भवति। तत्र ज्ञानपादेन पति-पशु-पाशानां रक्षणं प्रतिपाद्यते। विद्यातत्त्वस्वरूपः अत्र आगमिकैः बोध्यते। पतिः नाम परमेश्वरः, पशुः नाम जीवात्मा, पाशो नाम आनव-कण्म-मायारूपकमलत्रयं च भवति।

क्रियापादे कर्षणादिप्रतिष्ठान्तं, तथा देवालयेषु प्रवर्तमानम्, उत्सव-प्रायाश्चित्तादिविधानं, नित्य-नैमितिक-काम्यक्रियाश्च समग्रं निरूप्यन्ते।

योगपादे प्राणायामादीनां लक्षणम्, आत्मशुद्धिविवेचनम्, अष्टाङ्गयोगमार्गविवरणम्, अन्तर्यागविधानञ्च प्रतिपाद्यन्ते।

अन्तिमे चर्यापादे पूजोपयुक्तान्युपकरणानि, एषां निर्माणादिकं च निरूप्यते।

एवं पादचतुष्टयात्मके आगमप्रस्थाने प्रकृतग्रन्थः सकलागमसारसङ्ग्रहः क्रियापादगतान् अंशान् बहुधा परामृशति।

शिवपूजाध्वन्यस्य धन्यस्य दैनन्दिनं शौच-स्नानविध्यादिकमारभ्य शिवनिवेदनानन्तरं चन्दनताम्बूलसमर्पणावधि सर्वोपि क्रियाकलापः समुपवर्णितोऽत्र। ग्रन्थान्तरदर्शनापेक्षां न्यूनीकृत्य स्वनाम्नः सार्थकतां प्रकटयतीदं ग्रन्थरत्नम्।

अस्मदीयविश्वविद्यालये शैवागमोपन्यासकौ डा.चे.कार्तिकेयशिवाचार्य-श्री पि.नीलकण्ठमहाशयौ ग्रन्थस्यास्य परिष्करणवेलायां तत्तत्सन्देहापनोदकौ भूत्वा महदुपकृतवन्तौ । तावभि कार्तज्ञ्यमावेदयामि। पुस्तकपरिष्करणे श्रामिकान् के.कोटेश्वरराव्-वीणाभट्-डा.राघवेन्द्रभट्-डा.बसन्तकुमारमुद्रादीन् परिशोधन-प्रकाशनविभागीयान् आत्मीयान् भृशमभिनन्दामि।

दिनाङ्कः
विकृति-वैकुण्ठैकादशी
तिरुपति

इत्थं
सुधीविधेयौ
डा.मुल्लपूडि सीतारामशास्त्री
विनायकभट्टः

विषयसूची

पुरोवाक्

प्रस्तावना i-ii

१. नित्यकर्मविधिः

शौचाचमनलक्षणम् १
ब्राह्ममुहूर्तलक्षणम् १
प्रातः कालकर्मविधिः २
शौचम् ३
आचमनम् ४
दन्तधावनविधिः ५
पञ्चस्नानविधिः ७
स्नानसङ्कल्पः ८
वस्त्रधारणविधिः ११
वस्त्रशौचविधिः ११
भस्मविधिः १४
भस्मधारणलक्षणम् १५
भस्मस्नानम् १५
भस्मपदव्युत्पत्तिः १९
आचमनम् २६
करन्यासः २८
अङ्गन्यासः २९
पञ्चब्रह्मषडङ्गानि ३०
मन्त्रपल्लवाः ३०
प्राणायामादिलक्षणम् ३१
अङ्कुशमुद्रा ३२
सुरभिमुद्रा ३२
त्रिसन्ध्याकालदेवता ३२
अर्घ्यम् ३३
गायत्रीध्यानम् ३४
देवतादितर्पणलक्षणम् ३४
तर्पणम् ३५
जपस्थानम् ३५
देवतादिगृहस्थानम् ३६
भूशोधानम् ३६
पूजास्थलद्वारलक्षणम् ३७
वेदिका ३७
सौरपूजा ३८
सौरप्राकारदेवतापूजा ३८
नवग्रहपूजा ४०

२. शिवार्चनविधिः

शिवार्चनविधिक्रमः ४२
पूजाकालः पूजादि-देवतानिर्णयः ४२
शिवपूजाविशेषः ४३

नानाविधलिङ्गपूजाफलम् ४४
ब्रह्मविष्णुशिवलिङ्गार्चन-
विशेषः ४८
शुद्धादित्रिविधपूजा ४८
लिङ्गपूजासङ्ख्या तत्फलञ्च ४९
नवरत्नलिङ्गपूजाफलम् ४९
रत्नलिङ्गमानम् ४९
लोहजलिङ्गपूजाफलम् ५०
शिलालिङ्गपूजाफलम् ५०
वर्णभेदलिङ्गफलम् ५०
लिङ्गदोषः ५१
बाणलिङ्गोत्पत्तिस्थानम् ५१
उत्तमादिबाणलिङ्गलक्षणम् ५१
लिङ्गपीठम् ५२
दुर्लक्षणफलम् ५२
नानाविधदेवताराधित-
बाणलिङ्गम् ५२
भोगमोक्षपूजालिङ्गम् ५३
बाणलिङ्गपरीक्षा ५३
लिङ्गपूजाकालः ५४
आशौचप्रायश्चित्तम् ५४
नष्टलिङ्गप्रायश्चित्तम् ५४
लिङ्गफलाधिकम् ५५
चातुर्वर्णस्त्रीपुंलिङ्गपूजा ५५
लिङ्गपीठप्रमाणम् ५६
पूजाविधिः, तत्फलम् ५६
द्वादशविधक्षणिकलिङ्गम् ५७
क्षणिकलिङ्गपूजाफलम् ५७
पूजाकालप्रमाणम् ५७
रुद्राक्षत्रिपुण्ड्रधारणकालः ५७
तत्प्रायश्चित्तम् ५८
शिवपूजाफलम् ५८
पूजाशब्दार्थः ५८
रुद्राक्षधारणम् ५८
रुद्राक्षोत्पत्तिः ५९
नानाभेदरुद्राक्षधारणफलम् ५९
धारणस्थानं, सङ्ख्या ६१
मालिकाधारणफलम् ६१
धारणवर्जितकालः ६२
स्वरूपं, फलञ्च ६२
मन्त्रफलम् ६२
वर्जितरुद्राक्षम् ६२
धारणस्थानफलम् ६३
मालिकाप्रमाणफलम् ६३
पूजाकाल आसनम् ६४
द्वारपूजा ६५
यागशालापूजा ६६
स्नानतोयम् ६६
नैवेद्यादिप्रमाणम् ६७
स्नानपात्रफलादिकम् ६७
देहशुद्धि-भूतशुद्ध्यादिः ६७
तत्त्वशुद्धिः ६८

कलाशुद्धिः	६८	पञ्चगव्यविधिः	८१
ईशानकलापञ्चकम्	७०	पात्रविशेषः	८२
तत्पुरुषकलाश्चतस्रः	७०	तन्मन्त्रः	८२
वामदेवकलास्त्रयोदश	७१	गोवर्णः	८२
सद्योजातकलाष्टकम्	७१	प्रमाणं, स्थानञ्च	८३
अक्षरन्यासः	७२	अभिषेकद्रव्यप्रमाणस्थानम्	८३
शिवध्यानम्	७३	अभावकालद्रव्यप्रमाणम्	८३
उपचारः	७३	मन्त्रः	८४
बहिः पूजास्थानशुद्धिः	७४	पञ्चगव्यसंयोगः	८४
द्रव्यशुद्धिः, पात्रविशेषः	७५	अधिदेवताः	८४
पात्रशुद्धिः	७५	पञ्चगव्यफलम्	८४
द्रव्यशुद्धिमन्त्रः	७५	पञ्चगव्याभिषेककालः	८५
पाद्यम्	७६	पञ्चामृतविधिः	८५
आचमनम्	७६	अभिषेकविधिः	८५
अर्घ्यम्	७६	फलोदकम्	८५
तत्प्रमाणम्	७६	कषायोदकम्	८६
शङ्खभेदः	७७	द्रव्याभिषेकस्थानम्	८६
कवचालङ्कारः	७७	धूपदीपकालः	८६
शङ्खशुद्धिः	७७	अभिषेकद्रव्यम्	८६
तदधिदेवताः	७७	अभिषेकफलम्	८६
ईक्षणादिशुद्धिमन्त्रः	७८	पीठशोधनम्	८७
तत्फलम्	७८	सहस्रधाराभिषेकविषयः	८७
मन्त्रशुद्धिः	७९	वस्त्रधारणं-बिम्बपूजा	८८
निर्माल्यविसर्जनम्	७९	पीठलक्षणम्	८८
स्नानवेदी	७९	पूजाविषयः	८८
लिङ्गशुद्धिः	८०	कूर्मशिलापूजा	८९

आसनपादुकाः	९०
धर्मादिस्वरूपम्	९०
पूजाद्रव्यम्	९०
मेखला	९१
दलम्	९१
केसरम्	९१
पञ्चासननिर्णयः	९२
आसनभेदकालः	९३
अष्ट त्रिंशत्कलान्यासः	९३
ह्रस्वदीर्घे	९३
आवाहनादिपूजा	९५
पाद्यादिविनियोगस्थानम्	९७
मन्त्रान्नव्युत्पत्तिः	९८
द्रव्यालाभे परिहारः	९८
वर्जितवस्त्रम्	९८
नानावर्णवस्त्रधारणकालः	९८
वस्त्रधारणफलम्	९८
उपवीतादिधारणमन्त्रः	९८
वासनाद्रव्यलेपनफलम्	९९
आभरणलङ्कारः तत्फलं च	९९
भान्वादिवारालङ्कारः	१००
पुष्पालङ्कारः	१००
अलङ्कारभागः	१००
पत्रपुष्पविषयः	१००
पत्रोपयोगकालः	१०१
फलपूजा	१०१
वारपत्रम्	१०१
पुष्पविशेषः	१०२
उत्तमादिपुष्पम्	१०२
पत्रपुष्पफलादिकम्	१०२
बिल्वपत्राधिदेवताः	१०२
वर्जितबिल्वम्	१०३
पञ्चबिल्वम्	१०३
नीलोत्पलविशेषः	१०३
सात्त्विकादिपुष्पम्	१०३
उदयादिकालपुष्पम्	१०३
सात्त्विकादिपुष्पविशेषः	१०४
वर्जितपुष्पम्	१०४
देवतावर्जितपुष्पम्	१०४
वर्जितपुष्पोपयोगकालः	१०४
नानादेवताराधानपुष्पविषयः	१०५
पुष्पमण्डपम्, तत्फलं च	१०५
पत्रपुष्पच्छेदनपूजाफलम्	१०५
लयाङ्गभोगाङ्गपूजा	१०५
पञ्चब्रह्मपूजा	१०६
षडङ्गपूजा	१०७
विघ्नेशावरणम्	१०७
गणेशावरणम्	१०८
लोकपालावरणम्	१०९

दशायुधावरणम् ११०
स्त्रीपुन्नपुंसकदेवताः १११
पञ्चावरणसङ्ग्रहः १११
पञ्चावरणधूपदीपाद्यु-
पचारविभागः १११
प्रच्छन्नपटविषयः ११२
उत्तमादिनैवेद्यान्नम् ११२
भोजनवस्त्वनिवेदनं -
निष्फलं, धनक्षयम् ११२
नैवेद्यफलम् ११३
नैवेद्यप्रमाणम् ११३
उत्तमादिनैवेद्यप्रमाणम् ११३
परिचारकनियमः ११३
वस्त्रशुद्धिः ११३
पात्रतण्डुलशुद्धिः ११३
शुद्धिमन्त्रः ११४
पाकलक्षणम् ११४
अशुद्धपाकफलम् ११४
षड्विधान्नविभागः ११४
व्यञ्जनम् ११५
पाकपात्रलक्षणम् ११५
नैवेद्यस्थानशुद्धिः ११६
नैवेद्यविभागः ११६
नैवेद्यपात्रसंख्या ११७
नैवेद्यभागः ११७
आचमनाद्युपचारः ११७
नैवेद्यक्रमः ११८
ताम्बूलम् ११८
चन्दनं, तत्फलम् ११८
फलनैवेद्यम् ११८
धूपदीपम् ११८
घण्टाविभागः ११८
उत्तमादिधूपम् ११९
उत्तमादिदीपः ११९
वर्जितदीपः १२०
दीपपात्राधिदेवताः १२०
उपचारः १२०
उत्तमाद्यारात्रिकसंख्या -
तदधिदेवता च १२०
रक्षा १२१
तिलकम् १२१
दर्पणं, तदधिदेवता च १२१
छत्रम्, तत्फलम् १२२
चामरम्, तत्फलम् १२२
तालवृन्तम्, तत्फलम् १२२
मयूरव्यजनं, तदधि-
देवता च १२२
छत्रादिमन्त्रः १२२
पुराणादिश्रवणम् १२३
षोडशोपचाराः १२३
द्वादशोपचाराः १२३
उपचारादिकालप्रमाणम् १२३

उपचारप्रियदेवता १२३
उपचारहीनफलम् १२४
उपचारविभागः १२४
आत्मरक्षा १२४
मन्त्ररक्षा १२४
त्रिनाडी १२५
जपविभागः १२५
उत्तमादिजपप्रमाणम् १२५
रुद्राक्षविभागः –
तद्धारणफलम् १२५
मिश्रमुखरुद्राक्षमालावर्जनम् १२७
रुद्राक्षाधिदेवता १२७
उत्तमादिरुद्राक्षमालाविभागः १२७
रुद्राक्षशुद्धिमन्त्रः १२८
उत्तमादिजपविभागः १२८
मन्त्रोच्चारणभेदः –
तत्फलं च १२८
जपमालाधिदेवता १२९
जपसंख्या १२९
अङ्गुल्यधिदेवताः १२९
जपविभागः १३०
नानाविधजपमाला १३०
जपस्थानफलम् १३०
जपफलम् १३१
नानाजपमन्त्रः १३१
स्तोत्रम् १३१
अग्निकार्यम् १३३
कुण्डः १३३
स्थण्डिलम् १३३
अग्न्यधिदेवताध्यानम् १३४
अग्निगर्भाधानादि–
षोडशक्रियाः १३५
अष्टदर्भाः १३६
कुशदोषः, स्त्रीपुन्नपुंसकदर्भाः १३६
तत्प्रयोजनकालः १३६
कुशाधिदेवताः १३७
उत्तमादिकूर्चम् १३७
कूर्चाधिदेवताः १३७
पवित्राधिदेवताः १३७
पवित्रप्रयोजनकालः १३७
परिधिविष्टरादिप्रमाणम् १३८
अग्निरूपम् १३८
वक्त्रनामानि १३८
होमस्थानम् १३८
अष्टकर्मप्रयोगः १३९
अग्निकार्यकालप्रमाणम् १३९
उत्तमादिहोमद्रव्यम् १३९
अग्निस्वरूपम् १४०
बालाद्याग्निकार्यकालः १४०
आहुतिस्थापनफलम् १४०

नानाद्रव्याहुतिस्थानम्	१४१
अग्निकार्यफलम्	१४१
होमवासनाफलम्	१४१
पूर्णाहुतिः	१४२
तिलकम्, तत्फलञ्च	१४२
बलिः	१४२
मन्त्रप्रमाणम्	१४३
प्रार्थना	१४३
प्रदक्षिणम्, तत्फलञ्च	१४३
योगपीठपूजा	१४३
गुरुपूजा	१४३
शिवपूजा	१४३
विद्यापीठपूजा	१४३
गुरुवन्दनम्, तत्फलञ्च	१४४
गुरुपुत्रस्य आचार्यत्वं - तत्फलञ्च	१४४
गुरुलक्षणम्, अयोग्यगुरु-शिष्यरीतिश्च	१४४
गुर्वादिस्वरूपम्	१४५
गुरुविशेषः	१४५
अष्टपुष्पम्	१४५
तत्पुष्पप्रयोजनम्	१४५
पूजार्हकमनुष्याः	१४६
अष्टपुष्पपूजासमयः	१४६
प्रार्थना	१४६
गणेशादिपूजा	१४६
चण्डपूजा	१४७
ताम्बूलाद्युपचारः	१४७
प्रार्थना	१४७
तत्फलम्	१४७
चण्डेश्वरपूजानियमः	१४७
निर्माल्योपयोगः	१४८
निर्माल्यभक्षणफलम्	१४८
षड्विधनिर्माल्यम्	१४८
देवद्रव्यविभागः	१४८
नैवेद्यविभागः	१४८
निर्माल्यविनियोगफलम्	१४९
न निर्माल्यम्	१५०
भुक्तियोग्यनिर्माल्यम्	१५०
निर्माल्यभक्षणफलम्	१५१
प्रसादभोजननाम विवरणम्	१५१
पादोदकाभिषेकजल-भुक्तिफलम्	१५२
नानाविधनिर्माल्यभुक्ति-फलम्	१५२
कपिलापूजा	१५३
३. शिवालयदर्शनविधिः	
लिङ्गदर्शनम्	१५४
भोजनादि	१५४
वपनम्	१५४

स्नानम्	१५४
हिरण्यश्राद्धम्	१५४
शिवतीर्थस्नानविशेषः	१५५
स्थूललिङ्गगोपुरदर्शनफलम्	१५५
शिवालयवाद्यघोषविशेषः	१५५
अङ्गलिङ्गभावः	१५५
शिवसान्निध्यस्थानम्	१५५
मूर्तिजीवस्थानम्	१५६
दर्शनकाले वस्त्राच्छादन-फलम्	१५६
जपहोमादिस्थानम्	१५६
प्रच्छन्नपटकालदर्शनफलम्	१५६
वर्जितविषयाः, तत्फलं च	१५६
बलिपीठदर्शनविधानम्	१५७
ध्वजदण्डदर्शनविधानम्	१५७
पशुपतिपाशविधानम्	१५७
शिवार्चनफलम्	१५८
अष्टाङ्गादिनमस्कारः - तत्फलं च	१५८
अष्टाङ्गविधानम्	१५८
पञ्चाङ्गम्	१५८
त्र्यङ्गम्	१५८
एकाङ्गम्	१५८
नमस्कारसंख्या	१५९
नमस्कारस्थानं, तत्फलम्	१५९
प्रदक्षिणक्रमः	१५९
प्रदक्षिणपदव्युत्पत्तिः	१५९
प्रदक्षिणकालफलम्	१५९
प्रदक्षिणस्थानफलम्	१६०
प्रदक्षिणसंख्याफलम्	१६१
मानुषादिलिङ्गप्रदक्षिणसंख्या	१६१
नानादेवताप्रदक्षिणसंख्या	१६१
सोमसूत्रप्रदक्षिणम्	१६१
छायादोषः	१६२
सव्यापसव्यप्रदक्षिणफलम्	१६३
४. पाकविधिः	
पाकविधिः	१६३
पाककारणं, तत्फलञ्च	१६४
भोजनविधिः	१६४
भोजनपात्रम्	१६४
निषिद्धपत्रम्	१६५
युक्तपत्रम्	१६५
भोजनकालमन्त्रः - तत्क्रिया च	१६५
वर्जितोपदंशः, तत्फलं च	१६५
माहेशादिभोजनफलम्	१६६
भोजनदोषः	१६६
दोषपरिहारः	१६६
चन्दनम्, ताम्बूलम्	१६७
अनुबन्धः	१६७

श्री उमामहेश्वराभ्यां नमः ॥

सकलागमसारसंग्रहप्रारम्भः ॥

प्रार्थना

वागीशाद्यास्सुमनसस्सर्वार्थानामुपक्रमे।
यं नत्वा कृतकृत्यास्स्युस्तन्नमामि गजाननम्॥ १॥
नमश्शिवाय शक्त्यै च बिन्दवे शाश्वताय च।
गुरवे च गणेशाय कार्तिकेयाय धीमते॥ २॥

नित्यकर्मविधिः

शौचाचमनलक्षणम् ॥

सोमशम्भौ-

पुरस्सुप्त्वा समुत्थाय प्रातस्संचिन्त्य शङ्करम्।
यथोद्दिष्टं क्रियाकाण्डं सर्वं प्रत्यहमाचरेत्॥ ३॥
अथातः संप्रवक्ष्यामि शौचाचमनलक्षणम्।
साधकानां हितार्थाय चतुराश्रमधर्मिणाम्॥ ४॥

ब्राह्ममुहूर्तलक्षणम् ॥

सुप्रभेदे-

ब्राह्मे मुहूर्ते विद्वांस्तु मनसा चिन्तयेच्छिवम्।
स त्रिपादत्रिघटिका रात्र्यन्ते तु दिने दिने॥ ५॥
ब्राह्मं मुहुर्तमाख्यातं सङ्क्षेपे स्थिति कथ्यते।
चतस्रो घटिकास्तावदरुणोदय उच्यते॥ ६॥
यतीनां स्नानकालोऽयं गङ्गाम्बुसदृशं जलम्।

अन्यत्र-

षोढा विभज्य रजनीं चरमांशे समुत्थितः॥ ७॥
यथा सम्भवमालोक्य दिव्य दिव्येन चक्षुषा।

ज्ञानरत्नावल्याम्–

परं व्योममयं शम्भुं देशालम्बनवर्जितम्।। ८।।
यद्वा ब्रह्मबिले नादज्योतिर्लिङ्गमनाहतम्।
सूक्ष्मं बिन्दुमयं यद्वा ललाटे परमाक्षरम्।। ९।।
हृदयाम्भोरुहस्थं वा ज्योतीरूपं परात्परम्।
अङ्गुष्ठपर्वमात्रं वा स्थूलरूपं सदाशिवम्।। १०।।

अजिते–

स्थित्वा यावदुषः पूर्वं स्तुत्वा स्तोत्रैः प्रणम्य च ।
कर्तव्यं शुभकार्याणि चिन्तयित्वा समाहितः।। ११।।
उत्थाय च बहिर्गत्वा दण्डपाणिः कमण्डलुः।

प्रातःकालकर्मविधिः

कालोत्तरे–

मृत्काष्ठं गोमयं पुष्पं तिलमामलकं शुभम्।। १२।।
कुशद्रव्यं गृहीत्वा तु नदीं गच्छेत् समुद्रगाम्।

शिवधर्मे–

ग्रामाद्धस्तशतं गत्वा नगरात्तच्चतुर्गुणम्।। १३।।

सहस्रतन्त्रे–

यथेष्टा दिशिवत् गम्यम् ऐशान्यां दिशि वर्जयेत्।

शिवधर्मोत्तरे–

शिरः प्रावृत्य तत् कुर्यात् आच्छाद्य च तृणैर्महीम्।। १४।।

अन्यत्र–

देवता ऋषयस्सर्वे गणनाथास्तथैव च ।
उत्तिष्ठत च सर्वेऽपि बहिर्भूमिं करोम्यहम्।। १५।।

सर्वज्ञानोत्तरे–

दिवोदङ्मुखस्तिष्ठेद्रात्रौ वै दक्षिणामुखः।
अर्धरात्रे तु नैर्ऋत्यां द्वे संध्ये तु यथा दिवा।। १६।।

सन्ताने–

वातस्याभिमुखं चैव न कुर्यात्तु कदाचन।

अन्यत्र–

रविं दक्षिणतः कृत्वा विण्मूत्रं च विसर्जयेत्।। १७।।
यथासुखमुखं कुर्यात् प्राणबाधकरेषु च ।

पाद्मे–

वाचन्नियम्य यत्नेन ष्ठीवनोच्छ्वासवर्जितः।। १८ ।।
प्रत्यादित्य जलादीनां चन्द्रगोब्राह्मणान् प्रति ।
देवालयसमीपे तु कूपे गोष्ठे च भस्मनि।। १९।।
क्षेत्रे तु वृक्षच्छायायां नद्यामन्तस्सरित्सु च।
चैत्यवृक्षसमीपे तु वेलायां वा महोदधेः।। २० ।।
चत्वरे गृहमध्ये च न कुर्यान्मतिमान्नरः।

शौचं ज्ञानरत्नावल्याम्–

तृणैः पायुमयज्ञाङ्गैर्मृज्यादनुपयोगिभिः।। २१।।
मृत्पिण्डेनैव वा कुर्यात् मार्जनं लोष्टकादिना।
गृहीतशिश्नो वामेन पाणिना दक्षिणेन तु।। २२ ।।

कालोत्तरे–

नालिकेरफलीमात्रं शौचार्थं मृदमाहरेत् ।
जले शुद्धे समागम्य पश्चात् शौचं समाचरेत्।। २३।।

पाद्मपुराणे–

तीर्थे शौचं न कुर्वीत कुर्वीतोद्धृतवारिणा।
अरत्निमात्रकं त्यक्त्वा कुर्याच्छौचमनुद्धृते।। २४।।

सकृन्मृत्तिकया शिश्नमक्षमात्रप्रमाणतः।
तथा सर्वत्र संशोध्यं पश्चापानाङ्गवर्तिनम् ।।२५।।
दशकृत्वं करे वामे सप्त कुर्यात् करद्वये।
पादद्वये तथा तिस्रः गृहस्थस्य विधीयते ।।२६।।

कारणे-

एतदुक्तं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम्।
त्रिगुणं वानप्रस्थानां यतीनां तु चतुर्गुणम्।। २७ ।।
यावन्मात्रं मनश्शुद्धिस्तावच्छौचं समाचरेत्।
यथोद्दिष्टदिवा शौचसिध्द्यर्थं तत उच्यते।। २८ ।।
आतुरस्य तदर्द्धं स्यात् तदर्द्धं चाध्वनि स्मृतम्।
शौचशेषमृदं तोयं न हि प्रक्षालयेद्यदि।। २९।।
अशेषास्तस्य पितरो भक्षयेयुर्न संशयः।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन शौचशेषं न कारयेत्।। ३०।।
शौचाचारविहीनस्य समस्ता निष्फलाः क्रियाः।
आचाराल्लभते ज्ञानम् आचाराल्लभते धनम्।।३१।।
आचारात् सर्वमाप्नोति आचारान्मुक्तिमाप्नुयात्।
नदीकूले देवगृहे वल्मीके मूषिकास्थले।। ३२।।
पथि स्थितामशुद्धां वा मृदं चैव तु नाहरेत्।
वापीकूपतटाकानामारामासु च वर्तनम्।। ३३।।
तज्जले मृत्तिकां ग्राह्य नाहरेदन्यमृत्तिकाम्।
आनीय केनचित्तास्तु विभजेत् स्नानशौचयोः।। ३४ ।।
जलेन शोधयेत् पश्चात् गण्डूषं षोडशं क्रमात्।
शौचमुक्तं विशेषेण आचमनमधुनोच्यते।। ३५।।

आचमनम् ।।

स्थले तु दक्षिणं पादं वामपादं जले स्थितम्।
नभो न दिक्षु संवीक्ष्य हस्तं गोकर्णवत् कृतम्।। ३६।।

माषमग्नन्तु यद्वारि निश्शब्दं तज्जलं पिबेत्।
तन्न्यूनमधिकं पीत्वा सुरापानसमं भवेत्।। ३७।।
आचम्य विधिवत् शुद्धो दन्तधावनमाचरेत्।

दन्तधावनविधिः ।।

सार्द्रत्वक् च समच्छेद ऋजुशुद्धमपर्वकम्।। ३८।।
कनिष्ठाङ्गुलिविस्तारं प्रशस्तं दन्तधावनम्।
चिरिबिल्वकरण्डोत्थं शैरीषं खादिरोऽर्जुनम्।। ३९।।
अष्टाङ्गुलं मुमुक्षूणां बुभुक्षूणामिहोच्यते।
जम्ब्वाम्रककुभाशोककपित्थवकुलोद्भवम्।। ४०।।
प्लक्षोदुम्बरपल्वाङ्घ्रि जातीचम्पकशङ्खजम्।
अतिमुक्तकदम्बोत्थमपामार्गं च देहिनाम्।। ४१।।
प्लक्षोदुम्बरनिम्बैश्च कुर्याद्वै दन्तधावनम्।
कण्टकक्षीरवृक्षोत्थद्वादशाङ्गुलमायतम्।। ४२।।

क्रियाकाण्डक्रमावल्याम् –

अथवा विप्रराजन्यवैश्यशूद्रान्त्यजातिषु।
द्वादशाङ्गुलमुद्दिष्टं क्रमादेकैक ह्रस्वतः।। ४३।।
चतुरङ्गुलमात्रं तु नारीणां दन्तधावनम्।
दन्तकाष्ठे बहिर्भूमौ शौचस्नानं जपेषु च ।। ४४।।
अर्चने भोजने भैक्षे मौनं कुर्यात्तथाष्टसु।

ज्ञानरत्नावल्याम् –

शिखावच्छिवधर्मणां साधकानां हराङ्गुलम्।। ४५।।
एकैकमङ्गुलं न्यूनं चतुर्णां लोकधर्मिणाम्।
उत्तरास्यो यतिर्मौनी गृहस्थश्चेत् पुराननः।। ४६।।
उपविश्य शुचिस्थाने विट्च्छवान्त्यजरासभान्।
श्वानार्तस्त्रीश्वपाकास्थिसूकरान्नावलोकयेत्।। ४७ ।।

हृदा मन्त्रितकाष्टेन दन्तमांसमबाधयन्।
निर्मलं दशनं यावत् तावद्वै दन्तधावनम्।। ४८।।
दन्तधावनमुद्दिष्टं तावद्वै दन्तधावनम्।
जटाश्वत्थार्कखदिरकरञ्जं नालिकेरजम्।। ४९।।
तृणपर्णपलाशोत्थ इष्टकाङ्गारभस्म च ।
अङ्गुलिश्च न शस्येत प्रमादाच्चोक्तपक्षयः।। ५०।।
मन्त्राश्च मुनयो देवाः पितरस्तत्पराङ्मुखाः।
भविष्यन्त्युदिते भानौ कुर्याच्चेद्द्विकृतिं विना।। ५१।।
प्रतिपत्पर्वषष्ठीषु नवम्येकादशी तथा।
काष्ठानां दन्तसंयोगे दहत्यासप्तमं कुलम्।। ५२।।
अष्टम्यां च चतुर्दश्यां पञ्चदश्यां त्रिजन्मनि।
तैलं मांसं व्यवायं च दन्तकाष्ठं च वर्जयेत्।। ५३।।
पौर्णमास्याममावास्यां संक्रान्तौ ग्रहणे गृही।
कुर्याद्वा पावनैः पत्रैर्बुभुक्षुर्दन्तधावनम्।। ५४।।
अलाभे दन्तकाष्ठानां निषिद्धे च तथा दिने।
अपां द्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्भविष्यति ।। ५५।।

अन्यत्र -

मूत्रे पुरीषे भुक्तौ च तथा भक्ष्यस्य भक्षणे।
चतुरष्टद्विरष्टाष्टगण्डूषेण विशुध्यति।। ५६।।
आस्यं प्रक्षाल्य गण्डूषैर्वामभागेन शुध्यति।
मोहाद्दक्षिणतो भागे रौरवं नरकं व्रजेत्।। ५७।।

चिन्त्यविश्वे -

मुमुक्षोश्च विशेषेण नित्यं वै दन्तधावनम्।
मलस्नानं प्रकर्तव्यं सर्वपापहरं शुभम्।। ५८।।

पञ्चस्नानविधिः ॥

कामिके -

पञ्चस्नानानि देवेशि विहितानि विशुद्धये।
स्नानं वारुणमाग्नेयं दिव्यं वायव्यमानसम्॥ ५९॥
वारुणं वारिणा स्नानम् आग्नेयं भस्मना भवेत्।
वृष्ट्या सातपया दिव्यं वायव्यं रजसा गवाम्॥ ६०॥
मन्त्रैर्मानसमित्युक्तं पञ्चस्नानाः प्रकीर्तिताः।

चिन्त्यविश्वे -

नद्यां वाप्यां तटाके वा कूपे वापि चतुर्विधम्॥ ६१॥
कूपस्नानं न कर्तव्यं नद्यादिषु च सत्स्वपि।
अलाभे तु प्रकर्तव्यं कूपस्नानं न दोषभाक्॥ ६२॥
तटाकेष्वपि न स्नानं सरित्सत्यां गजानन।
कूपाद्दशगुणं वापी वाप्या दशगुणं नदी॥ ६३॥
तस्माद्दशगुणं विद्धि नदीं चैव समुद्रगाम्।
ततश्शतगुणं पुण्यं स्नानं प्राङ्मुख उच्यते॥ ६४॥
प्रवाहाभिमुखी भूत्वा नद्यां स्नानं समाचरेत्।
तत्रापि दक्षिणं तीरम् अनन्तं फलमुच्यते॥ ६५॥
तोयं शुद्धम् अशुद्धं वा शिवालयसमीपगम्।
शिवगङ्गेति तां विद्याच्छिवधामाम्बुसेचनात्॥ ६६॥

शैवपुराणे -

देवालयस्थितं तीर्थं दूषयेन्न कदाचन।
नात्यन्तमशुचिस्तत्र स्नानं कुर्यात्तु कर्हिचित्॥ ६७॥
अथवा स्वगृहे तप्तवारिणा शीतलेन वा ।
नवाष्टपञ्चभिः कुम्भैः शिवमन्त्रप्रकल्पितैः॥ ६८॥
ततस्त्वालिप्तभूपृष्ठे पीठस्थः स्नानमाचरेत्।
नाभेरधः प्रविश्याप्सु कटिं प्रक्षाल्य मृज्जलैः॥ ६९॥

शुद्धार्द्रकपटेनाङ्गमार्जनं कापिलं स्मृतम्।
स्त्रीबालानां महीशानां रोगिणाञ्च प्रवासिनाम्।। ७०।।
उष्णोदकेन स्नानं वा कण्ठस्नानमथापि वा।
पञ्चपिण्डाननुद्धृत्य न स्नायात् परवारिषु।। ७१।।
मृत्कुम्भात्ताम्रकुम्भेन स्नानं शतगुणं भवेत्।
ताम्राच्छतगुणं रौप्यं रजताद्धेमकं शतम्।। ७२।।
कुण्डोदं च निपानं च वापीस्नानसमं भवेत्।

सुप्रभेदे-

अप्रशस्तं निशि स्नानं प्रशस्तं ग्रहणे पुनः।। ७३।।
वृत्रस्य रुधिरं नित्यं स्रवन्ति निशि निम्नगाः।
तस्मात् स्नानं च पानं च न कुर्वीत कदाचन।। ७४।।
अग्निं वापि सुवर्णं वा दर्शयेज्जलसन्निधौ।
प्राणायामत्रयं वापि कारयेद्देशिकोत्तमः।। ७५।।
जलशुद्धिर्भवेदेव निशि स्नानं न गम्यते।
तस्माद्दिवैव गृह्णीयाद्देवार्थं चात्मनश्च वै।। ७६।।

स्नानसङ्कल्पः।।

ज्ञानरत्नावल्याम् -

समाचम्य कृतन्यासो दर्भहस्तप्रसन्नधीः।
प्राणायामत्रयं कृत्वा संहितान् प्रणवं वदन्।। ७७।।
अद्यामुके रवौ मासे तिथिवारे सरिद्वरे।
स्नानं देव करिष्यामि त्वत् पूजार्थं प्रसीद मे।। ७८।।
हुं फट्कारेण शुद्धां च मृदं सङ्गृह्य साधकः।

कालोत्तरे-

पर्वताद्यान्नदीकूलात् पुण्यक्षेत्रच्छुचिस्थलात्।। ७९।।
ब्रह्मवृक्षात् कुशाधस्तादस्त्रखातात् सुरक्षिताम्।
तालमानामधो मृत्स्नामादाय हृदयेन तु ।। ८०।।

सञ्चयेत् भूतले शुद्धे यावन्मासचतुष्टयम्।
वर्षाकाले न गृह्णीयात् श्राद्धपक्षे विशेषतः।। ८१।।
सकृत् जप्तेन चास्त्रेण मृदं ग्राह्य विचक्षणः।
मलस्नानं पुरा कृत्वा विधिस्नानं समाचरेत्।। ८२।।

तदुक्तम् -

रजनीकणपिष्टैस्तु अङ्गप्रत्यङ्गकर्षणम्।
मलस्नानमिदं प्रोक्तं मन्त्रस्नानं ततश्शृणु।। ८३।।
नासिका श्रोत्रनेत्रोत्थमुदकेन विशुध्यति।
वक्त्रजं दन्तकाष्ठेन कैश्यं चामलकादिभिः।। ८४।।
अद्भिश्च शुद्धमृद्भिश्च शेषं प्रक्षालयेत्तनुम्।

सुप्रभेदे -

मत्स्यमण्डूकसर्पाद्यैरन्यैश्च जलजन्तुभिः।। ८५।।
सेवितं तु जले नित्यं तस्मादुक्तं विशेषतः।
तद्दोषशमनार्थाय शिवतीर्थं प्रकल्पयेत्।। ८६।।
हस्तमात्रप्रमाणेन परितश्चतुरश्रकम्।
हुं फट्कारेण चास्त्रेण मृदं ग्राह्य विचक्षणः।। ८७।।
सद्येन स्नापयेन्मन्त्र वामदेवेन सेचयेत्।
अघोरेण तु संस्पृश्य पुरुषेण त्रिभागिकम्।। ८८।।
पूर्वं च दक्षिणं चैव पश्चिमं च त्रिधा भवेत्।
ईशानेन तु मन्त्रेण एकैकमभिमन्त्रयेत्।। ८९।।
अस्त्रब्रह्मशिवाङ्गानि न्यसेत् पूर्वादितः क्रमात्।
अस्त्रजप्तं तु यद्भागं दशदिक्षु विनिक्षिपेत्।। ९०।।
शिवजप्तं तु यद्भागं तीर्थमध्ये विनिक्षिपेत्।
फट्कारेण तु मन्त्रेण नाराचास्त्रप्रयोगतः।। ९१।।

जले सूक्ष्माश्च ये दोषाः तेषामुच्चाटनं भवेत्।
ब्रह्मजप्तेन चांशेन आत्मनोऽङ्गानि कुण्ठयेत्।। ९२।।
उपस्पृश्य ततः स्नायात् शिवतीर्थस्य मध्यमे।

चिन्त्यविश्वे -

चन्द्रार्करूपहस्ताभ्यां सेचयेत् कुम्भमुद्रया।। ९३।।
वौषडन्तषडङ्गेन मूलेन ब्रह्मभिर्मुहुः।
अभिषिञ्चेत् क्रमान्नित्यम् अमृताम्बुविभावयन्।। ९४।।
जलक्रीडावसाने तु वक्त्रमुद्राभिषेचयेत्।

सिद्धान्ते -

अङ्गुष्ठाभ्याम् उभौ कर्णौ तर्जनीभ्यां च चक्षुषी।। ९५।।
मध्यमाभ्यां निबध्नीयान्नासिकायुगलं दृढम्।
पञ्चब्रह्मशिवाङ्गैश्च त्रिःपदैरघमर्षणम्।।९६।।

सुप्रभेदे -

अन्तर्जले पिधायाक्षं सर्वाङ्गैरेव दर्शयेत्।
दर्शयेच्च ततश्चार्द्धमुखमग्नोऽथवा पुनः।। ९७।।
मुखमग्नश्च यज्ञसम् एकं शतगुणं भवेत्।
अर्द्धाङ्गेनैव साहस्रं निमग्नं कोटिरुच्यते।। ९८।।

स्मृतावपि -

पिबन्ति शिरसो देवाः पिबन्ति पितरो मुखात्।
मध्यतस्सर्वगन्धर्वा अधस्तात्सर्वजन्तवः।। ९९।।
तस्मात् स्नातो न वा मृज्यात् स्नानशाट्या न पाणिना।
तिस्रः कोट्यर्द्धकोट्यश्च यावन्त्यङ्गरुहाणि वै।। १००।।
स्रवन्ति सर्वतीर्थानि मत्या न परिवर्जयेत्।
ध्यानयुक्तो विनिष्क्रम्य क्रमेणाचमनं चरेत्।। १०१।।

फट्कारेण तु मन्त्रेण शिवतीर्थं तु सङ्ग्रहेत्।
अङ्गलग्नजलं शुष्कपटेन परिमार्जयेत्।। १०२।।
आद्रं चेत् सप्तधा धून्वन् अङ्गानि परिमार्जयेत्।
शुद्धवस्त्रं समाच्छाद्य आर्द्रवस्त्रं परित्यजेत्।। १०३।।

वस्त्रधारणविधिः ।।

ज्ञानरत्नावल्याम् –

नैकवस्त्रः क्रियां कुर्यान्नग्नः कौपीनकेवलः।
स्नाने देवार्चने यागे भोजने च विपश्चिता।। १०४।।

स्मृतौ –

नग्नो मलिनवस्त्रस्स्यात् नग्नश्चार्द्रपटस्मृतः।
नग्नस्तु दग्धवस्त्रस्स्यात् नग्नस्यूतपटस्मृतः।। १०५।।

अंशुमति –

आर्द्रवस्त्रेण संयुक्तः कर्म कुर्यादतन्द्रितम्।
वृथा भवति तत्कर्म पुनः स्नानेन शुध्यति।। १०६।।

वस्त्रशौचविधिः।।

शिवधर्मोत्तरे –

वस्त्रशौचं प्रवक्ष्यमि तच्छुद्धौ शुध्यते यतः।
वस्त्रशौचविहीनात्मा शुचिरप्यशुचिर्भवेत्।। १०८।।
देवकार्योपयोग्यानां प्रत्यहं शौचमिष्यते।
वाससामितरेषां च कार्यं शौचं मलोद्गमे।। १०९।।

स्मृतौ –

वस्त्रं चतुर्गुणं कृत्वा पीडयित्वा जलाद्बहिः।
समप्रकोष्ठे निक्षिप्य द्विराचम्य विशुध्यति।। ११०।।

यदा यदा च सुस्नातः तदा सन्ध्यामुपासयेत्।
स्नानकाले यतस्सर्वेप्युपतिष्ठन्ति नित्यशः ।।१११।।
तस्माद्देवान् मुनीन् सिद्धान् पितृंश्चापि प्रतर्पयेत्।
अन्यथा ते प्रयान्त्यूर्ध्वं निराशास्तत्पराङ्मुखाः ।।११२।।
तर्पिताश्चेत् प्रयच्छन्ति तृप्तास्सर्वमभीप्सितम्।
पश्चात्स्वमूर्ध्नि वस्त्रेण त्रिधा सम्प्रोक्षयेद्बुधः ।।११३।।
तर्पणं चास्त्रमन्त्रेण त्रिधा तर्प्य जपेद्दश।
एवं च तर्पयेत्सन्ध्यां यद्वा चास्तं हृदि स्मरेत्।।११४।।
जलस्नानमिदं प्रोक्तं तस्मात्स्नानमिदं शृणु।
सुरासुरैर्मथ्यमानात् क्षीरोदादर्णवोत्तमात्।।११५।।
पञ्चगावस्समुत्पन्नास्सर्वलोकस्य मातरः।
नन्दा भद्रा च सुरभी सुशीला सुमनास्तथा।।११६।।
गावः शिवपुरात् पञ्च क्षितिः प्राप्ताः शिवेच्छया।
कपिला कृष्णा श्वेता च धूम्रा रक्ता तथैव च ।।११७।।
सर्वलोकोपकारार्थं देवानां तर्पणाय च ।
गोमातरः स्थिता भूमौ स्नानार्थं च शिवस्य तु।।११८।।
गोमयं रोचना मूत्रं क्षीरं दधि घृतं गवाम्।
षडङ्गानि पवित्राणि सर्वसिद्धिकराणि च।।११९।।
गोभिः यज्ञाः प्रवर्तन्ते गोषु देवाः प्रतिष्ठिताः।
गोभिर्वेदास्समुद्गीर्णाः सषडङ्गपदक्रमाः ।।१२०।।
शृङ्गमूले गवां नित्यं ब्रह्मविष्णू प्रतिष्ठितौ।
शृङ्गाग्रे सर्वतीर्थानि स्थावराणि चराणि च।।१२१।।
शिरो मध्ये त्वहं वत्स सर्वभूतैस्समावृतः।
ललाटे संस्थितो वत्स भ्राता तत्र विनायकः।।१२२।।
कम्बलाश्वतरौ नागौ नासापुटसमाश्रितौ।
कर्णयोरश्विनौ देवौ चक्षुषोश्शशिभास्करौ।।१२३।।

दन्तेषु मरुतो देव जिह्वायां वरुणस्थितः।
सरस्वती तु हुङ्कारे यमंयक्षौ च गण्डयोः ।।१२४
ओष्ठद्वये स्थिते संस्थे ग्रीवे चेन्द्रस्समारुतः।
खुरमध्येषु गन्धर्वाः खुराग्रेषु च पन्नगाः ।।१२५।।
खुराणां पश्चिमाग्रेषु अप्सराणां गणास्थिताः।
रुद्रास्तु दशनाडिस्थाः वायवस्सर्वसन्धिषु ।।१२६।।
श्रोणिस्थाः पितरस्तावदुरस्था स्यादुमा भवेत्।
श्रीरपाने गवां नित्यं गोमलाग्रमलाश्रिताः ।।१२७।।
आदित्यरश्मयो वत्स गोमूत्रे जाह्नवी स्वयम्।
ऋषयश्च तथा सर्वे रोमाग्रेषु च संस्थिताः ।।१२८।।
उदरे पृथिवी ज्ञेया सशैलवनकानना।
चत्वारस्सागराः पूर्णाः गवां ह्येव पयोधराः ।।१२९।।
गोमयादुत्थितः श्रीमान् बिल्ववृक्षः शिवप्रियः।
तत्रास्ते पद्महस्ता श्रीः श्रीवृक्षस्तेन चोच्यते ।।१३०।।
बीजान्युत्पलपद्मानां पुनर्जातानि गोमयात्।
कथिता देवतास्सर्वाः नित्यं गोषु प्रतिष्ठिताः ।।१३१।।
इत्थं गावस्समालोक्य तस्यार्थं गोमयं ग्रहेत्।

स्वायम्भुवे -

प्रातरुत्थाय देवेशि मौनव्रतसमन्वितः ।।१३२।।
गवां गोष्ठे च गत्वा तु नमस्कृत्य च गोकुलम्।
गोरोचना घृतक्षीरमन्नं चापि प्रदापयेत् ।।१३३।।
ताम्बूलं दापयित्वा तु गोसावित्रीं शतं जपेत्।
तीक्ष्णशृङ्गाय विद्महे वेदपादाय धीमहि तन्नो गावःप्रचोदयात्।।१३४।।
ब्राह्मणस्य तथा श्वेता रक्ता वै क्षत्रियस्य तु ।
पीतवर्णा तु वैश्यस्य कृष्णा शूद्रस्य चोच्यते ।।१३५।।

पौर्णमास्याममावास्याम् अष्टम्यां ग्रहणद्वये ।
क्रमाद्वै गोमयं ग्राह्यमन्यथा ग्राहयेन्न तु ।।१३६।।
वन्ध्या वृद्धा व्याधिता च दुर्लक्षणयुता तथा।
तर्णकेन विहीना च वालमौख्यं विनाकृता।।१३७।।
अमेध्याहारदक्षिण्यसाध्याः गावश्च गर्हिताः।
कल्पं चैवानुकल्पं च उपकल्पमकल्पकम्।।१३८।।

भस्मविधिः ॥

तेषां लक्षणकं चैव क्रमाच्छृणुत सुव्रताः।
सलक्षणा च कपिला रक्ता शुक्लसितेतरा ः।।१३९।।
तासां च गोमयं पद्मपत्रैरम्भोद्भवैस्तथा।
पलाशपत्रके वापि हस्ताभ्यां व्योम्नि धारयेत्।।१४०।।
गोष्ठे वा गोमयं ग्राह्यं सद्यो मन्त्रेण धारयेत्।
पिण्डानि वाममन्त्रेण अघोरेण तु शोषयेत्।।१४१।।
दहेत्तत्पुरुषेणैव ईशानेन तु सङ्ग्रहेत्।
अनुकल्पं ततश्चैव शृणु त्वं नन्दिकेश्वर।।१४२।।
वने शुष्कं शकृत् ग्राह्यं चूर्णयित्वा ततः परम्।
गोमूत्रैर्मर्दयित्वा तु पिण्डितन्तु तथा दहेत्।।१४३।।
वस्त्रेणान्तरितं भस्म गोमूत्रात् पूर्ववद्दहेत्।
अनुकल्पमिति प्रोक्तमुपकल्पं ततश्शृणु।।१४४।।
दावाग्निना वने गोष्ठे दग्धं भस्म तु सङ्ग्रहेत्।
दग्धं पूर्वोक्तविधिना भवेत्भस्मोपकल्पनम्।।१४५।।
पूर्वोक्तविधिमुत्सृज्य केवलं भस्मसाधनम्।
अन्येनापादितं भस्म अकल्पमिति कल्पितम्।।१४६।।
पुरुषेण विशेषेण नवभाण्डेषु विन्यसेत्।
पञ्चब्रह्म शिवाङ्गैश्च व्योमव्यापि सकृज्जपेत्।।१४७।।

चिन्त्यविश्वे -

कर्बुरोशीरह्रीबेरकेतकैश्चम्पकैस्तथा।
मदनेशानमन्त्रेण क्षिपेत्तस्मिन् विशेषतः ।।१४८।।
केतकीमल्लिकानाथ चम्पकं पाटलं तथा।
पद्मं पलाशं तुलसीमपामार्गं कुशाग्रकम् ।।१४९।।
जातिश्च तत्र निक्षिप्य सद्भाण्डेषु परिग्रहेत्।
अलाबुपात्रे मतिमान् भस्माधारे विनिक्षिपेत् ।।१५०।।
भस्मालयं तु शक्तिः स्यात् तत् भस्म शिव एव तु ।
तं तु ब्रह्माधिदैवत्यं कवचेनैव वर्जयेत् ।।१५१।।

भस्मधारणलक्षणं भस्मस्नानम् ।।

मतङ्गे -

जलस्नानं पुरा कृत्वा भस्मस्नानमतः परम्।
जलस्नाने त्वशक्तश्चेत् भस्मस्नानं समाचरेत् ।।१५२।।

सोमशम्भौ -

ईशानेन शिरोद्धूल्यमुखं तत्पुरुषेण तु ।
पशुरूपेण हृदयं नाभिं वामेन कीर्तितम् ।।१५३।।
सर्वाङ्गं सद्यमन्त्रेण समुद्धूल्य विचक्षणः।

सुप्रभेदे -

अथातो विधिसिद्धेन संहितामहितेन वा ।।१५४।।
निवृत्यादिविशुद्धेन भस्मना स्नानमाचरेत्।
शिरस्थात् पादपर्यन्तं हुं फडन्तशराणुना ।।१५५।।
मनस्नानमिदं ज्ञेयं शुद्धस्नाने मुखं विना।

चिन्त्यविश्वे -

द्वात्रिंशत् सन्धिदेशेषु अथवा षोडशेषु च ।।१५६।।
अष्टसन्धिषु वा मन्त्रं पञ्चस्थानेषु योजयेत्।
उत्तमाङ्गे ललाटे च कण्ठयोर्नेत्रयोस्तथा ।।१५७।।

नासाग्रयुगले चैवमंसद्वयमतः परम्।
कूर्परे मणिबन्धे च हृदये पार्श्वयोर्द्वयोः ।।१५८।।
नाभौ गुह्यद्वये चैव ऊर्वोः स्फिक्द्वन्द्वजानुनि।
जङ्घाद्वये च पादौ च द्वात्रिंशत् स्थानमुच्यते।।१५९।।
प्रियं वै चाष्टमूर्तीनां विद्येशानां तथैव च ।
दिक्पालानां वसूनां च मूर्धादि परिकल्पयेत्।।१६०।।

कारणे –

शीर्षे चैव ललाटे च कण्ठे वांसद्वयोरपि।
कूर्परे मणिबन्धे च हृदये नाभिपार्श्वके।।१६१।।
पृष्ठे चैवं प्रतिस्थानं जङ्घे तत्राधिदेवताः।
त्रिपुण्ड्रं षोडशस्थाने धारयेद्वै शिवाश्रमी।।१६२

स्कन्दपुराणे –

शीर्षे भस्मधृतं गलोपरिकृतं पापं दहेत् तद्गले
भक्ष्याघं भुजयोस्तु तत्कृतमघं वक्षस्तु चिन्तार्जितम्।
नाभौ शिश्नकृतं तथा गुदकृतं पृष्ठे पदा जानुनोः
पार्श्वेन्या परिरम्भणाघमिति यत् स्कान्दे पुराणे स्मृतम्।।१६३।।
शिवस्सदाशिवश्चैव महेशो ब्रह्मपञ्चकम्।
विद्येश्वराश्च वै वत्स षोडशस्याधिदेवताः।।१६४।।
अष्टस्थाने प्रवक्ष्यामि त्रिपुण्ड्रं दैवतं तथा ।
शिरस्थाने स्वयं ब्रह्मा ललाटे स्कन्द एव च।।१६५।।
कण्ठे विनायकः प्रीतो बाहौ वै विष्णुरेव च ।
हृदये ईश्वरः प्रीतौ नाभौ चैव वसुन्धरा।।१६६।।
पृष्ठे च पितरः प्रीताः त्रिपुण्ड्रेष्टौ प्रकीर्तिताः।
अथवा मस्तकं बाहू हृदयं नाभिमेव च।।१६७।।
पञ्चस्थानान्यमून्याहुः पञ्चमूर्तिश्च देवताः।
आध्वरं कर्म तत्सर्वं त्रिपुण्ड्रे नैव कारयेत्।।१६८।।

अकारोऽनामिका प्रोक्ता उकारो मध्यमाङ्गुली।
मकारस्तर्जनीस्थानं त्रिभिरेतैस्त्रिपुण्ड्रकम्।।१६९।।

द्विशतिकालोत्तरे -

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च त्रिपुण्ड्रस्याधिदेवताः।
सृष्टिस्थितिश्च संहारः त्रिपुण्ड्रस्य स्वरूपकम्।।१७०।।

सुप्रभेदे -

षडङ्गुलन्तु विस्तारं क्षत्रियाणां त्रिपुण्ड्रकम्।
त्र्यङ्गुलन्तु वैश्यानां त्रिपुण्ड्रं सर्वकामदम्।।१७१।।
एकाङ्गुलं तु शूद्राणां स्त्रीणां चैव विशेषतः।
तत्तद्वंशवती स्त्रीणां तत्तदेव विधीयते।।१७२।।

दीप्ते -

सप्ताङ्गुलन्तु विस्तारं ब्राह्मणानां विधीयते।
पञ्चाङ्गुलं क्षत्रियाणां वैश्यानां चतुरङ्गुलम्।।१७३।।
त्र्यङ्गुलन्तु शूद्राणां स्त्रीणामेकाङ्गुलं भवेत्।

स्मृतिरत्नावल्यां -

अर्द्धपुण्ड्रमनायुष्यं दीर्घपुण्ड्रतपक्षयम्।।१७४।।
नेत्रयुग्मप्रमाणेन त्रिपुण्ड्रं धारयेद्बुधः।
ललाटे यादृशं पुण्ड्रं लिखितं भस्मना पुनः।।१७५।।
तादृशं भुजयोर्मूर्ध्नि स्तनयोरन्तरे लिखेत्।
शेषाश्चैकाङ्गुलाः प्रोक्ताः विशेषेण त्रिपुण्ड्रकम्।।१७६।।

सर्वजानोत्तरे -

आपादमस्तकं यावत् भस्मस्नानं द्विजस्य तु।
नाभेरूर्ध्वं महीपानाम् आरक्तेन तु भस्मना।।१७७।।
वैश्यस्य हृदि तत्प्रोक्तं शूद्रस्य तु त्रिपुण्ड्रकम्।

सूक्ष्मे -

निष्कं निष्कार्धकं चैव निष्कद्वय द्वयार्धकम्।।१७८।।
हस्तप्रमाणकं प्रोक्तं विप्रादीनामधः क्रमात्।
विप्रादीनां चतुर्णां वै भस्मस्नानं समाचरेत्।।१७९।।
सर्वेषामन्त्यजातीनां मन्त्रेण रहितं भवेत्।

द्विशतिकालोत्तरे -

त्रिपुण्ड्रं सुरविप्राणां वर्तुलं राजवैश्ययोः।।१८०।।
अर्धचन्द्रं तु शूद्राणाम् अन्येषामूर्ध्वपुण्ड्रकम्।
लिङ्गाकारं च दीपं च अर्धचन्द्रं त्रिपुण्ड्रकम्।।१८१।।
वृत्तमुद्धूलनं चैव षडेते शिवशासनम्।

कारणे -

समयी पुत्रकश्चैव साधकाचार्ययोरपि।।१८२।।
त्रिपुण्ड्रैकविधानेन सर्वरक्षा विधीयते।

द्विशतिकालोत्तरे -

एकहस्तत्रिपुण्ड्रं यत् अधोमुखविलेपनम्।।१८३।।
श्वानयोनिशतं प्राप्य चण्डालगृहमाश्रयेत्।
युग्महस्तत्रिपुण्ड्रं यत् ऊर्ध्ववक्त्रेण लेपयेत्।।१८४।।
वर्षकोटिसहस्रेभ्यो रुद्रलोके महीयते।
जलेन मिश्रितं भस्म त्रिपुण्ड्रं धारयेत्सदा।।१८५।।
त्रिसप्तकुलमुद्धृत्य शिवलोके महीयते ।
यावत्तु पतिता भूमौ भस्मनः परमाणवः।।१८६।।
तावद्युगसहस्राणि स कर्ता नरकं व्रजेत्।
त्रिपुण्ड्रहीनं विप्रस्य श्मशानसदृशं मुखम्।।१८७।।
तेन सम्भाषणं कुर्यात् शिवमन्त्रशतं जपेत्।
भस्म विद्धि परंब्रह्मन् सत्यबोधसुखान्वयम्।।१८८।।

भस्मपदव्युत्पत्तिः ॥

भर्त्सनात् सर्वपापानां दोषाणां च महामुने।
भस्मेति कीर्तितं रक्षा रोगाणां च विभर्त्सना॥१८९॥
भयेभ्यो रक्षणाद्रक्षा भासनात् भसितं तथा।
भकारं भवविच्छेदं स्मकारं स्मरणं तथा ॥१९०॥
भवस्मरणसंसर्गात् भस्म इत्यभिधीयते।
सन्ध्यात्रये निशीथे च सन्ध्यापूर्वावसानयोः॥१९१॥
सुप्त्वा भुक्त्वा पयः पीत्वा कृत्वा चावश्यकादिकम्।
स्त्रियं नपुंसकं शूद्रं बिडालबकमूषिकान्॥१९२॥
स्पृष्ट्वा तथाविधानन्यानाग्नेयस्नानमाचरेत्।

सुप्रभेदे -

देवाग्निगुरुविद्यानां समीपेन्त्यजदर्शने॥१९३॥
अशुद्धभूतले मार्गे कुर्यान्नोद्धूलनं प्रति।
यः स्नानमाचरेन्नित्यमाग्नेयं यज्जितेन्द्रियः॥१९४॥
कुलैकविंशमुत्तार्य स गच्छेत् परमं पदम्।
छद्मनापि च यो धत्ते भूतिशासनमैश्वरम्॥१९५॥
सोऽपि यां गतिमाप्नोति न तत् क्रतुशतैरपि।

शिवधर्मे -

सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वक्षेत्रेषु यत्फलम्॥१९६॥
तत्फलं लभते सर्वं भस्मस्नानान्न संशयः।
महापातकसंयुक्तः संयुक्तस्सर्वपातकैः॥१९७॥
भस्मस्नानन्तु सेवेत मुच्यते सर्वपातकैः।
भस्मस्नानात्परं स्नानं पवित्रं नैव विद्यते॥१९८॥
उक्तं तत्सर्वदेवेभ्यः स्नातो येन शिवः स्वयम्।
तदा प्रभृति ब्रह्माद्या मुनयश्च शिवार्थिनः॥१९९॥

सर्वपर्वसु यत्नेन भस्मस्नानं प्रचक्रिरे ।
तस्मादेवं शिवस्नानम् आग्नेयं यस्समाचरेत् ।।२००।।
अनेनैव शरीरेण स रुद्रो नात्र संशयः ।
जलस्नानं शतं कृत्वा मन्त्रस्नानं तु लक्षकम् ।।२०१।।
भस्मोद्धूलनमात्रेण स रुद्रो नात्र संशयः ।
भस्मोद्धूलितदेहानाम् आपादतलमस्तकम् ।।२०२।।
रोम्णि रोम्णि भवेल्लिङ्गं तद्देहं लिङ्गमुच्यते ।

वासिष्ठलैङ्गिके –

त्रिसन्ध्यं भस्मना स्नानं त्रिपुण्ड्रं वा समाचरेत् ।।२०३।।
सर्वपापविशुद्धात्मा शिवेन सह मोदते ।
ये भस्मधारणं कृत्वा श्रौतस्मार्तानुवर्तिनः ।।२०४।।
तैस्सदाचरितं कर्म विपरीतफलप्रदम् ।
येषां क्रोधो भवेत् ब्रह्मन् ललाटे भस्मदर्शनात् ।।२०५।।
तेषामुत्पत्तिसाङ्कर्यमनुमेयं विपश्चिता ।
ये भस्मधारिणं दृष्ट्वा ये च निन्दन्ति मानवाः ।।२०६।।
तेषां शूद्रेण सम्भूतिरनुमेया विपश्चिता ।
ये भस्मधारिणं क्रोधान्नराः कुर्वन्ति ताडनम् ।।२०७।।
तेषां चण्डालतो ब्रह्मन् ऊह्यं जन्म विपश्चिता ।
येषां नास्ति मुने श्राद्धा श्रौते भस्मनि सर्वदा ।।२०८।।
गर्भाधानादिसंस्कारस्तेषां नास्तीति निश्चयः ।
येषां भस्मनि च द्वेषो वर्तते हृदये सदा ।।२०९।।
सङ्कीर्णा सा भवेत् ब्रह्मन् तेषां वंशपरम्परा ।
ये भस्मधारिणं दृष्ट्वा परितुष्टा भवन्ति ते ।।२१०।।
देवासुरमनुष्यैश्च पूज्या एव न संशयः ।

वासिष्ठे -

जानाति यो मां परभस्मरूपं मुनेऽग्निहोत्रादिसमुत्थितं च।।२११।।
मामेव मन्त्रेण दधाति गौरं स याति मुक्तं परविद्ययेव।
भस्मना सदृशं ब्रह्मन् नास्ति लोकत्रयेष्वपि ।।२१२।।
रक्षार्थं मङ्गलार्थं च पवित्रार्थं मया पुरा।
भस्म दृष्टा मुने वेदे दत्तं देव्यै प्रियेण तु ।।२१३।।
श्रौतं भस्म धृतं ललाटफलके दृष्टिं समुत्पादये।
मूर्ध्ने तद्वितनोति चन्द्रशकलं कण्ठे सितं लाञ्छनम्।।
गात्रे योषितमातनोति भुजयोरेणं त्रिशूलं यतो।
धन्या ये दधते तदेतदमलं वक्ष्येऽनवद्ये तव।।२१४।।

भविष्यत्पुराणे -

सितेन भस्मना कुर्यात् त्रिसन्ध्यं च त्रिपुण्ड्रकम्।
सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवेन सह मोदते।।२१५।।
सत्यं शौचं जपो होमः तीर्थं देवादिपूजनम्।
तस्य सर्वं व्यर्थमिदं यस्त्रिपुण्ड्रं न धारयेत्।।२१६।।

लैङ्गे -

भस्मस्नानविशुद्धात्मा जितक्रोधो जितेन्द्रियः।
मत्समीपमुपागम्य न भूयो विनिवर्तते।।२१७।।

शैवसंहितायाम् -

यस्त्वकार्यसहस्राणि कृत्वा स्नपति भस्मना ।
तत्सर्वं दहते भस्म यथाग्निस्तेजसा वनम्।।२१८।।
चन्दनागरुकर्पूरजातिकुङ्कुमकर्दमैः।
श्रीकामः पुष्टिकामश्च नित्यं कुर्यात् त्रिपुण्ड्रकम्।।२१९।।
वर्णानामाश्रमाणां च सर्वेषां प्राणिनामिदम्।
त्रिपुण्ड्रधारणं प्रोक्तं जन्मबन्धोपशान्तये।।२२०।।

यथा विश्वाधिको रुद्रः सर्ववेदेषु गीयते।
तथा सर्वपुराणेषु त्रिपुण्ड्रमपि गीयते ।।२२१।।

सापत्यसंहितायाम् – समिदाधानदेवतावर्णने–

स्वायुम्भुवाद्या मुनयश्चतुर्दश महोदयाः।
कनकाङ्गारसर्वाङ्गाश्शुद्धयज्ञोपवीतिनः ।।२२२।।
त्रिपुण्ड्रालङ्कृताङ्गाश्च तथा रुद्राक्षभूषणाः ।
शम्भोः पदाम्बुजे मूर्ध्ना मालान्दत्वा ववन्दिरे ।।२२३।।
सावित्री च महाभागा कुन्देन्दुसदृशाकृतिः।
रुद्राक्षभूषणा शुभ्रजटामकुटधारिणी ।।२२४।।
अक्षमालार्पितकरा कमण्डलुकराम्बुजा ।
त्रिपुण्ड्रैरवलिप्ताङ्गी आषाढेन विराजिता ।।२२५।।
ऋग्यजुस्सामघोषेण सेवते स्म महेश्वरम्।
तनुपाप्म महाबाहुस्तप्तहेमसमप्रभः ।।२२६।।
ब्रह्मघोषेण संपन्नः पुण्ड्रत्रयविराजितः।
रुद्राक्षमालावलयो जटाजूटविराजितः ।।२२७।।
प्रणवश्च महाभागो वाचकः परमेष्ठिनः।
रुद्राक्षमालाभरणस्त्रिपुण्ड्राङ्कितमस्तकः ।।२२८।।
असेवत महादेवं योगिनां हृदयालयम्।
धृतत्रिपुण्ड्रको देवो रुद्राक्षैश्च विभूषितः ।।२२९।।
शुशुभे च तथा विष्णुः भस्मदग्धतनूरुहः ।।२३०।।

इति वेदगायत्रीप्रणवविष्णुप्रभृतीनामपि सर्वेषां मुनीनां च भस्मरुद्राक्षादि-शिवशासनधारणमुच्यते, किमुतान्येषां, ननु भस्मनः संस्कारापेक्षितत्त्वात्, स्वतश्शुद्धिर्नास्ति, श्वेतमृत्तिकायास्तु संस्कारनपेक्षितत्वात् स्वतश्शुद्धित्वात् ।।

ऊर्ध्वपुण्ड्रो मृदा शुभ्रो ललाटे यस्य दृश्यते।
चण्डालोऽपि विशुद्धात्मा पूज्य एव न संशयः ॥२३१॥

इति स्मृतिवचनात् । अत एव श्वेतमृत्तिकैव धार्येति केचिद्वदन्ति ।अत्र ब्रूमः । जलस्नानात् भस्मस्नानस्याधिकशुद्धि कथनात्। भोजनाकाले मक्षिका केशनखदूषितेऽन्ने भस्मक्षेपण- स्योक्त्वाच्च नित्यशुद्धं भस्म तस्य मन्त्रवत् शोषणादिसंस्कारः जन्मतश्शुद्धस्य ब्राह्मणस्य उपनयनादिसंस्कारवत् गुणातिशयाय एव। किञ्च संस्कारानपेक्षिताया मृत्तिकाया मुख्यत्वे ब्राह्मणादपि शूद्रस्यापि मुख्यत्वं प्रसज्यते । किं च तुल्यबलविरोधो हि विकल्पः। "श्रुतिस्मृतिविरोधे श्रुतिरेव बलीयसी"ति न्यायेन श्रौतस्य विभूतिधारणस्य मुख्यत्वे स्मार्तस्य मृत्तिकादिधारणस्यानुष्ठानमपि विफलमेव।

तथाह गर्ग :-

यो वैदिकमनादृत्य कर्म स्मार्तैतिहासिकम्।
मोहात् समाचरेत् विप्रो न स पुण्येन युज्यते॥२३२॥

किञ्च केवलं न नैष्फलं किन्तु दोषोऽपि -

प्रधानं वैदिकं कर्म गुणभूतं तथोत्तरम्॥
गुणनिष्ठं प्रधानं हि हित्वा गच्छत्यधोगतिम्॥२३३॥ इति

तथा च ज्ञानरत्नावल्याम् -

त्रिपुण्ड्रं ब्राह्मणो विद्वान् मनसापि न लङ्घयेत्।
श्रुत्या विधीयते तस्मात् तत्यागी पतितो भवेत्॥२३५॥
ततः स्मार्तमृत्तिकाधारणात् श्रौतं विभूतिधारणम्।
मुख्यं नान्यथेति सुस्थितम्॥२३६॥

ब्रह्माण्डपुरारणे -

त्रिपुण्ड्रं धारयेन्नित्यम् अपवर्गफलप्रदम्।
सर्वेषामपि जन्तूनामित्याह भगवानजः॥२३७॥

स्मृतिसङ्ग्रहे -

धिक् भस्मरहितं फालं धिक् ग्राममशिवालयम् ।
धिगनीशार्चनं जन्म धिक् विद्यामशिवात्मिकाम् ।।२३८।।
श्राद्धे यज्ञे जपे होमे वैश्वदेवे सुरार्चने ।
यस्त्रिपुण्ड्रं न धारयेत्तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ।।२३९।।
त्रिपुण्ड्रहीनं विप्रस्य श्मशानसदृशं मुखम् ।
प्रमादाद्दर्शनं कृत्वा शिवमन्त्रं शतं जपेत् ।।२४०।।

वासिष्ठे -

त्रिपुण्ड्रवान् ललाटे स्यात् शूलाङ्केन परिष्कृतः ।
जातिहीनोऽपि सम्पूज्यो दैवतैः किमु मानुषैः ।।२४१।।

लैङ्गे -

त्रिशूलं धारयेद्भक्त्या बाहुमूले तु दक्षिणे ।
सव्ये वृषं वहन्नंसे ललाटे च त्रिपुण्ड्रकम् ।।२४२।।
रुद्रं सदा सेवमानो रुद्रसारूप्यमाप्नुयात् ।

वायव्ये -

भस्मदग्धशरीराय यो ददाति धनम्मुदा ।।२४३।।
तस्य पापानि विनश्यन्ति न संशयः ।
अभक्ष्यभक्षणं येषां भस्मधारणपूर्वकम् ।।२४४।।
तेषां तत् भक्ष्यमेव स्यात् मुने नात्र विचारणा ।
सहस्रगोहत्यानां च ब्रह्महत्यायुतस्य च ।।२४५।।
विभूतिस्स्वल्पमात्रेण सर्वपापहरा भवेत् ।
वनस्पतिगते सोमे भस्मोद्धूलितविग्रहः ।।२४६।।
ऐश्वरं चालयं दृष्टवा ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।
दुश्शीलश्शीलयुक्तो वा यो वा को वाप्यलक्षणः ।।२४७।।
भूतिशासनसंयुक्तः संपूज्यो राजपुत्रवत् ।
बहुनोक्तेन किं, भस्मधारणं मोक्षसाधनम् ।।२४८।।

मकुटे –

भस्मदेवाकृतिं वक्ष्ये विशेषेण तु वै मुने।
त्रिणेत्रं त्रिशिरं रौद्रं त्रिहस्तं गुणवक्त्रकम्।।२४९।।
त्रिपादं वह्निनयनं भस्मकुण्ठितविग्रहम्।
ताण्डवाडम्बरं भीमं रक्तपुष्पोपशोभितम्।।२५०।।
रक्षामन्त्रेश्वरं देवं ध्यात्वा शान्तिं लभेन्नरः।
उत्तराभिमुखो भूत्वा मौनी ध्यात्वा शिवं गुरुम्।।२५१।।
परमाणुसमं भस्म भूमौ न पतितं भवेत्।
तावत्सङ्गृह्य यत्नेन त्रिपुण्ड्रोद्धूलनं भवेत्।।२५२।।
त्रिपुण्ड्रमाचरेत् स्नानं यथासम्भवतोऽपि वा ।
धार्यं त्रिपुण्ड्रस्त्रीणां च यतीनां जलवर्जितम्।।२५३।।
वनस्थभूतिकन्यानां दीक्षाहीननृणां तथा।
मध्याह्नात् प्राक् जलैर्युक्तं परतो जलवर्जितम्।।२५४।।
बहुनात्र किमुक्तेन देवेशे क्षणवर्जितम् ।
अनायासेन पापानि प्रणश्यन्त्यखिलान्यपि।।२५५।।
भस्मस्नानं पवित्रं शुचिकरमनिशं व्याधिनाशं सुमोक्षम्।
गङ्गातीर्थेन तुल्यं सकलविषहरं क्रोधनाशं सुशान्तम्।
रक्षः पैशाचयक्षो गणहरणमिदं तुष्टिपुष्टी समस्तम्।
वश्यं लोके नराणां सकलजनसुखं पार्वतीशप्रसादम्।।२५६।।
भस्मस्नानमनेकपापशमनं मुख्यं जलस्नानतो।
बाह्याभ्यन्तरशुद्धिकृत् भवभयप्रध्वंसकृद्दर्शनात्।
सर्वव्याधिमलापकर्षणपरं श्रौतानलोत्पत्तिमत्।
विष्णुब्रह्मशतक्रतुप्रभृतिभिर्मूर्ध्ना नवद्यैर्धृतम्।।२५७।।
भूतिर्भूतिकरी पवित्रपरमा पापौघविध्वंसिनी।
सर्वोपद्रवनाशिनी परतरा सौभाग्यसम्पत्करी।

भूतप्रेतपिशाचराक्षसगणापस्मारसंरक्षणी।
साक्षान्मोक्षकरी फलप्रकटिता भूतिस्सदा धार्यताम् ।।२५८।।
विहितसलिलभस्मस्नानसन्ध्याप्रणामाः।
कृतदिनकरपूजा पञ्चशुद्धिर्विधाय ।
विधिवदिह यजन्ते दीक्षिता ये नरास्तां ।
दिशसि शिवसदैभ्यो विघ्नहीनां विमुक्तिम् ।।२५९।।
श्रौतं भस्म धृतं ललाटफलके दृष्टिं समुत्पादये।
मूर्ध्न्येतद्वितनोति चन्द्रशकलं कण्ठे सितं लाञ्छनम्।
गात्रे योषितमातनोति भुजयोरेणं त्रिशूलं यतो ।
धन्या ये दधते तदेतदमलं वक्ष्येऽनवद्ये तव ।।२६०।।

सुप्रभेदे -

सूर्यांशुवर्षसम्पर्के प्राङ्मुखेनोर्ध्वबाहुना ।
माहेन्द्रस्नानमीशेन कार्यं सप्त तदावधि ।।२६१।।
आदित्याभिमुखः पश्चात् तन्नमस्कृत्य बुद्धिमान्।
एवं कृते महापापात् मुच्यते नात्र संशयः ।।२६२।।
गोसङ्घमध्यगः कुर्यात् तत् खुरोद्धातरेणुभिः।
पावनं नरमन्त्रेण स्नानं तद्वर्मणाथवा ।।२६३।।
सद्योजाताभिर्मन्त्रैरम्भोभिरभिषेचनम्।
मन्त्रस्नानं भवेदेवं वारुणाग्नेययोरपि।।२६४।।

आचमनम् ।।

कालोत्तरे -

एवं स्नात्वा विधानेन सर्वपापक्षयो भवेत्।
बद्धचूडशिराः पादौ पाणी प्रक्षाल्य वारिणा।।२६५।।
उपविश्य शुचिस्थाने प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः।
जानुमध्यकरो मौनी श्वानादीन्नावलोकयेत्।।२६६।।

अनन्यमानसो भूत्वा स्वच्छशशीतलवारिभिः।
फेनबुद्बुदनिर्मुक्तैर्वस्त्रपूतैस्समुद्धतैः ॥२६७॥
आचमेत् कृमिभिर्जुष्टैर्नान्त्यजातिनिषेवितैः।
सङ्गाह्य माषमग्नाम्बु सव्यपाणिपुटेन च ॥२६८॥
संवीक्ष्याङ्गुष्ठमूलस्थ ब्रह्मतीर्थेन तत्पिबेत्।

अजिते–

हृद्गतं विप्रनिर्दिष्टं कण्ठगं स्यान्नृपस्य तु ॥२६९॥
तालुङ्गं च वैश्यानां शूद्राणामोष्ठगं भवेत्।
विप्रादीनां च वर्णानां क्रमेणाम्बुगतं भवेत्॥२७०॥

ज्ञानरत्नावल्याम् –

स्वधान्तैरात्मतत्त्वाद्यैर्हां हीं हूं प्रणवादिभिः।
मायासन्देशशक्त्यन्ततत्त्वजातविशोधकैः ॥२७१॥
किन्त्वन्तरान्तरे हस्ते प्रक्षाल्य च मुहुर्मुहुः।
ओष्ठावङ्गुष्ठमूलेन हेतिना मार्जयेत् द्विधा॥२७२॥

ध्यानरत्नावल्याम्–

चतुर्भुजं पञ्चवक्त्रं चतुर्वक्त्राम्बुजस्थितम्।
आत्मतत्त्वं स्मृतं ह्येतत् तप्तचामीकरप्रभम्॥२७३॥
स्रक्कमण्डलुकं वामे दक्षे पद्माक्षमालिकाम्।
यथा नीलास्पदं नीलामष्टाश्राष्टभुजान्वितम्॥२७४॥
चक्रबाणाब्जचिन्मुद्रशङ्खकार्मुककुण्डिकाः।
अभयं च यथा योगं दधानं दक्षवामयोः॥२७५॥
एकवक्त्रं तु सौम्यास्यं विद्यातत्त्वं प्रकीर्तितम्।
शुद्धस्फटिकसङ्काशं वृत्तं सर्वार्थगर्भितम्॥२७६॥
शिवतत्त्वं स्मृतं ह्येतत् पञ्चवक्त्रं चतुर्भुजम्।
दक्षे पद्माभमालां च वामे शूलकमण्डलुम्॥२७७॥

तन्त्रसारे -

मुखाक्षिकर्णनासं च नाभिहृत् भुजमस्तकान्।
अङ्गुष्ठानामिकाग्रेण दक्षवामहृदि स्पृशेत्।।२७८।।

पराख्ये -

भवेदीशस्सदाङ्गुष्ठोऽनामिकायाऽमृताकला।
तयामृतात्मना देया मृततृप्तास्त्वनामयाः।।२७९।।
भवन्ति तत् क्रिया कर्तुः क्रियाभावोपबृंहिकाः।
भारती रसनाग्रस्था प्रणवश्चोष्ठसंपुटे।।२८०।।
नासापुटद्वये प्राणश्चक्षुषोश्शशिभास्करौ।
श्रोत्रयोश्च दिशस्सर्वाः नाभौ ब्रह्मा शिवो हृदि।।२८१।।
शुध्यर्थं मस्तके विष्णुरंसयोरश्विनौ स्थितौ ।
पूर्वोक्तविधिना पुण्ड्रं धृत्वाचम्य न्यसेत्ततः।।२८२।।

करन्यासः।।

कारणेः-

शोधयेदस्त्रमन्त्रेण तलकौ हस्तपृष्ठकौ।
सव्यमेकं द्विधा वामं चास्त्रमन्त्रेण शोधयेत्।।२८३।।
ओं हां हौं शक्तये वौषडित्याकल्प्य करद्वयम्।
तलयोरङ्गुष्ठाभ्यां च विन्यस्यासनमूर्तिकम्।।२८४।।
अङ्गुष्ठादिकनिष्ठान्तं पञ्चब्रह्म न्यसेत्ततः।
ईशानादीनि सद्योन्तं क्रमाद्विन्यस्य बुद्धिमान्।।२८५।।
तलयोरङ्गुष्ठाभ्यां च विद्यादेहं न्यसेत्ततः।
मध्याभिरङ्गुलीभिश्च नेत्रं हस्ततले न्यसेत्।।२८६।।
प्रासादं करशाखासु विन्यस्याङ्गानि विन्यसेत्।
हृदयादिकरान्तेषु कनिष्ठाद्यङ्गुलीषु च ।।२८७।।
विन्यस्याङ्गुलिभिर्मध्ये कवचेनावकुण्ठयेत्।
कराङ्गुलीषु सर्वासु प्रासादं विन्यसेत्ततः।।२८८।।
करन्यासं समाख्यातमङ्गन्यासं ततश्शृणु।

अङ्गन्यासः ॥

दक्षिणाङ्गुष्ठानामिकाभ्यां हृदित्वासनमूर्तिकम् ॥२८९॥
विन्यस्य विधिवद्देवे पञ्चब्रह्म न्यसेत्ततः।
मूर्ध्नि वक्त्रे च हृद्देशे गुह्यदेशेऽथवा द्वयोः ॥२९०॥
ईशानादिक्रमेणैव विन्यसेत् पिण्डपञ्चकम्।
अङ्गुष्ठाग्रेण मूर्ध्नीशं विन्यसेत् बद्धमुष्टिना ॥२९१॥
मुखे तत्पुरुषं चैव तर्जन्यङ्गुष्ठयोगतः।
मध्यमाङ्गुष्ठयोगेन हृद्यघोरं न्यसेत्ततः ॥२९२॥
अङ्गुष्ठानामिकायोगात् गुह्ये वामं च विन्यसेत्।
कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन सद्योजातं तु पादयोः ॥२९३॥
अङ्गुष्ठानामिकाग्रेण विद्यादेहं न्यसेदृदि।
लोचने विन्यसेन्नेत्रं मध्यमाभिस्त्रिरङ्गुलैः ॥२९४॥
प्रासादं हृदि विन्यस्य पश्चादङ्गानि विन्यसेत्।
कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन पूर्वाङ्गान्यपि विन्यसेत् ॥२९५॥
हृदयादि न्यसेदेवं कवचस्तनमध्यतः।
कण्ठप्रावरणत्वेन तर्जनीभ्यां न्यसेत्ततः ॥२९६॥
अनामिकाभ्यां हस्ततले अस्त्रमन्त्रन्तु विन्यसेत्।

सोमशंभौ –

सर्वास्वपि च काष्ठासु तालत्रयपुरस्सरम् ॥२९७॥
छोटिकाभिश्शिवस्यास्त्रं रक्षार्थं विघ्नवारकम्।
प्राकारं च तनुत्रेण तद्बहिः परिघान्वितम् ॥२९८॥
दर्शयित्वा महामुद्रांकादिपादान्तकं ततः ।
हृदयं यत्परित्राणपट्टबन्धपदादिकम् ॥२९९॥
शिरश्च तच्छिरस्त्राणं शिरसः परिवेष्टनम्।
चूलिकामस्तकत्राणमगत्राणं च कण्टकम् ॥३००॥

करे शस्ते गृहीते तु भीषणे भटवत् स्थितः ।
क्षुद्राणामप्रघृष्यस्स्यात्ताक्ष्र्यो दृक् श्रवसामिव ॥३०१॥
ब्रह्माणि ह्रस्वं प्रोक्तानि दीर्घाण्यङ्गानि षण्मुख ।
अनुस्वारो भवेन्नेत्रं सर्वेषां नोपरिस्थितम् ॥३०२॥
सविसर्गं भवेदस्त्रम् अनुस्वारविवर्जितम् ।

पञ्चब्रह्मषडङ्गानि ॥

कारणे -

सद्यं वाममघोरं तत्पुरुषेशानकौ द्विजाः ॥३०३॥
ब्रह्माण्यनुक्रमेणैव नमस्कारान्तकाणि तु ।
हृदयं च शिरश्चैव शिखा कवचमेव च ॥३०४॥
नेत्रशस्त्रषडङ्गानि कीर्तितानि क्रमेण तु ।

मन्त्रपल्लवः -

नमस्स्वाहावषट्वौषट्हुंफट्काराः क्रमेण तु ॥३०५॥
एते वै जातिषट्काश्च हृदाद्यस्त्राणुकैर्युताः ।

सार्धत्रिशक्त्याम्-

ह्रस्वो दहति पापानि दीर्घो मोक्षप्रदो भवेत् ॥३०६॥
आप्यायते प्लुतश्चेति मूर्ध्ने बिन्दुविभूषितम् ।

मन्त्रवार्तिके -

वषट् वश्यं फडुच्चाटे हुं द्वेषे मारणेऽपि च ॥३०७॥
स्तम्भे च वौषडाकर्षे नमस्संपत्कराय च ।
स्वाहा शक्ति स्वधा पुष्टिरित्येते मन्त्रपल्लवाः ॥३०८॥
परमीकरणं कृत्वा महामुद्राप्रयोगतः ।
हस्ताभ्यां संस्पृशेद्धीमान् कादिपादान्तकं यतः ॥३०९॥
एषा मुद्रा महामुद्रा अङ्गसंस्कारकर्मणि ।
अविभिन्नस्वभावानां यदभिन्नप्रयोजनम् ॥३१०॥
अङ्गानाम् अङ्गिनां सार्धम् अमृतीकरणं हि तत् ।

प्राणायामादि लक्षणम् ।।

क्रियाकाण्डक्रमावल्याम् -

सकलीकरणं कृत्वा प्राणायामेन संस्थितः ।।३११।।
त्रिस्समावर्तयेन्मन्त्री मनसा शिवसंहिताम् ।
पूर्ववत् पुनराचम्य विधाय श्रोत्रवन्दनम् ।।३१२।।

शिवधर्मोत्तरे -

प्राणो वायुश्शरीरस्थः तस्य यामो निरोधनम् ।
रेचकं पूरकं चैव कुम्भकस्त्रिविधास्मृताः ।।३१३।।
रेचयेदूर्ध्ववायुं च द्वात्रिंशन्मात्रया गुह! ।
पूर्ववत् पूरयेद्धीमान् वामेन तु समाहितः ।।३१४।।
दृतिवत् पूरयेद्धीमान् जठरं बाह्यवायुना ।
पूर्वं षोडशमात्रं तु पूरयेत् कुम्भकं तथा ।।३१५।।
चतुष्षष्टिकमात्रं वा सम्यक् कुम्भेन पूरयेत् ।
आपूर्यैव ततो ध्यायेदात्मानममृतेन तु ।। ३१६।।
रोचयेद्दक्षिणे वायुं वामेनापूरितोदरम् ।
कुम्भकं तु समं कुर्यात् प्राणायामस्य लक्षणम् ।। ३१७।।
रेचकात् समुखं पद्मं पूरकात् पुष्यशोभितम् ।
कुम्भकाच्छिवसायुज्यं प्राणायामफलं स्मृतम् ।।३१८।।
इडा चन्द्रकला ज्ञेया पिङ्गला भास्करांशिका ।
द्वयेन पूरयेद्वायुं नासिकामण्डलद्वयम् ।।३१९।।
प्रणवाद्दशकं मात्रं प्रत्येकं कल्पितं तु वा ।
संहिता मन्त्रसंयुक्तं पूरकादि क्रमात् कुरु ।।३२०।।
न मुञ्चति न गृह्णाति वायुमन्तर्बहिस्थितम् ।
सम्पूर्णकुम्भवत्तिष्ठेदचलस्स तु कुम्भकः ।।३२१।।

अङ्कुशमुद्रा । सुरभिमुद्रा ।

निरीक्षणादिभिश्शोध्य जलमङ्कुशमुद्रया ।
ललाटात्तीर्थमाकृष्य ओं हां हृदयाय वौषट् ।।३२२।।
शराणुनाथ संरक्ष्य शक्तिमन्त्रेण मन्त्रवित् ।
अमृतीकरणं कुर्यात् विघ्नौघानां निवारणम् ।।३२३।।

सुप्रभेदे -

वेणीबन्धौ करौ कृत्वा ह्यङ्गुष्ठौ युग्मसंस्थितौ ।
तर्जनी मध्यमे लीना कनिष्ठानामिका युता ।।३२४।।
एवं चत्वारि युग्मानि दिव्यामृतसुवर्षिणी ।
इयं सुरभिमुद्रा च द्रव्यशुध्यर्थमुच्यते ।।३२५।।

त्रिसन्ध्याकालदेवता ।।

मोहशूरोत्तरे -

उत्तमा दृष्टनक्षत्रा मध्यमा लुप्ततारका ।
अर्धोदितारुणात्वन्या प्रातस्संध्या त्रिधा मता ।।३२६।।
मध्याह्ने च तथा ज्ञेया घटिकात्रयकल्पिता ।
अर्धास्तमण्डले श्रेष्ठा मध्यमास्तमिते रवौ ।।३२७।।
अन्या तु दृष्टनक्षत्रा सायं सन्ध्या त्रिधा मता ।
स्थित्वा सन्ध्यामुपासीत प्रातश्शुद्धः कृताञ्जलिः ।।३२८।।
आसीनो वास्थितो मध्ये आसीनस्सायमाजपेत् ।
[१]प्राक् सन्ध्यां समयस्थस्याविशिष्टस्याह्निकद्वयम् ।।३२९।।
निर्वाणदीक्षितस्यात्र सन्ध्यात्रयमुदाहृतम् ।
चतुर्थ्यामपि सन्ध्यायां पूर्ववद्देशिकोत्तमः ।।३३०।।
रात्रौ नैव गृहस्थस्य दक्षिणायनवर्जितम् ।
यतीनां सर्वदा शस्तं सर्वेषामविशेषतः ।।३३१।।

१. प्राक् सन्ध्यां समयस्थश्चाविशिष्टश्चाह्निकद्वयम्

ब्राह्मणीं वैष्णवीं रौद्रीं रक्तां शुक्लां सितेतराम्।
प्रातर्मध्याह्नसायाह्नसन्ध्यां ध्यायेदनुक्रमात्॥३३२॥
कृष्णाजिनधरास्सर्वाः साक्षिण्यस्सर्वकर्मणाम्।
तत्प्रभामण्डलाभोगाः प्रविष्ठां स्वतनुं स्मरेत्॥३३३॥
ज्ञानिनां परमास्सन्ध्याश्चतस्रोऽभिदधेऽधुना।
मृणालतन्तुवत्तन्वी रक्ता शुक्ला सितेतरा॥३३४॥
तुर्या त्वरुपा कृष्णा वा या निशीथे विभाव्यते।
हृद्बिन्दुब्रह्मरन्ध्रेषु परे चैताः स्थिताः क्रमात्॥३३५॥
तिस्रस्सत्त्वादिसंयुक्ताः चतुर्थी गुणवर्जिता ।
सूर्याचन्द्रमसोरन्त द्वे सन्ध्ये प्राणयोगिना ॥३३६ ॥
शिवबोधपरा या तु सा सन्ध्या परमोच्यते ।
सर्वदा शिवभावस्तु ज्ञानिनां सन्धिरीरिता ॥३३७ ॥
ततश्शिवात्मकैर्मन्त्रैः कृत्वा तीर्थं शिवात्मकम्।

अर्घ्यम् ॥

सुस्निग्धं चन्द्रसदृशं स्रवन्तममृतं ततः ॥३३८ ॥
कुम्भमुद्रां पुरा बध्वा संहितां च सकृत् स्मरेत्।
पृथिव्यां यानि तीर्थानि तत्र स्नानो भवेत्तदा ॥३३९॥
वामपाणिपदं तोयं योजयेत्संव्यपाणिना ।
उत्तमाङ्गे क्रमान्मन्त्रैः मार्जनं समुदाहृतं ॥३४०॥

कामिके :-

नीत्वा तदुपनासान्तं दक्षपाणिपुटस्थितम्।
बोधरूपं सितं तोयं वामयाकृष्य कुम्भयेत्॥३४१॥
तत्तोयं कज्जलाभासं पिङ्गला रेच्यमुष्टिना।
क्षिपेद्वज्रशिलायां यत् तद्भवेदघमर्षणम्॥३४२॥
ततो द्विधा समाचम्य कृतन्यासः प्रसन्नधीः ।
यदा यदा समाचामेत् मन्त्रन्यासं प्रसन्नधीः ॥३४३॥
कुर्वीत करकायेषु मन्त्री मन्त्रार्थसिद्धये।

गायत्रीध्यानम् ।।

सूक्ष्मे :-

सव्यहस्ते जलं ग्राह्यं अस्त्रमन्त्रं प्रदक्षिणम् ।।३४४ ।।
रविमण्डलमध्यस्थं ध्यायेत् शान्तं सदाशिवम् ।
स्वाहान्तशिवमन्त्रेण कुशपुष्पाक्षतान्वितम् ।।३४५ ।।
शिवाय प्राञ्जलिं कृत्वा गायत्रीं शक्तितो जपेत् ।
तप्तकाञ्चनवर्णाभां समयस्थापनीं पराम् ।।३४६ ।।
चतुर्भुजां त्रिनेत्रां च गायत्रीं सततोदिताम् ।
वराभयाक्षमालाश्च कुण्टिकां विभ्रतीं करैः ।।३४७ ।।
एवं ध्यात्वानु गायत्रीमारभेतु जपं यथा ।
सप्तावर्ता पुनात्यैनं दशभिः प्रापयेद्दिवम् ।।३४८ ।।
विंशावर्तानु सा देवी नयत्यैश्वरमालयम् ।
शतमष्टोत्तरं जप्त्वा तारयेज्जन्मसागरात् ।।३४९ ।।
मन्त्राणां दीपनार्थाय संहितां तर्पयेत् क्रमात् ।

देवतादितर्पणलक्षणम् ।।

कामिके -

कुशाक्षततिलोपेतं मन्त्रवारि विसर्जनम् ।।३५० ।।
स्वाहान्तं मन्त्रदेवानां मुनीनान्तु नमोन्तकम् ।
मनुजे च वषट्चैव भूतानां वौषडन्तकम् ।।३५१ ।।
पित्रादीनां स्वधान्तं स्याद्यथा यज्ञोपवीतयुक् ।
तर्पणं करशाखाग्रे देवानां च प्रियं भवेत् ।।३५२ ।।
कुशपुष्पाक्षतेनैव देवानां तर्पयेद्बुधः ।
कुशैर्यवैः ऋषीणां तु पितॄणां च तिलेन तु ।।३५३ ।।

तर्पणम् ॥

कालोत्तरे :-

देवानां च ऋषीणां च जलेनैव तु तर्पयेत्।

तदुक्तं स्मृतावपि :-

गोशृङ्गमात्रमुद्धृत्य जलमध्ये जलं क्षिपेत्॥३५४॥

पितॄणां जलतीरे तु नित्यं चैव यथा विधि ।

कामिके :-

कराग्रे दैविकं तीर्थं पर्वसन्धिषु चार्षिकम्॥३५५॥

तीर्थं कनिष्ठिकामूले प्राजापत्यं प्रकीर्तितम्।

पैतृकं तर्जनीमूले ब्रह्मकं करमूलतः ॥३५६॥

एवं ज्ञात्वा विशेषेण देवानां तर्पणं कुरु।

देवानां तर्पणं पाद्यम् ऋषीणां तु प्रियं भवेत्॥३५७॥

अन्येषां देवजातीनां तर्पणं जीवनं भवेत्।

दिशा दिक्पतिसिद्धानां मातॄणां गृहरक्षसां ॥३५८॥

यथाविधि विधातव्यं तर्पणं पितृपूर्वतः ।

ततः परं गणेशादीन् तर्पयेद्विधिपूर्वकम्॥३५९॥

अग्नीदग्धाश्च ये जीवाः येप्यदग्धाः कुले मम।

भूमौ दत्तेन तोयेन तृप्ता यान्तु परां गतिम्॥३६०॥

जपस्थानम् ॥

श्रीमन्मृगेन्द्रे -

सन्ध्याकालपरिभ्रंशे शिवैकादशिकां जपेत्।

कामिके -

विघ्नान् विरेच्य मार्गस्थानस्त्रामृतविमानगः ॥३६१॥

व्रजेत् देवालयं वापि गृहमात्मीयमुत्तमम्।

7

सुप्रभेदे -

लिङ्गाद्धस्तशतं सार्धं शिवक्षेत्रसमन्ततः ।।३६२।।
यस्य तत्रैव वाधिक्यं शिवलोकस्य कारणम्।
यत्तु मानुषकं लिङ्गं क्षेत्रमानमिदं स्मृतम्।।३६३।।
स्वयम्भूते सहस्रं स्यादार्षे चैव तदर्धकम्।
आराधितानि सर्वाणि स्थावराणि चराणि च ।।३६४।।
दिव्यं प्रयान्त्यसन्देहः प्रभावात् परमेष्ठिनः ।
तस्मादावश्यकं कार्यं शिवक्षेत्रसमीपतः ।।३६५।।

देवतादिगृहस्थानम् ।।

किरणे गरुडः -

भगवान् प्रोक्तमैशान्यां दिशि स्याद्देवतागृहम्।
तद्गृहं कीदृशं शस्तं ब्रूहि मे तस्य लक्षणम्।।३६६।।

ईश्वरे -

चतुश्शाला गृहाणां तु तत्रान्या कल्पना मता ।
पूर्वायां श्रीगृहं प्रोक्तम् आग्नेय्यां स्यान्महानसम्।।३६७।।
शयनं दक्षिणायां स्यात् नैर्ऋत्यामायुधालयम्।
भोजनं पश्चिमायां स्यात् वायव्यं धान्यसञ्चयम्।।३६८।।
उत्तरे द्रव्यसंस्थानम् ऐशान्यां देवतागृहम्।

भूशोधनम् ।।

मतङ्गे -

एकशालां द्विशालां वा त्रिशालामथवा शुभाम्।।।३६९।।
वित्तानुसारतः कुर्याच्चतुश्शालमथापि वा ।
याम्याग्नेयान्तरं कार्यं स्थापनं सलिलात्मनाम्।।३७०।।
भाण्डानां मुनिशार्दूल विधिवत्परिकल्पयेत्।
चतुष्पदानां सर्वेषां निशि सौम्यं प्रशस्यते।।३७१।।

ततस्तु संप्रवक्ष्यामि महीतलविशोधनम्।
सुगन्धा स्वादुसंयुक्ता श्वेतरक्ताथ पिञ्जरा ॥३७२॥
पांसुरभ्यधिकान्धन्या भूमिसर्वार्थसाधिनी।
केशास्थिकटकैरूनां गर्तोषरविवर्जिताम्॥३७३॥
सर्ववल्मीकनिर्मुक्तां भस्माङ्गारतुषोज्झिताम्।
त्रिहस्ते द्वान्तभूशल्यां सर्वदोषविवर्जिताम्॥३७४॥
वास्तुमिष्ट्वा यथा शास्त्रं कृत्वा भूमिं समप्लवाम्।
पक्वेष्टकमयं वापि शुद्धदारुमयं तथा॥३७५॥
मृण्मयन्तु पुराकृत्वा स्थापयेद्यागमण्डपम्।

पूजास्थलद्वारलक्षणम् ॥

सर्वज्ञानोत्तरे -

दैर्घ्यं तद्द्विगुणं कृत्वा विस्तारे चैकभागिकाम्॥३७६॥
द्वारात्तृतीयके भागे सार्धहस्तप्रमाणतः।

किरणे -

कुर्याद्वा पश्चिमद्वारं दक्षिणं पूर्वमेव वा ॥ ३७७॥
इति नित्यार्चने शस्तं मन्दिरं भुक्तिमुक्तिदम्।

वेदिका ॥

एकभौमं द्विभौमं वा तद्विधानमिहोच्यते॥३७८॥
क्षेत्रं तत् पञ्चधा कृत्वा मध्यभागे तु वेदिका।
ऐष्टिका मृण्मया श्रेष्ठा नैव शैलसुधामया ॥३७९॥
षोडशाष्टाङ्गुलोच्छ्रायं कोणस्तम्भादि संयुतम्।

अंशुमत्याम् -

सुगुप्तं विजनं रम्यं प्रकीर्णं कुसुमोज्वलम्॥३८०॥
सुधूपामोदगन्धाढ्यं चर्चितं चन्दनादिभिः।
निष्कम्पार्चिः प्रदीपाढ्यं दर्पणांशुप्रपूरितम्॥३८१॥

पूजास्थलं प्रविश्याथ मृत्कारूकजलैर्युतम्।
पादप्रक्षालनं कृत्वा तच्छेषं वर्जयेज्जलम्।।३८२।।
पुनर्जलं समादाय आचम्य विधिना बुधः।
मण्टपान्ते प्रविश्याथ सौरपूजां समाचरेत्।।३८३।।

सौरपूजा ।।

अंशुमति :-

सकलस्सूर्यरूपस्तु निष्कलश्शिव एव च ।
देहस्थं पूर्वमाराध्य पश्चाद्देवं यजेद्बुधः।।३८४।।
सौरप्रतिमबेरे च चक्रे वापि समर्चयेत्।
स्थण्डिले पद्ममालिख्य यथा पूर्वोक्तमार्गतः।।३८५।।
कृत्वा कराङ्गविन्यासं तन्मन्त्रैः हृदयादिभिः।
आत्मानं रविरूपेण संचित्यार्घ्यस्य भाजनम्।।३८६।।
अस्त्रमन्त्रेण संशोध्य नमोन्तेन खषोल्किना।
पूरयेद्रक्तवर्णेन ललाटाकृष्टबिन्दुना।।३८७।।
तस्मिन् पूज्य रवेरङ्गैः कृत्वा रामाय कुण्ठनम्।
संप्रोक्ष्य तज्जलैर्द्रव्यं पूर्वस्यां भानुमर्चयेत्।।३८८।।

सौरप्राकारदेवतापूजा

सूक्ष्मे -

दण्डिर्द्वा दक्षिणे गौरस्थूलस्तुन्दिल तुच्छवान्।
मषिभाजनलेखिन्यौ धारयन् हस्तयोर्द्वयोः।।३८९।।
प्राणिनां कर्मसाक्षी च तत् कर्माणि लिखत्यसौ।
पिङ्गलो वामपार्श्वे तु प्रतिहारश्च दण्डवान्।।३९०।।
रक्तपद्मासनासीनं दन्तं पाशांकुशौ फलम्।
दधानं च चतुर्हस्तैर्गजवक्त्रं गणाधिपम्।।३९१।।
जटामकुटशोभाढ्यं भस्मपाण्डरविग्रहम्।
योगपट्टयुतं ब्रह्मसूत्रं नाभिस्थलोपरि।।३९२।।

कृतयोगाख्यमुद्रं च ध्यायेच्छान्तं गुरुं परम्।
सितकाश्मीररक्तालिचारुसिंहाकृतिं स्मरन्।।३९३।।
आग्नेयादीशपर्यन्तं कोणेषु च यथा क्रमम्।
विमलं सारमाराध्यं पूजयेत् परमं सुखम्।।३९४।।
तन्मध्ये पङ्कजं रक्तमष्टदिग्दलशोभितम्।
केसरेषु च दीप्तादीरष्टशक्तीः प्रपूजयेत्।।३९५।।
पूर्वादीशानपर्यन्तम् ईशाने सर्वतोमुखम्।
दीप्तदीपशिखाकारा ध्यातव्या नवशक्तयः।।३९६।।
पद्मचामरहस्ताश्च रक्तास्सर्वाङ्गभूषणाः।
सूर्यस्याभिमुखास्सर्वाः सर्वाभरणभूषिताः।।३९७।।
एवं ध्यात्वा तु सम्पूज्य विस्फुरां च प्रदर्शयेत्।
सौरं कुङ्कुमसङ्काशं सर्वाभरणभूषितम्।।३९८।।
द्विनेत्रं चारुवदनं रक्तमाल्यानुलेपनम्।
चतुर्भुजसमोपेतं वरहस्ताम्बुजद्वयम्।।३९९।।
अभयं वरदोपेतं प्रभामण्डलमण्डितम्।
उपवीतसमायुक्तम् उषा प्रत्युषयान्वितम्।।४००।।
उषादेवीं दक्षभागे प्रत्युषां वामपार्श्वके।
द्विभुजं च द्विनेत्रं च सरोजवदनान्वितम्।।४०१।।
सर्वाभरणसंयुक्तं सर्वलक्षणसंयुतम्।
पद्महस्तं वरारोहम् अरुणेन समन्वितम्।।४०२।।
सुप्रसन्नं सुदीप्ताङ्गं ध्यायेदेवं रवेर्वपुः।

मुक्तिकामश्चेत् –

धवलाम्भोरुहारूढं दाडिमीकुसुमप्रभम् ।।४०३।।
स्फुरद्रक्तमहातेजो वृत्तमण्डलमध्यगम्।
अंसासक्तस्फुटश्वेतसनालाब्जकरद्वयम्।।४०४।।

एकास्यं चिन्तयेद्भानुं द्विनेत्रं रक्तवाससम्।
आवाहनादिमुद्राभिर्विधायावाहनादिकम्।।४०५।।
प्रीतये ग्रहराजस्य बिम्बमुद्रां प्रदर्शयेत्।
सकलीकारमेकत्वं कृत्वा कुर्यात् खषोल्किना।।४०६।।
पाद्यमाचमनीयं च शिरोर्घ्यं गात्रमर्चयेत्।
सम्पूज्य गन्धपुष्पाद्यैर्मूलमन्त्रेण भास्करम्।।४०७।।
पद्माख्यं बिम्बमुद्रां च भक्त्या तस्मै प्रदर्शयेत्।
अग्नौ हृदयमीशाने शिरो नैऋतिके शिखाम्।।४०८।।
वायव्यां कवचं नेत्रं पुरो दिक्ष्वस्त्रमर्चयेत्।
सौम्यानि रक्तवर्णानि वरदाब्जकरणि च ।।४०९।।
भूषितानि द्विहस्तानि भानोरङ्गानि भावयेत्।
दंष्ट्राकरालमत्युग्रं प्रज्वलत् पावकप्रभम्।।४१०।।
तर्जयन्विघ्नसङ्घातमित्थमस्त्रं विचिन्तयेत्।
धेनुमुद्रां हृदादीनां गोविषाणं च नेत्रयोः।।४११।।

नवग्रहपूजा

किरणे –

अस्त्रस्य त्रासनीमुद्रा ग्रहणां तु नमस्क्रिया।
सोमं कुमुदकुन्दाभं बुधं चामीकरप्रभम्।।४१२।।
गुरुं गोरोचनाभासं शुक्रं गोक्षीरसन्निभम्।
रक्तमङ्गारकं ध्यायेत् राजावर्तनिभं शनिम्।।४१३।।
कृष्णं कृताञ्जलिं राहुं केतुं धूमाहिसन्निभम्।
कामरूपधरास्सर्वे दिव्याभरणभूषणाः।। ४१४।।
वामोरुन्यस्तहस्ताश्च दत्तहस्ताभयप्रदाः।
सितपद्मकरं सोमं राहुकेतू कृताञ्जली।। ४१५।।
अर्धकायोर्ध्वकेशौ च रक्तभ्रू रक्तलोचनौ।
शनिं दंष्ट्राकरालं च राहुं च विकृताननं ।। ४१६।।

पूर्वादिदिग्दलाग्रेषु सोमाद्यष्टग्रहान्यजेत्।
ध्यानपूर्वं ग्रहानेवं पूजयित्वा यथाक्रमम्।। ४१७।।
धूपदीपादि नैवेद्यं सर्वं देयं खषोल्किना ।
मूलमन्त्रजपं कृत्वा यथाशक्ति समाहितः।। ४१८।।
अर्घ्यपाद्याम्बुना भक्त्या भास्कराय निवेदयेत्।
स्तुत्वा प्रणम्य सम्पूज्य निवेद्यार्घ्यं पराङ्मुखम्।। ४१९।।
अभिधाय क्षमस्वेति हुं फडन्तशराणुना।
समाहृत्याणुसङ्घातं संहारिण्योपसंहृतम्।। ४२०।।
हृत्पुण्डरीकमध्यस्थे शिवसूर्ये नियोजयेत्।
चण्डं रक्तं करालास्यम् अब्जाभयकरद्वयम्।। ४२१।।
अनेनादित्यनिर्माल्यं चण्डेशाय निवेदयेत्।

इति सकलागमसारसङ्ग्रहे
स्नानानुष्ठानं रव्यर्चनञ्च
समाप्तम् ।।

शिवार्चनविधिक्रमः ॥

सुप्रभेदे -

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि शिवार्चनविधिक्रमम्।
सर्वपापहरं चैव सर्वलोकसुखावहम् ॥१॥
सर्वदानफलं चैव सर्वयज्ञफलप्रदम्।
ब्रह्महत्यादि दोषघ्नम् अश्वमेधफलप्रदम् ॥२॥
जयदं श्रीकरं राष्ट्रवर्द्धनं रिपुनाशनम्।
शिवपूजासमं पुण्यं न भूतं न भविष्यति ॥३॥

शिवधर्मे -

नास्ति लिङ्गार्चनादन्यत् पुण्यमप्यधिकं क्वचित्।
इति विज्ञाय यत्नेन पूजनीयस्सदाशिवः ॥४॥

पूजाकालः -

ननु स्मृतिसामान्येन मध्याह्नस्नानानन्तरं देवपूजा कर्तव्येति विधीयते॥५॥

पूजादिदेवतानिर्णयः ॥

तथाह योगयाज्ञवल्क्यः -

निष्पीड्य स्नानवस्त्रं तु आचम्य प्रयतश्शुचिः।
देवानामर्चनं कुर्यात् ब्रह्मादीनाममत्सरः ॥६॥
ते च देवाः गणपतिर्वा स्कन्दो वा-
सूर्यो वा सरस्वती वा तत्पति र्वा ।
श्रीर्वा श्रीपतिर्वा गौरी वा गौरीपतिर्वा-
न्योवाभिमतं नीयते यथारुचि समस्तावेज्यन्ते (?) ॥७॥

मनुः -

आदित्यम् अम्बिकां विष्णुं गणनाथं महेश्वरम्।
ब्राह्मणः पूजयेत्पञ्च पञ्चयज्ञपरायणः॥ ८॥ ॥ इति ॥

केचित्गणपतिमादित्यं शक्तिमच्युतं शिवं च क्रमेणाहर यजन्त इति।

पूजाहीनफलम् -

एतदकरणे प्रत्यवायोऽपि कूर्मपुराणे निगद्यते

यो मोहादथबालस्यादकृत्वा देवतार्चनम्।

भुङ्क्ते स याति नरकान् किमी भूत्वेह जायते ।।९।। इति।

अतः प्रत्यवाय परिहारायाभीष्टप्राप्तये च देवेष्वेकतमस्याराधनं सर्वैरपि यथारुचि कर्तव्यमिति सिद्धम्।

शिवपूजाविशेषः।।

अतः कथं शिवः पूजनीय इति । अत्र विचारणं प्रवर्तते। सर्वेषां देवानां समानं पूज्यत्वं पूजाफलं च यद्वा विशेषोऽस्तीति। एवं सति देवानां मध्ये महादेवस्य पूज्यतमत्वम् । अन्येषां पूज्यत्वमात्रं महच्छब्द-सामर्थ्यादिदं विज्ञायते । सन्महत् परमोत्तमोत्कृष्टाः पूज्यमानैरिति। महच्छब्दस्य पूज्येन हि समासो युक्तः। निरतिशयज्ञानानन्द-परमैश्वर्याद्यनन्तमङ्गलगुणाधारत्वं निरस्तसमस्तदोषसम्बन्धत्वं च हि महादेवस्य शिवशब्दवाच्यतया निर्धार्यते। महादेवमुमापतिमन्तरेण कस्य वा परस्य निरुपाधिकमीश्वरशब्दवाच्यत्वमस्ति। शिवशब्दो हि निरुपाधिकविशुद्धमाङ्गल्यगुणरूपपरमपुरुषार्थसमष्टिद्योतकतया लोके वेदे प्रसिद्धः। तथाहि शिवं कर्मास्तु शिवास्ते पन्थानस्सन्तु । शिवमस्तु सर्वजगताम् इति ।

अतः शिव एव देवान्तरेभ्योऽधिकतया विज्ञायते।

किञ्च ब्रह्माण्डपुराणे -

ब्रह्मादीनां देवानां जनको महादेव इति चोच्यते ।

द्यावा पृथिव्योरिन्द्राग्न्योर्विष्णोर्धातुर्यमस्य च ।

वरुणस्य शशाङ्कस्य जनिता परमेश्वरः।।

कूर्मपुराणेऽपि :-

ब्रह्माणं प्रति ईश्वरवचनम् -

स त्वं ममाग्रजः पुत्रसृष्टिहेतोर्विनिर्मितः।

ममैव दक्षिणादङ्गाद्वामाङ्गात् पुरुषोत्तमः।।१०।।

तस्य देवादिदेवस्य शम्भोर्हृदयदेशतः ।

संबभूवादिरुद्रोऽसौ परं तस्य परातनुः ।।११।।इति ।।

शिवधर्मे -

दक्षिणाङ्गेऽभवत् ब्रह्मा हरिर्वामाङ्गसम्भवः ।

हृदयान्निर्गतो रुद्रो ब्रह्मा विष्णुप्रबोधकः ।।१२।।इति।।

अतः कथं पुत्रस्थानीयानां ब्रह्मादीनां। पितृभूतेन महादेवेन पूजादिषु समानकक्ष्या। किञ्च यजदेवपूजायामिति विधानात् यजनयोग्या देवा। ब्राह्मदयः, तेषामपि पूज्यो महादेव इति चोक्तम् ।

नानाविधलिङ्गपूजाफलम् ।।

शिवधर्मे -

ब्रह्मा ब्रह्माक्षरैमन्त्रैर्लिङ्गं पूजयते सदा ।

गन्धपुष्पादिभिर्नित्यं विष्णुः पूजयते शिवम् ।।१५।।

ब्रह्मा शैलमयं लिङ्गं नित्यं पूजयते शम्भुम् ।

तस्य सम्पूजनादेव प्राप्तं ब्रह्मत्वमुत्तमम् ।।१६।।

इन्द्रनीलमयं लिङ्गं विष्णुः पूजयते सदा ।

विष्णुत्वं प्राप्तवांस्तेन सोऽद्भुतैकं सनातनम् ।।१७।।

शक्रोऽपि देवराजेन्द्रो लिङ्गं मणिमयं शुभं ।

नित्यमभ्यर्च्यते भक्त्या तेन शक्रत्वमाप्तवान् ।।१८।।

लिङ्गं हेममयं कान्तं धनदोऽर्चयते सदा ।

तेनासौ धनदो देवो धनदत्वमवाप्तवान् ।।१९।।

विश्वेदेवा महात्मानो रौप्यलिङ्गं मनोहरम् ।

यजन्ते विधिवत्तेन विश्वेदेवत्वमाप्नुयुः ।।२०।।

वायुः पूजयते भक्त्या लिङ्गं पैत्तलकं शुभम् ।

केवलाभ्यर्चनेनैव वायुत्वं प्राप्तमुत्तमम् ।।२१।।

वसवः कांस्यकं लिङ्गं पूजयन्ति विधानतः।
प्राप्तास्तेन महात्मानो वसुत्वं सुमनोहरम्।।२२।।
अश्विनौ पार्थिवं लिङ्गं पूजयन्तौ विधानतः।
तेन तावश्विनौ देवौ दिव्यदेहं गतावुभौ।।२३।।
स्फटिकं निर्मलं वरुणोऽर्चयते सदा ।
तेनासौ वरुणत्वं हि प्राप्तः ऋद्धिबलान्वितम्।।२४।।
लिङ्गमन्नमयं पुण्यम् अग्नियजति दाहितः।
अग्नित्वं प्राप्तवांस्तेन तेजो रूपसमन्वितम्।।२५।।
ताम्रलिङ्गं सदाकालं भक्त्या देवो दिवाकरः।
त्रिकालं यजते तेन प्राप्तं सूर्यत्वमुत्तम्।।२६।।
मुक्ताफलमयं लिङ्गं सोमः पूजयते सदा।
तेन सोमोऽपि संप्राप्तः 'सोमत्वं च ततोज्वलम्।।२७।।
प्रवालकमयं लिङ्गं यजन्ते पन्नगोत्तमाः।
तेन नागास्सुभोगाढ्या प्रयान्ति परमं पदम् ।।२८।।
कृष्णाय समयं लिङ्गं पूजयन्त्यसुरोत्तमाः।
राक्षसाश्च महात्मानस्तेन तेऽमितविक्रमाः।।२९।।
त्रपुसीसमयं लिङ्गं पिशाचाः पूजयन्ति ते ।
तेन ऋद्धिबलोपेताः प्राप्नुवन्ति परमं पदम्।।३०।।
त्रैलोहिकमयं लिङ्गं यजन्ते गुह्यकोत्तमाः।
तेन भोगवलोपेताः प्रयान्ति परमं पदम्।।३१।।
बहुलोहमयं लिङ्गं यजन्ते मातरस्सदा ।
मातृत्वं प्राप्य तास्सर्वाः प्रयान्ति परमं पदम्।।३२।।
एवं देवास्सगन्धर्वास्सयक्षोरगराक्षसाः।
पूजयन्ते सदाकालम् ईशानं सुरनायकम्।।३३।।

अतो महादेवश्शिव एव देवतान्तरगणादधिकमहिमा तस्यैव पूजा मोक्षफलदायिनि इति।। ततस्तावदपरिमितपुरुषार्थकाङ्क्षी तु निरतिशयपुरुषार्थरूपं शिवमेवाराधयेत्। न शिवतरं शिवेतरप्रायफल-दायिनमिति संपिण्डितोऽर्थः।।

तथा च **कूर्मपुराणे** -

यथा रुद्रनमस्कारस्सर्वकर्मफलप्रदः ।
अन्यदेवनमस्कारान्न तत्फलमवाप्नुयात्।।३६।।
तस्मादनीश्वरानन्यान् त्यक्त्वा देवं महेश्वरम्।
समाश्रयेद्विरूपाक्षं यदिच्छेत् परमं पदम्।।३७।।
शिवतत्त्वमविज्ञाय मन्त्रविद्यादिमण्डलम्।
मृत्पिण्डवत्तु विज्ञेयं पतितं च भवेत्तथा ।।३८।।
तस्मात्सर्वान् परित्यज्य देवांन् ब्रह्मपुरोगमान्।
आराधयेद्विरूपाक्षम् आदित्यान्तरवर्तिनम्।।३९।।
पत्रं वा पुष्पमेकं वा लिङ्गस्योपरि निक्षिपेत्।
अमन्त्रं वा समन्त्रं वा कुलकोटिं समुद्धरेत्।।४०।।

काशिखण्डे केशवादित्यसंवादे केशववचनं च -

देवदेवो महादेवो नीलकण्ठ उमापतिः।
एक एव हि पूज्योत्र सर्वेषां सर्वकारणम्।।४१।।
किमु त्रिलोचनादन्यं समर्चयति योऽन्यधीः।
सुलोचनोऽपि विज्ञेयः लोचनाभ्यां विवर्जितः।।४२।। इति।।

ततः शिवाराधनमेव सर्वदेवतान्तराराधनात् प्राथमिकमधिकफलप्रदं च मुख्यमिति सिद्धम् । विशिष्य ब्राह्मणानां महादेव एवोपास्यः।।

तदुक्तम् -

ब्राह्मणस्य तु तत्रापि विशेषाद्दैवतं शिवः ।
बाह्मणो भगवान् रुद्रः क्षत्रियो विष्णुरेव च ।।४३।। इति।।

इत्यादि स्कान्दपुराणादिवचनं चानुसंधेयम्। अतो ब्राह्मणैकराशिश्शिव एव ब्राह्मणैः लिङ्गादिष्वर्चनीयः। ननु शिवाराधनं सर्वेषां मुख्यं विशेषात् ब्राह्मणानामित्युक्तं तदाराधनं लिङ्गादौ तन्मूर्तिविशेषोपपद्यते। तदमुष्य सकलदेवतासार्वभौमस्य महादेवस्य आराधनमेव वरीयान् तदपि लिङ्गे विशेष इति ।

तदुक्तं महाभारते द्रोणपर्वणि –

देवदेवं विचिन्त्यात्मा अजेयो विष्णुरव्ययः।
सर्वरूपं भवं ज्ञात्वा लिङ्गेऽर्चयति तं प्रभुम्।।४४।।
दुर्लभं प्राप्य मानुष्यं येऽर्चयन्ति सदाशिवम्।
तेषां हि जन्म साफल्यं कृतार्थास्ते नरोत्तमाः।।४५।।

बृहत्कालोत्तरे –

पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च।
वसन्ति लिङ्गमूले तु तस्माल्लिङ्गं प्रपूजयेत्।।४६।।

काशिखण्डे केशववचनम् –

किं किं न सम्भवेदत्र शिवलिङ्गसमर्चनात्।
पुत्राः कलत्रं क्षेत्राणि स्वर्गमोक्षौ न संशयः।।४७।।
त्रैलोक्यैश्वर्यसम्पत्तिर्मयावाप्ता सहस्रगो।
यै लिङ्गं सकृदप्यत्र पूजितं पार्वतीपतेः ।।४८।।
कुतो जन्मभयं तेषां संसारे दुःखभाजने ।
न लिङ्गाराधनात्पुण्यं त्रिषु लोकेषु चापरम्।।४९ ।।
तस्माल्लिङ्गं त्वमप्यर्क समर्चय महेशितुः।
यस्तु लिङ्गार्चनं त्यक्त्वा देवानन्यान् प्रपूजयेत्।।५०।।
रत्नं विहाय मूढात्मा तथा काचमपेक्षते।

शिवधर्मे –

लिङ्गे देवो महादेवः साक्षादेव व्यवस्थितः।।५१।।

अनुग्रहाय लोकानां तस्माल्लिङ्गं प्रपूजयेत्।
यो न पूजयते मोहाल्लिङ्गं त्रिभुवनेश्वरम्।।५२।।
सस्वर्गमोक्षराज्यानां क्षिप्रं भवति नाशनम्।

इति शिवाराधनमहत्वे पौराणिकवचनानि। यदि साकल्येन लिख्यन्ते तदा चतुर्दशभुवनरुहा महीरुहास्सर्वे तालाश्चेदपि नालम्। अलमतिविस्तारेण सङ्गहग्रन्था इति ।

वक्ष्ये नित्यार्चनं पुण्यं शुभदं पापनाशनम्।।५३।।
महापातकदोषघ्नं सर्वयज्ञफलप्रदम्।

मकुटे -

विप्रक्षत्रियविट्शूद्राः दीक्षिताश्च प्रवेशकाः।।५४।।
आत्मार्थं यजनं कुर्युर्न कुर्युस्ते परार्थकम्।

अंशुमति -

चातुर्वर्ण्योद्भवस्त्रीणाम् अर्चनं च विशेषतः ।।५५।।
अन्यत्कर्म न कुर्वीत यावन्नाराधितश्शिवः।

ब्रह्मविष्णुशिवलिङ्गार्चनविशेषः।।

तदुक्तं शिवधर्मे -

कृताञ्जलिपुटो विष्णुर्ब्रह्मा चापि विशेषतः।।५६।।
पूर्वलिङ्गं समाराध्य पश्चात् कार्याणि चक्रतुः।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन मरणान्तं यजेत्ततः।।५७।।

शुद्धादित्रिविधपूजा ।।

शुद्धकेवलसंमिश्रमात्मार्थ यजनं भवेत्।
जितेन्द्रियार्चितं शुद्धं केवलं चैव चार्चयेत्।।५८।।
आचार्यो मिश्रकं चैव केवलं शुद्धमर्चयेत्।
शुद्धं वा शक्तिरहितं केवलं शक्तिसंयुतम्।।५९।।
सौरादि चण्डपर्यन्तं मिश्रं चेति प्रकीर्तितम्।

लिङ्गपूजा सङ्ख्या-तत्फलम् ॥

कारणे -

एकलिङ्गं तथा मोक्षं व्याधिरूपं द्वयं भवेत् ॥६०॥
लिङ्गत्रयं तथा कुर्यात् भोगमोक्षप्रदायकम्।
चतुर्लिङ्गन्तु यत्रैव तत्र श्रीकीर्तिहानिदम् ॥६१॥
पञ्चलिङ्गमिति श्रेष्ठं पञ्चपातकनाशनम्।
षष्ठंश्चेत्मरणं कुर्यात् सप्तमं वैरनाशनम् ॥६२॥
अष्टमन्तु महाव्याधिरथवा शत्रुवर्द्धनम्।
नवलिङ्गं तथा चेष्ट्वा शिवलोके महीयते ॥६३॥

नवरत्नलिङ्गपूजाफलम् ॥

चिन्त्यविश्वे -

मरतकं पुष्टिदं प्रोक्तं पद्मरागं धनार्थिनाम्।
आयुष्यम् ऋद्धिवैडूर्यं स्फटिकं पुत्रवर्द्धनम् ॥६४॥
स्तम्भनं पुष्यरागं स्याद्राष्ट्रवश्यं प्रवालकम्।
कर्षणं स्यात्तु वज्राख्यं माणिक्यं सर्वसिद्धिदम् ॥६५॥
इन्द्रनीलन्तु मोक्षार्थं रत्नजानां फलं भवेत्।

रत्नलिङ्गमानम् ॥

अङ्गुल्यादि वितस्त्यन्तं कुर्याल्लिङ्गं तु रत्नजम् ॥६६॥
आयामसदृशं नाहं शिरोवर्तनसंयुतम्।
स्वप्रमाणेन कर्तव्यं रत्नलिङ्गस्य वीरका ॥६७॥
पिण्डिका स्व स्व योनिस्यात् तदभावे हिरण्यकम्।
राजतं ताम्रकं चैव अधमं चेति कीर्तितम् ॥६८॥
चतुरस्रं च वृत्तं वा चललिङ्गस्य पीठकम्।
आयामद्विगुणार्द्धं वा द्विगुणं त्रिगुणं तु वा ॥६९॥

विस्तारं तत्समं ज्ञेयं शेषं पूर्वोक्तवत् कुरु।
लिङ्गायामत्रिभागैकं पीठमध्ये निवेशयेत्।।७०।।
सर्ववित्तकरं लिङ्गं त्रिभागं सूत्रवर्जितम्।
रत्नलिङ्गं समाख्यातं लोहजं लिङ्गमुच्यते।।७१।।

लोहजलिङ्गपूजाफलम् ॥

सुवर्णेन कृतं लिङ्गं भुक्तिमुक्तिप्रदं भवेत्।
ताम्रजं पुत्रदं प्रोक्तं रजतं श्रीकरं भवेत्।।७२।।
सुखदं कांस्यमित्युक्तं पैत्तकं रोगनाशनम्।
आयसं शत्रुनाशं तु त्रिलोहं मारणं भवेत्।।७३।।
तथा च त्रपुसीसं तु कल्पयेत् कल्पवित्तमः।
रत्नजस्योक्तमार्गेण सर्वकर्म समाचरेत्।।७४।।

शिलालिङ्गपूजाफलम् ॥

सूक्ष्मे –

महानदी समुद्भूतं सिद्धक्षेत्रादि सम्भवम्।
पाषाणं परया भक्त्या लिङ्गवत्पूजयेत्सदा।।७५।।

वर्णभेदलिङ्गफलम्

श्वेतरक्तं तथा पीतं कृष्णं विप्रादिपूजितम्।
स्वभावात् कृष्णवर्णं तु सर्वजातिषु सिद्धिदम्।।७६।।
नर्मदासम्भवं रोहं बाणलिङ्गमितीरितम्।
स्वयम्भूतं सदापूज्यं सर्वलिङ्गोत्तमोत्तमम्।।७७।।
त्रैधेव स्फटिकश्शुचीन्दुरविकाभाभिस्तदादिः क्रमात्।
वर्णानां सितरक्तविद्यल्लसितः त्रासादिदोषोज्झितः।
अन्यश्चन्द्रकराद्द्रवेत्तदितरो दीप्येत सूर्यातपे
विस्पष्टं स्फटिकादिकास्वपि मणीष्वेवं हि हेम्नोऽपिवा।।७८।।

लिङ्गदोषः

अम्बबिन्दुनिभं स्वच्छं समन्तकप्रभान्वितम्।
अशेषदोषनिर्मुक्तं स्फटिकं सर्वकामदम्।।७९।।
निष्प्रभं निर्मुखं रुक्षं बहुवर्णं च जर्झरम्।
तुषारकणसंत्रास रेखा चिपिटसंयुतम्।।८०।।
सगर्भकीलकोपेतं शर्करात्रणसंयुतम्।
अन्यजातिसमाक्रान्तं सदोषं स्फटिकं त्यजेत्।।८१।।

बाणलिङ्गोत्पत्तिस्थानम्

बाणश्शिवश्शक्तिरमुष्यपाणिः तल्लिङ्गमाहुः खलु बाणलिङ्गम्।
शिवार्पितन्तस्य समर्चनेन बलीन्द्रपुत्रोऽजनि बाणनामा।।८२।।
कोट्यस्तिस्रः श्रीगिरौ लिङ्गशैले कालीगर्ते नर्मदे बाणलिङ्गम्।
एकाकोटिश्चामरेशे महेन्द्रे कन्यातीर्थारण्यनेपाळकेषु ।।८३।।
पर्यायात्तुलया धृतं यदि महासाम्यं नयत्येव यत्-
क्षिप्तं वारि तदेव सत्यमपि यत् तद्बाणलिङ्गं विदुः।
तुङ्गं तस्य शिरः पदं कृशमतो यद्वा स्पृशेदर्चिता
कन्या पञ्चवयास्तदेव हि मुखं नैवास्य लक्ष्मोज्झति।।८४।।
उत्पत्तिं बाणलिङ्गानां लक्षणं च ततश्शृणु।
नर्मदा देविकोत्थानि गङ्गायमुनयोस्तथा।।८५।।
सन्ति पुण्यनदीनां च बाणलिङ्गानि षण्मुख।
बाणस्सदाशिवोज्ञेयो बाणो बाणान्धकासुरः।।८६।।
बाणं जलमिति ज्ञेयं तस्मात् बाणमिहोच्यते ।

उत्तमादिबाणलिङ्गलक्षणम् ।।

तन्त्रसारे -

उत्तमं बुद्बुदाकारं मध्यमं चाण्डकाकृतिः।।८७।।
अधमं वृषभस्कन्धम् इत्येतत् लिङ्गलक्षणम्।
पक्वजम्बूफलाकारं महिषाक्षिसमप्रभम्।।८८।।

कपिलानेत्रसदृशं बाणलिङ्गस्य लक्षणम् ।
स्थूलं शिरः कृशं पादम् उन्नतन्तु मुखं भवेत् ।।८९।।

लिङ्गपीठलम् ।।

लिङ्गनाहसमपीठविस्तरं विस्तृतस्य शरवेदतुङ्गकम् ।
विस्तृतार्धसमगोमुखान्तकं गोमुखान्तसमखण्डनाहकम् ।।९०।।

दुर्लक्षणफलम् ।।

लिङ्गाधिक्यं भवेन्मृत्युः शक्त्याधिकं धनक्षयम् ।
लिङ्गपीठसमं कुर्यात् भोगमोक्षफलप्रदम् ।।९१।।
कळङ्कं क्षयरोगं च काकपादं शिरोहतम् ।
रेखा खड्गहतं चैव बिन्दुः प्रीतिविनाशनम् ।।९२।।
कर्कशे बाणलिङ्गे तु पुत्रदारक्षयो भवेत् ।
शिरसि स्फुटिते बाणे व्याधिर्मरणमेव च ।।९३।।

रौरवे -

नानाविधदेवताराधितबाणलिङ्गम् ।।

स्थूलं शिरः कृशं मूलम् उन्नतं तु मुखं भवेत् ।
इन्द्रादिपूजितान्यत्र तच्चिह्नैः चिह्नितानि तु ।।९४।।
आपीतानि षडश्राणि वज्राङ्गानि विशेषतः ।
इन्द्रलिङ्गानि तान्यस्यास्साम्राज्यान्यप्रदानि तु ।।९५।।
हसितं हिमकीलालमुष्णस्पर्शात् करोत्यलम् ।
आग्नेयम् अग्निसङ्काशम् अथवा शक्तिलाञ्छितम् ।।९६।।
इदं लिङ्गं वरं स्थाप्यं तेजसोऽधिपतिर्भवेत् ।
दण्डाकारमयं याम्यम् अथवा रसनाकृतिः ।।९७।।
यदसङ्गं मुहूर्तेन निर्णीतं जायते तदा ।
वारुणं वर्तुलाकारं पीठाङ्गं वातिवर्चसम् ।।९८।।
वृद्धिसंस्था दुखजत्वमापो यान्त्यप्सु मध्यगे ।
कृष्णधूमं तु वायव्यं सधूमध्वजभूषणम् ।।९९।।

मस्तके स्थापितं तस्य स तु चेन्निहितं तु वा ।
निर्वातिऽपि चलस्यात्र शत्रोरुच्चाटने मतम् ।।१००।।
गदाकारं मध्यगुरुं कौबेरं सस्यमध्यगम् ।
दिनं वाप्यथवा रात्रिं सस्यानां वृद्धिवर्द्धनम् ।।१०१।।
त्र्यश्रं शूलाङ्कितं रौद्रं हिमकुन्देन्दुवर्चसम् ।
चतुर्वर्णमयं वापि वृषभं जायतेऽग्रतः ।।१०२।।
वैष्णवं शङ्खचक्राङ्गं गदाब्जादि विभूषितम् ।
श्रीवत्सकौस्तुभाक्रान्तं कोलं सिंहाननाकृतिम् ।।१०३।।
वैनतेयसमाङ्गं यत् श्रीभूदेवी समाङ्कितम् ।
वैष्णवं नाम तत् प्रोक्तं सर्वैश्वर्य फलप्रदम् ।।१०४।।
पद्मपत्रसवर्णं तु पद्माङ्कं वा कमण्डलुम् ।
दण्डाक्षसूत्रवर्णं वा ब्रह्मणो ज्ञप्तिदं मतम् ।।१०५।।

भोगमोक्षपूजालिङ्गम् ।।

अर्च्यं स्यात् कपिलं लिङ्गं मुनीनां मोक्षकांक्षिणाम् ।
लघुर्वा कपिलं लिङ्गं गृही नैवार्चयेत् क्वचित् ।।१०६।।
तीक्ष्णाङ्गवक्रशीर्षं च त्र्यश्रं लिङ्गं च वर्जयेत् ।
अतिस्थूलम् अतिकृशं स्वप्तं श्वभ्रं घनाङ्कितम् ।।१०७।।
गृही विवर्जयेत्तादृक् तत् मुमुक्षोर्यतेर्हितम् ।
पूजितव्यं गृहस्थेन वर्णेन भ्रमरोपमम् ।।१०८।।
बाणलिङ्गं यदाचास्ते तदा सौषुम्नकं वहेत् ।

बाणलिङ्गपरीक्षा ।।

ज्ञानरत्नावल्याम् –

त्रिपञ्चसप्तवारं वा तुलासाम्यं न जायते ।।१०९।।
तदा बाणं समाख्यातं शेषं पाषाणसम्भवम् ।
नद्यां वा प्रक्षिपेत् भूयो यदा तदुपलभ्यते ।।११०।।
तदा बाणं समाख्यातम् अन्यथा क्लेशदायकम् ।

लिङ्गपूजाकाल-आशौच-प्रायश्चित्तम् ॥

अंशुमति -

सूतके प्रेतकाशौचे आत्मार्थयजनं स्मृतम् ॥१११॥
पूजालोपो न कर्तव्यः सूतके प्रेतकेऽपि च ।
शिवमन्त्रेण कर्तव्यं स्नानमस्त्रेण शुध्यति ॥११२॥
आशौचं न भवेत्तत्र पद्मपत्रमिवाम्भसा ।
पूजान्ते प्रविशेच्चेदमाशौचं च विशेषतः ॥११३॥
मौनं लिङ्गार्चनं कुर्यात् काम्यानुष्ठानहीनकम् ।
अथवा सूतके प्रेते न स्वयं लिङ्गपूजनम् ॥११४॥
मानसं च यजेद्धीमान् सर्वं मानसकल्पनम् ।
तल्लिङ्गं पूजयित्वा तु गुरुणा वा स्वबन्धुना ॥११५॥
अन्येनैवार्चनं कुर्यात् अन्ते पुष्पाञ्जलित्रयम् ।
कथं पुष्पवती नारी अर्चनं कुरुते वद ॥११६॥
अन्तर्यागं प्रकर्तव्यं तथा पूर्वदिनत्रयम् ।
चतुर्थे दिवसे स्नात्वा गव्यं प्राश्य यजेत्तु सा ॥११७॥

नष्टलिङ्गप्रायश्चित्तम् ॥

चोरैर्लिङ्गं गृहीतं चेत् मनसा तु यजेत्तदा ।
चत्वारिंशद्दिनान्तं च उपवासं च कारयेत् ॥११८॥
नालिकेरोदकेनैव क्षीरेणैव फलादिना ।
आत्मानं रक्षयेद्धीमान् शिवध्यानपरायणः ॥११९॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन तल्लिङ्गं ग्राह्यमेव च ।
लब्धं चेत् तत्समादाय प्रीतियुक्तो विशेषतः ॥१२०॥
लिङ्गशुद्धिं क्रमात् कृत्वा पूजयेत् पूर्ववद्बुधः ।
तल्लिङ्गमत्रालब्धं चेत् नवलिङ्गं तु सङ्ग्रहेत् ॥१२१॥

स्वगुरोर्लिङ्गमादाय पूजयेत् पूर्वमार्गतः।
दृष्टं चेत्पुर्वलिङ्गं तु द्वयं सम्पूजयेत्ततः ।।१२२।।

लिङ्गफलाधिकम् ॥

कालोत्तरे -

मृण्मयं द्विविधं कार्यं पक्वं चापक्वमेव च ।
अपक्वात् पक्वजे पुण्यं ज्ञेयं दशगुणं ततः ।।१२३।।
दारुजाच्छैलजं पुण्यं ज्ञेयं दशगुणं स्मृतम्।
तस्माच्छतगुणं लोहे लोहाद्रत्नमनन्तरम्।।१२४।।
रत्नान्मणिमये लिङ्गे फलं लक्षगुणं भवेत्।
संस्कृतं बाणलिङ्गं तु रत्नात् कोटिगुणं भवेत् ।।१२५।।
सालग्रामसहस्रेभ्यः शिवनामस्य एकतः ।
शिवनामसहस्रं स्यात् स्फटिकमेतदेव च।।१२६
स्फटिकाद् द्वादशं लक्षं बाणमेकेन पूजयेत्।

चातुर्वर्णस्त्रीपुंलिङ्गपूजा ॥

विद्यासारसंहितायाम् -

रसलिङ्गं ब्राह्मणानां सर्वाभीष्टप्रदं भवेत्।।१२७।।
रत्नलिङ्गं क्षत्रियाणां महाराज्यप्रदं भवेत्।
स्वर्णलिङ्गं तु वैश्यानां महाधनपतिप्रदम्।।१२८।।
शिलालिङ्गन्तु शूद्राणां महदैश्वर्यदं विदुः।
स्फटिकं बाणलिङ्गं च सर्वेषां सर्वकामदम्।।१२९।।
स्त्रीणां तु पार्थिवं लिङ्गं स भर्तॄणां विशेषतः।
विधवानां निवृत्तानां रसलिङ्गाद्यनुक्रमम्।।१३०।।
बाल्ये वा यौवने वापि वार्द्धक्ये वापि सुव्रताः।
शुद्धस्फटिकलिङ्गन्तु स्त्रीणां वै सद्यो भोगदम्।।१३१।।

लिङ्गपीठप्रमाणम् ॥

श्रीमद्रौरवे -

ब्राह्मणानां च वस्वग्रं क्षत्रियस्य षडश्रकम्।
वैश्यस्य चतुरश्रं स्यात् शूद्रस्य स्यात्तु वृत्तकम्॥१३२॥
सर्वजातिप्रकर्तव्यं वृत्तपीठं समन्ततः ।
विप्राणां द्वादशाङ्गुल्यमेकादशदशाङ्गुलम्॥१३३॥
क्षत्रियाणां नवाङ्गुल्यमष्टसप्ताङ्गुलं तु वा ।
षडङ्गुलं च पञ्चैव चत्वारो वैश्य एव च ॥१३४॥
शूद्राणां तु त्र्यङ्गुल्यं द्वयेकोङ्गुलं तु वा ।
सर्ववर्णेषु कर्तव्यम् अङ्गुलं वा त्रयद्वयम्॥१३५॥
ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रा दीक्षिताश्च प्रवेशकाः।
शुद्धस्फटिकहेमाभं रक्ताभं बाणलिङ्गकम्॥१३६॥

पूजाविधिः-तत्फलम्

नारदस्मृतौ -

पञ्चाक्षरं जपन्नित्यं भस्मस्नानं शिवार्चनम्।
कदाचिदपि न त्याज्यं यथाशक्ति समाचरेत्॥१३७॥
रसलिङ्गं ततो बाणात् फलं कोटिगुणस्मृतम्।
सिद्धये रसलिङ्गे तु अणिमाद्याः सुसंस्थिताः ॥१३८॥
रसलिङ्गार्चने मुक्तिस्स्याद्वैतो शिवसम्पदा ।
तस्माद्रसमयं लिङ्गं पूजयेत्तु प्रयत्नतः ॥१३९॥
रसलिङ्गे तु वै पूज्यस्सर्वपापक्षयो भवेत्।
दर्शनाद्दुरितं हन्ति नमस्कारेण दुर्ग्रहान्॥१४०॥
सर्वान् कामानवाप्नोति रसलिङ्गस्य पूजनात् ।
तस्मात् प्रयत्नतः पूज्यं रसलिङ्गं शिखिध्वज॥१४१॥

द्वादशविधक्षणिकलिङ्गम् ।।

कारणे -

सिकतं तण्डुलं चान्नं नदीमृत् गोमयं तथा ।
नवनीतं च रुद्राक्षं चन्दनं कूर्चमेव च ।।१४२।।
पुष्पमाला गुडं पिष्टं क्षणिकं द्वादशोच्यते ।

क्षणिकलिङ्गपूजाफलम् ।।

अंशुमति -

क्षणिकानां फलं वक्ष्ये सैकतं मोक्षकांक्षिणाम् ।।१४३।।
तण्डुलं विभवार्थीनाम् अन्नमन्नप्रदायिनाम् ।
नदीमृत् भूमिलाभं स्यात् गोमयं रोगनाशनम् ।।१४४।।
नवनीतं मनोह्लादं रुद्राक्षं ज्ञानवर्द्धनम् ।
गन्धं स्यात् भोग्यकाङ्क्षीणां कूर्चं मुक्त्यर्थिनां स्मृतम् ।।१४५।।
आयुष्यवर्द्धनं पुण्यं गुलमिष्टार्थसिद्धिदम् ।
पिष्टं पुष्टिप्रदं प्रोक्तं क्षणिकानां फलं भवेत् ।।१४६।।
दत्ते च गुरुणा लिङ्गे स्थण्डिले स्वयमात्मनि ।
क्षणिके मण्डले तोये आत्मार्थयजनं स्मृतम् ।।१४७।।

पूजाकालप्रमाणम् ।।

निश्वासकारिकायाम् -

एककालं द्विकालं वा त्रिकालं वार्धरात्रकम् ।
पूजयेच्च ततश्शम्भुं नित्यमेव ग्रही ततः ।।१४८।।

रुद्राक्षत्रिपुण्ड्रधारणकालः ।।

कालोत्तरे -

रुद्राक्षश्च त्रिपुण्ड्रं च जपहोमार्चनादिषु ।
यजनं निष्फलं सर्वं दीक्षाहीनस्य पार्वति ।।१४९।।

तत् प्रायश्चित्तम् ॥

कामिके -

यथासम्भवकाले तु यथासम्भवनाडिका।
कालातिक्रमणे प्राप्ते प्रायश्चित्तं तु कारयेत्॥१५०॥

शिवपूजाफलम् ॥

शिवधर्मे -

शिवलिङ्गं महापुण्यं सर्वदेव नमस्कृतम्।
यः स्पृशेदपि पाणिभ्यां न स पापैः प्रालिप्यते॥१५१॥
मेरुमन्दरमात्रोऽपि राशिः पापस्य कर्मणः।
ईश्वरं वैद्यमासाद्य नश्यते दुष्टरोगवत्॥१५२॥
यदनादिप्रवृत्तोऽयं घोरस्संसारसागरः।
शिवोऽपि हि तथानादि संसारान्मोचकस्थितः ॥१५३॥
योऽर्चयन्ति सदा रुद्रं न ते प्रकृतिमानुषाः।
रुद्रलोकात् परिभ्रष्टाः रुद्रास्ते नात्र संशयः ॥१५४॥
यश्शिवं पूजयेत्भक्त्या अन्त्यजश्च जितेन्द्रियः।
भवभावसमायुक्तः सोऽपि गच्छेत्परां गतिम्॥१५५॥

पूजाशब्दार्थः ॥

कारणे -

पूर्यन्ते सर्वकर्माणि जायते ज्ञानमात्मनि।
पूरणाज्जायते यस्मात् पूजा शब्दमिहोच्यते ॥१५६॥

रुद्राक्षधाणम् ॥

कालोत्तरे -

अरुद्राक्षधरो मन्त्री यः करोति शिवार्चनम्।
तत्सर्वं निष्फलं प्रोक्तं भस्मन्येव हुतं हविः॥१५७॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन रुद्राक्षं धारयेद्बुधः।

रुद्राक्षोत्पत्तिः ॥

वातुळे ईश्वरः –

त्रिपुरो नाम दैत्यस्तु पुरासीत्सर्वदुर्जयः ॥१५८॥
हतास्तेन सुरास्सर्वे ब्रह्मविष्ण्वग्निदेवताः।
तैस्सर्वैः कथिते तस्मिन् तदाहं त्रिपुरं प्रति ॥१५९॥
अचिन्त्यं(च) महाशस्त्रं सर्वशस्त्रमनोहरम्।
सर्वदेवमयं दिव्यं ज्वलन्तं घोररूपिणम् ॥१६०॥
त्रिपुरस्य वधार्थाय देवानां त्राणकारणम्।
सर्वविघ्नविनाशाय अघोरास्त्रं विचिन्तयेत् ॥१६१॥
दिव्यवर्षसहस्राणि चक्षुरुन्मीलितं मया ।
पृथिव्यां मम नेत्रेभ्यः पतिताः जलबिन्दवः ॥१६२॥
तत्राश्रुबिन्दवो जाता महारुद्राक्षवृक्षकाः।

नानाभेदरुद्राक्षधारणफलम् ॥

स्कन्दः –

कति भेदाः, कति मुखाः कावाऽधिष्ठानदेवताः ॥१६३॥
गुणास्तु कीदृशास्तेषां कथयस्व यथार्थतः।

ईश्वरः –

शृणु षण्मुख तत्त्वेन तत्सर्वं कथयामि ते ॥१६४॥
बभूवुस्ते च रुद्राक्षा ह्यष्टत्रिंशत् प्रभेदतः।
सूर्यनेत्रसमुद्भूताः कपिला द्वादशस्स्मृताः ॥१६५॥
सोमनेत्रोत्थिता श्वेतास्ते षोडश विधाः क्रमात्।
वह्निनेत्रोद्भवाः कृष्णाः दश भेदा भवन्ति हि ॥१६६॥
श्वेतवर्णं तु रुद्राक्षं जातितो ब्राह्ममुच्यते।
क्षात्रं रक्तं तथा मिश्रं वैश्यं कृष्णं तु शूद्रकम् ॥१६७॥
एकवक्त्रं शिवस्साक्षात् ब्रह्महत्यां व्यपोहति।
द्विवक्त्रं देवदेवस्तु गोवधं नाशयेत् ध्रुवम् ॥१६८॥

त्रिवक्त्रमनलस्साक्षात् स्त्रीहत्यां दहते क्षणात्।
चतुर्वक्त्रं स्वयं ब्रंह्मा नरहत्यां व्यपोहति ।१६९॥
पञ्चवक्त्रं स्वयं रुद्रः कालाग्नेर्नाम नामतः।
अगम्या गमनाश्चैव अभक्ष्यस्य च भक्षणात्॥१७०॥
मुच्यते सर्वपापेभ्यो पञ्चवक्त्रस्य धारणात्।
षड्वक्त्रं कार्तिकेयस्तु धारयेद्दक्षिणे करे ॥१७१॥
भ्रूणहत्यादिकं पापं नश्यते नात्र संशयः।
सप्तवक्त्रं महासेन अनन्तो नाम नामतः ॥१७२॥
स्वर्णस्तेयादिगोहत्यापातकैर्मुच्यते नरः।
अष्टवक्त्रं महासेन साक्षाद्देवो विनायकः॥१७३॥
मानकूटं तुलाकूटं स्वर्णकूटं तथैव च ।
पृष्ठोदरकरेणैव स्पर्शं चैव परस्त्रियाम्॥१७४॥
एवमादीनि पापानि तानि नश्यन्ति धारणात् ।
नववक्त्रो भैरवस्तं धारयेद्वामबाहुके ॥१७५॥
भुक्तिमुक्तिप्रदश्चैव मम तुल्यबलो भवेत्।
भ्रूणहत्या सहस्राणि ब्रह्महत्या शतानि च ॥१७६॥
तत्सर्वं नश्यति क्षिप्रं नववक्त्रस्य धारणात्।
दशवक्त्रं तु हे वत्स साक्षद्देवो जनार्दनः ॥१७७॥
ग्रहाश्चैव पिशाचाश्च वेतालब्रह्मराक्षसाः।
पन्नगागरुडाश्चान्ये सर्वे नश्यन्ति धारणात्॥१७८॥
वक्त्रैकादशरुद्राक्षं रुद्रा एकादशस्तदा।
शिखायां धारयेदेकं तस्य पुण्यफलं शृणु॥१७९॥
अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च।
गवां शतसहस्राणि सम्यग्दत्तस्य यत्फलम्॥१८०॥
तत्सर्वं समवाप्नोति वक्त्रैकादशधारणात्।
रुद्राक्षं द्वादशामुखं कण्ठदेशे तु धारयेत्॥१८१॥

तपन्ति द्वादशादित्या वक्त्रे वक्त्रे व्यवस्थिताः ।
गोमेधस्याश्वमेधस्य बहुस्वर्णस्य यत्फलम् ।।१८२।।
तत्फलं लभते मर्त्यो नात्र कार्या विचारणा।
न चैवाग्निभयं तस्य न च व्याधिः प्रवर्तते।।१८३।।
वक्त्रं त्रयोदशं वत्स रुद्राक्षं यदि धारयेत्।
कामदं सिद्धिदं ज्ञेयं सर्वसिद्धिप्रसाधकम्।।१८४।।
रसो रसायनं चैव पादुका चैव सिध्यति ।
मातरं पितरं वापि भ्रातरं वा निहत्य च ।।१८५।।
मुच्यते सर्वपापेभ्यः त्रयोदशमुखाद्गुह।
वक्त्रं चतुर्दशं वत्स रुद्राक्षं प्राप्यते यदि ।।१८६।।

धारणस्थानम्-सङ्ख्या ।।

धारयेत् सततं मूर्ध्नि शक्तिबिन्दुं शिवस्य तु ।
पूज्यते सततं देवैः प्राप्यते पुण्यमुत्तमम्।।१८७।।
रुद्राक्षान् कण्ठदेशे दशनपरिमितान् मस्तके विंशति द्वे -
षट् षट् कर्णप्रदेशे करयुगलगताः द्वादशा द्वादशापि।
बाह्वोरिन्दोः कलायाः प्रतिकमुपविने(?)चैकमेकं
शिखायांवक्षस्यष्टाधिकं यः कलयति शतकं स स्वयं
नीलकण्ठः ।।१८८।।

मालिकाधारणफलम् ।।

शतं चाष्टाधिकां मालां नित्यं धारयते नरः।
पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयः।।१८९।।
शिखायां धारणात् कोटिः कर्णयोर्दशकोट्यः।
सहस्रकोट्यः कण्ठे असङ्ख्या बाहुधारणात्।।१९०।।
प्रयाणकाले रुद्राक्षं भक्षयित्वा मृतो यदि ।
सोऽपि रुद्रत्वमाप्नोति पुनर्जन्म न विद्यते।।१९१।।

कालोत्तरे -

य: कण्ठार्पितरुद्राक्षः श्वानोऽपि म्रियते यदि ।
सोऽपि रुद्रपदमाप्नोति किं पुनः मानुषादयः ।।१९२।।

धारणवर्जितकालः -

सूतके मृतके वापि रुद्राक्षं नैव धारयेत्।

ब्रह्मकैवर्ते -

केचित्सूतकशावयो(?)र्जलमलोत्सर्गे च सङ्गे स्त्रियः
शुद्धा वक्षकमालिकां च दधते सा युक्तया(?) स्यादिति।
अन्ये पापहरं सदा धृतमिति प्रोचुर्भुजे कर्णयो-
रक्षान्मन्त्रपुरस्सरं तु,महती माला न धार्या शुचौ ।।१९३।।

स्वरूपफलम् ॥

रुद्राक्षमूलं तद्ब्रह्मा तन्नालं ब्रह्म उच्यते।
तन्मुखं रुद्रमित्युक्तं बिन्दवस्सर्वदेवताः ।।१९४।।
अर्चनादावलङ्कृत्य अश्वमेधफलप्रदम्।
अयुतं चोपवीतं च हस्तकङ्कणलक्षणम्।।१९५।।
छिन्नं भिन्नं च रुद्राक्षं सारूप्य फलमुच्यते।

मन्त्रफलम् ॥

ईशानेन शिरोधार्यं कर्णे तत्पुरुषेण च ।
अघोरेण गले धार्यं हृद्यघोरेण धारयेत्।।१९६।।
सप्तजन्म कृतं पापं क्षिप्रं नाशं भवेन्मुने।
सप्तजन्म सहस्रेषु रुद्रलोके महीयते।।१९७।।

वर्जितरुद्राक्षम् ॥

कृमिदष्टः छिन्नभिन्नः कण्टकात् भिन्न एव च।
स्वयमेव कृतद्वारं पृथुकं धृतमेव च ।।१९८।।
विपरीतकृतद्वारं मुखमेवं च वर्जयेत्।

धारणस्थानफलम् ॥

कण्ठमारभ्य नाभ्यन्तमुरो माल्यस्य लक्षणम् ॥१९९॥
नाभेरूर्ध्वमनायुष्यम् अधोनाभेः धनक्षयम्।
तस्मान्नाभिसमं कुर्यात् रुद्राक्षमुपवीतकम् ॥२००॥

मालिकाप्रमाणफलम् ॥

शिरोमाला तु तन्नाहा बाहुमाला च तत्समा।
हस्तमाला हस्तमाना कण्ठमाला च तत्समा ॥२०१॥
ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चैव वैश्याः शूद्राश्च तत्समाः।
चातुर्वर्ण्यं तु रुद्राक्षं धारयेत् सर्वसिद्धिदम् ॥२०२॥
रुद्राक्षं धारयेत् स्त्रीणां दीक्षा संस्कार संयुतम्।
शुचिर्वाप्यशुचिर्वापि रुद्राक्षं धारयेत्सदा ॥२०३॥
हस्ते कर्णे शिखायां वा यज्ञसूत्रेषु सर्वदा ।
सर्वपापप्रशान्त्यर्थं भस्मना सह धारयेत् ॥२०४॥
दर्शनं पापशमनं स्पर्शनं सर्वसिद्धिदम्।
प्रागुक्तविधिना पुण्यं रुद्राक्षं धारयेत्सदा ॥२०५॥
राजवार्ता वणिग्वार्ता लोकवार्ता विशेषतः।
रुद्राक्षचलनादेव मन्त्रवत् फलदा भवेत् ॥२०६॥

ब्रह्मोत्तरखण्डे -

सहस्रं धारयेद्यस्तु रुद्राक्षाणां दृढव्रतः।
प्रणमन्ति सुरास्सर्वे यथा रुद्रं तथैव तम् ॥२०७॥
एकैकमेकगोदानफलं ज्ञेयं समासतः।
म्लेच्छो वापि च चण्डालः युक्तो वापि तु पातकैः ॥२०८॥
रुद्राक्षधारणैर्युक्तस्स रुद्रो नात्र संशयः।
मुक्ताप्रवालस्फटिकप्य्वैडूर्यकांचनैः ॥२०९॥

सहितान् धारयेद्यस्तु रुद्राक्षान् स शिवो भवेत्।
केवलान्वापि रुद्राक्षान् यो विभर्तीह मानवः ।।२१०।।
तन्न स्पृशन्ति पापानि तमांसीव बिभावसुम्।
यस्याङ्गे नास्ति रुद्राक्ष एकोऽपि बहुपुण्यदः ।।२११।।
तस्य जन्म निरर्थं स्यात् त्रिपुंड्ररहितं यथा।
रुद्राक्षं मस्तके बध्वा शिरस्नानं करोति यः ।।२१२।।
गङ्गास्नानफलं तस्य जायते नात्र संशयः।
यो धारयति रुद्राक्षान् रुद्रवत्सोऽपि पूज्यते ।।२१३।।
लक्षं तु दर्शने पुण्यं कोटीह स्पर्शने भवेत्।
कोटिकोटिशतं पुण्यं धारणाल्लभते नरः ।।२१४।।
अलङ्कृत्य स्वकं देहं रुद्राक्षकटकादिभिः।
पूजोपकरणं सर्वं सन्निधीकृत्य साधकः ।।२१५।।
देवदक्षिण दिग्भागे सन्निविष्टस्सुखासने ।

पूजाकालासनम् ।।

कारणे –

उत्तराभिमुखो भूत्वा रुचिरासनसंस्थितः ।।२१६।।
द्वयोर्जान्वोश्च कृत्वा तु पादाग्रं च संपुटम्।
ईषन्नासाग्रदृश्यं तत् देहदीर्घं च तत्र वै ।।२१७।।
रुचिरासनमाख्यातं सर्वपूजाहितं विदुः।

अंशुमति –

चतुरश्रायताश्रं च सौभाग्यं दारवासनम्।।२१८।।
वस्त्रासने व्याधिनाशं कम्बले दुःखमोचनम्।
कृष्णाजिने ज्ञानसिद्धिर्मोक्षस्स्यात् व्याघ्रचर्मणि ।।२१९।।

द्वारपूजा ॥

ज्ञानरत्नावल्याम् –

यस्यां दिशि भवेद् द्वारं प्रतीचीं (तां) परिकल्पयेत्।
लिङ्गस्याभिमुखं यत्तत् द्वारं तत्पूर्वमिष्यते ॥२२०॥
तत्र तत्पुरुषं वक्त्रम् ऊर्ध्वं चाभिमुखं भवेत्।

तदुक्तं सूक्ष्मे –

द्वारं पश्चिममेवं तु नैवेद्यं पूर्ववक्त्रके ॥२२१॥
यस्मादघोरं हृत्प्रोक्तं तद्गतं सकलेन्द्रियम्।
तस्मात् पूजादिकं सर्वमघोरेण च कारयेत्॥२२२॥
अथाचम्यविधानेन प्रणवार्घ्यकराम्बुजः।
ओङ्कारं सप्तधा कृत्वा सामान्यार्घ्यं प्रकल्पयेत्॥२२३॥
द्वारमस्त्राम्बुना प्रोक्ष्य द्वारपालान् प्रपूजयेत्।
द्वारमन्तर्मुखं ज्ञेयं द्वारपालाः बहिर्मुखाः॥२२४॥
लम्बोदरं श्यामनिभं गणेशं कुठारमक्षस्रजमूर्ध्वगाभ्याम्।
सलड्डुकं दन्तममुं कराभ्यां वामेतराभ्यां च दधानमीडे॥२२५॥
शुक्लां शुक्लाम्बरामक्षमालापुस्तकधारिणीम्।
सव्यवामकराभ्यां च सुप्रसन्नां सरस्वतीम्॥२२६॥
वामदक्षिणहस्ताभ्यां दधतीं श्रीफलाम्बुजे ।
हेमाभां सघटेभाभ्यां प्लाव्यमानां महाश्रियम्॥२२७॥
रक्तं त्रिनेत्रं जटिलं सव्यवामकरद्वये।
अक्षमालां त्रिशूलं च दधानं नन्दिकेश्वरम्॥२२८॥
मकरासनगां गङ्गां सव्यवामकरद्वये।
नीलोत्पलं पूर्णकुम्भं दधतीं शुक्लरूपिणीम्॥२२९॥
कृष्णं त्र्यक्षं महाकालं सव्यवामकरद्वये।
कपालं च त्रिशूलं च दधानं विकटाननम्॥२३०॥

श्यामां कूर्मस्थितां वामसव्यहस्तद्वये घटम्।
नीलोत्पलं च बिभ्राणां यमुनां च विभावयेत्।।२३१।।

यागशालापूजा ।।

सोमशम्भौ -

दिव्यदृष्टिनिपातेन दिव्यानुपरिवर्तिनः।
ज्वलन्नाराचशस्त्रेण पुष्पं क्षिप्त्वान्तरिक्षगान्।।२३२।।
दक्षपार्ष्णेस्त्रिभिर्घातैः भूमिष्ठास्त्रिविधानपि ।
विघ्नानुत्सारयेन्मन्त्री यागमन्दिरमध्यगः।।२३३।।
देहलीं लङ्घयेत् किंचित् वामशाखां समाश्रयन्।
प्रविश्य दक्षपादेन विन्यस्यास्त्रमुदुम्बरे।।२३४।।

चिन्त्यविश्वे -

दंष्ट्राकरालमत्युग्रम् अस्त्रवह्निसमप्रभम्।
चतुर्वक्त्रं चतुर्बाहुं प्रदीप्तानि (चि?) समप्रभम्।।२३५।।
शिवस्याभिमुखं शक्तिशूलाभयवरान्वितम्।
जटामकुटसंयुक्तमर्धेन्दुकृतशेखरम्।।२३६।।
हंसस्थं तुन्दिलं गौरं सश्मश्रु चतुराननम्।
दधानं दक्षिणे वामे दण्डाक्षस्रुक्कमण्डलुम्।।२३७।।
निरीक्षणादिभिश्शस्त्रैश्शुद्धानादाय गड्डुकान्।
लब्ध्वानुज्ञां ततो मौनी गङ्गादिकमनुव्रजेत्।।२३८।।
पवित्राङ्गं प्रजप्तेन वस्त्रपूतेन वारिणा।
पूरयेत् वस्त्रधौतान् तान् गायत्र्या हृदयेन वा ।।२३९।।
गन्धकाक्षतपुष्पादि सर्वद्रव्यसमुच्छ्रयम्।

स्नानतोयम् ।।

सुप्रभेदे -

पाटलोत्पलपद्मानि करवीराणि सर्वदा ।।२४०।।
स्नानतोयेन योज्यानि स्निग्धानि सुरभीणि च।
सौवर्णं राजतं वापि ताम्रं वा मृण्मयं तु वा ।।२४१।।

जलद्रोणीप्रकर्तव्यं वृत्तं वा चतुरश्रकम्।
त्रिद्रोणं च प्रपूर्यं स्यात् जलद्रोणी यथाविधि ॥२४२॥

नैवेद्यादिप्रमाणम् ॥

कामिके -

द्रोणतण्डुलनैवेद्यं द्रोणद्रोणार्धकं जलम्।
गन्धं चतुष्फलं शस्तं वस्त्रं हस्तप्रमाणकम् ॥२४३॥
घृतं च मधुना चैव तैलप्रस्थं च भावयेत्।
जलद्रोण्याधिदैवत्यं पृष्टे विघ्ने परं तथा ॥२४४॥
पार्श्वयोर्नन्दिकाळौ च मध्ये गङ्गाधिदेवता।

स्नानपात्रफलादिकम् ॥

शिवधर्मे -

मृत्कुम्भाताम्रकुम्भेन स्नानं शतगुणोत्तरम् ॥२४५॥
रौप्यं लक्षोत्तरं पुण्यं हैमं कोट्यधिकं भवेत्।
रोप्यपात्रप्रदानेन यत्फलं वेदपारगे ॥२४६॥
तस्माच्छतगुणं पुण्यं शिवे मृत्पात्रदानतः।
हेमपात्रं तु यो भक्त्या शिवाय विनिवेदयेत् ॥२४७॥
न तस्य शक्यते वक्तुं पुण्यानन्तं विशेषतः।
उत्तरास्यो विनीतात्मा न्यस्तमन्त्रकरद्वयम् ॥२४८॥
सन्निधीकृत्य पूजार्थं भूतशुध्यादि(क?)माचरेत्।

देहशुद्धि-भूतशुद्ध्यादि ॥

सिद्धान्तशेखरे -

षडध्वस्थानि बाह्यानि तानि शुद्धानि दीक्षया ॥२४९॥
देहस्थितानि शोध्यानि भूतानि स्युर्दिने दिने ।
चरणाङ्गुष्ठयोर्युग्मात् संचिन्त्य सुषिरं तनौ ॥२५०॥
सुषिरान्तर्बहिश्शक्तिं व्यापिनीं चिन्तयेत् ततः।
हुङ्कारे रन्ध्रमध्यस्थे प्रज्वलत्पावकप्रभे ॥२५१॥

विधाय प्राणसंरोधं चित्तमत्र निवेशयेत्।
रोचकान्ते फडन्तेन हृत्कण्ठेषु च तालुषु ।।२५२।।
भ्रूमध्ये ब्रह्मरन्ध्रे च भित्वा ग्रन्थीन् निवर्त्य च ।
हुङ्कारं तारकाकारं जीवं हृदयसम्पुटम् ।।२५३।।
पूरकाहृतचैतन्यं हुं शिखोपरि विन्यसेत्।
संशुद्धं बिन्दुभूतं च ध्यात्वा कृत्वा च कुम्भकम् ।।२५४।।
रेचकेन शिखे विद्वान् एकोद्घातेन योजयेत्।
संहारमुद्रामादाय मुक्तिमन्त्रेण विग्रहात् ।।२५५।।
भोग्य कर्मोपभोगार्थं द्वादशान्तपदे यथा ।
बीजवृत्या शिवे लीन प्रतिलोमं स्वहेतुषु ।।२५६।।

तत्त्वशुद्धिः

तत्त्वानि बिन्दुपर्यन्तं लयं नीत्वा विशोधयेत्।
गन्धे भूस्सलिलं रसे हुतवहो रूपे मरुत्स्पर्शने –
शब्दः स्यात् खमहङ्कृतौ पुनरिमास्तन्मात्रकास्तामसे।
कर्माक्षाणि च राजसे सहमनो बुद्धिन्द्रियैस्सात्विके–
बुद्धौ तच्च गुणेषु सागुणगणो व्यक्ते लयं गच्छति ।।२५७।।
तद्रागविद्ये च कलां प्रयान्ति पुंस्त्वं च कालो नियतिः कला च।
मायासु विद्येशमसौ सदेशं सशक्तिमेषा शिवमेष बिन्दुः ।।२५८।।
एवं विधाय संशुद्धिं पञ्चभूतानि शोधयेत्।
पृथ्वी वातौ पयो वह्नी द्वौ द्वौ शोध्यौ परस्परौ।
आकाशं चाविरोधेन यथा शोध्यं तदुच्यते ।।२५९।।

कलाशुद्धिः //

पार्थिवं मण्डलं पूतं कठिनं वज्रलाञ्छितम्।
ह्लामित्यात्मीयबीजेन तन्निवृत्तिकलामयम् ।।२६०।।
तप्तचामीकराकारा चतुर्बाहुविभूषिता।
वज्राभयाक्षमालाब्जा निवृत्तिः परित्कीर्तिता ।।२६१।।

संयुक्तं सद्यमन्त्रेण सात्विकं ब्रह्मदैवतम्।
पादावारभ्य मूर्धान्तं विचिन्त्य चतुरश्रकम्।।२६२।।
उद्घातपञ्चकेनैव वायुभूतं विशोधयेत्।
अर्धचन्द्रद्रवं (?)सौम्यं शुभ्रमम्भोजलाञ्छितम्।।२६३।।
ह्रीमित्यनेन बीजेन प्रतिष्ठारूपतां गतम्।
शुद्धस्फटिकसंकाशा एकवक्त्रा चतुर्भुजा।।२६४।।
पाशाभयाक्षमालाब्जा प्रतिष्ठा रत्नभूषिता।
संयुक्तं वाममन्त्रेण राजसं विष्णुदैवतम्।।२६५।।
आप्यं चतुर्भिरुद्घातैर्वह्निभूतं विशोधयेत्।
आग्नेयं मण्डलं त्र्यश्रं रक्तं स्वस्तिकलाञ्छितम्।।२६६।।
ह्वामित्यनेन बीजेन विद्यारूपं विभावयेत्।
पिङ्गभ्रूश्मश्रुपिङ्गाक्षचूडाचन्द्रविभूषिता।।२६७।।
तप्तचामीकराकारा विद्याज्वलनसन्निभा ।
अघोरेण समायुक्तं तामसं रुद्रदैवतम्।।२६८।।
वह्निं च त्रिभिरुद्घातैः जलं भूतं विशोधयेत्।
षडश्रमण्डलं वायुं बिन्दुभिष्षड्भिरङ्कितम्।।२६९।।
कृष्णं हैमिति बीजेन जातं शान्तिकलामयम्।
चतुर्वक्त्र चतुर्बाहुः कृष्णवर्णा महाबला।।२७०।।
ध्वजाभयाक्षमालाब्जा शान्तिः सर्वोपवीतिनी।
तत्पुरुषेण संयुक्तमविदैवं महेश्वरम्।।२७१।।
सञ्चित्योद्घातयुग्मेन पृथ्वीभूतं विचिन्तयेत्।
नाभौ बिन्दुमयं भूतं बिन्दुशक्तिविभूषितम्।।२७२।।
व्योमाकारं सुवृत्तं च शुद्धस्फटिकनिर्मलं।
हौकारेण षडन्तेन शान्त्यतीतकलामयम्।।२७३।।
शुद्धस्फटिकसंकाशा एक(पञ्च)वक्त्रा चतुर्भुजा।
पद्माभयाक्षमालाब्जा शान्त्यतीता वरप्रदा।।२७४।।

ध्यात्वैकोद्धातयोगेन सुविशुद्धं विभावयेत्।
दक्षिणाङ्गुष्ठपादस्थ वह्निना शोधयेत्तनुम्।।२७५।।
आप्लावयेत्ततस्सर्वं मूलेनामृतवर्षिणा।
अघोराख्यमनन्तं च धर्मज्ञानादिपङ्कजम्।।२७६।।
तत्र चात्मानमाहृत्य ततस्त्वाप्यायनं कुरु।
दिव्यामृतेन संप्लाव्य कुर्वीत सरलीकृतम्।।२७७।।

सुप्रभेदे -

प्रणवेन समायुक्तं श्वेतपद्मोपरि स्थितम्।
कृत्वा शिवतनुं ध्यायेदष्टत्रिंशत् कलामयम्।।२७८।।

ईशानकलापञ्चकम् ।।

कामिके -

ओं हों ईशानस्सर्वविद्यानां शशिन्यै नमः ऊर्ध्वमूर्ध्नि ।
ओं हों ईश्वरस्सर्वभूतानाम् अङ्गदायै नमः पूर्वमूर्ध्नि ।
ओं हों ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपतिर्ब्रह्मा इष्टायै नमः दक्षिणमूर्ध्नि।
ओं हों शिवो मे अस्तु मरीच्यै नमः उत्तरमूर्ध्नि ।
ओं हों सदाशिवों ज्वालिन्यै नमः पश्चिममूर्ध्नि ।

।। एवमीशानकलापञ्चकम्।।

तत्पुरुषकलाश्चतस्रः ।।

ओं हें तत्पुरुषाय विद्महे शान्त्यै नमः पूर्ववक्त्रे ।
ओं हें महादेवाय धीमहि विद्यायै नमः दक्षिणवक्त्रे ।
ओं हें तन्नो रुद्रः प्रतिष्ठायै नमः उत्तरवक्त्रे ।
ओं हें प्रचोदयात् निवृत्त्यै नमः पश्चिमवक्त्रे ।

।। एवं तत्पुरुषकलाश्चतस्रः।।

ओं हुं अघोरेभ्यस्तमायै नमः हृदये ।
ओं हुं अथ घोरेभ्यो मोहायै नमः ग्रीवायां ।

ओं हुं अघोररक्षायै नमः दक्षिणांसे ।
ओं हुं घोरतरेभ्यश्च निष्ठायै नमः वामांसे ।
ओं हुं सर्वतस्सर्वमृत्यवे नमः नाभौ ।
ओं हुं सर्वेभ्यो मायायै नमः जठरे ।
ओं हुं नमस्ते अस्तु रुद्रभयायै नमः पृष्ठे ।
ओं हुं रूपेभ्यो जरायै नमः उरसि ।

।। इति बहुरूपकलाष्टकम् ।।

वामदेवकलास्त्रयोदश ।।

ओं हिं वामदेवाय नमो जरायै नमः गुह्ये ।
ओं हिं ज्येष्ठायै नमः रक्षायै नमः इति वृषणद्वये ।
ओं हिं रुद्राय नमो रत्यै नमः दक्षिणोरौ ।
ओं हिं कालाय नमो पालिन्यै नमः इति वामोरौ ।
ओं हिं कलाकामायै नमः दक्षिणजानुनि ।
ओं हिं विकरणाय नमः संयमिन्यै नमः वामजानुनि ।
ओं हिं बलक्रियायै नमः दक्षिणजङ्घायाम् ।
ओं हिं विकरणाय नमो बुध्यै नमः वामजङ्घायाम् ।
ओं हिं बलकार्यै नमः इति दक्षिणस्फिचि ।
ओं हिं प्रमथनाय नमो धात्र्यै नमः वामस्फिचि ।
ओं हिं सर्वभूतदमनाय नमो भ्रामण्ये नमः कट्याम् ।
ओं हिं मनोमोहिन्यै नमः दक्षिणपार्श्वे ।
ओं हिं उन्मनाय नमो भयांयै नमः इति वामपार्श्वे ।

।। इति वामदेवकलास्त्रयोदश ।।

सद्योजातकलाष्टकम् ।।

ओं हं सद्योजातं प्रपद्यामि सिद्ध्यै नमः इति दक्षिणपादे ।
ओं हं सद्योजाताय वै नमः ऋध्यै नमः इति वामपादे ।

ओं हं भवेद्युत्यै नमः दक्षिणकरे ।
ओं हं अभवे लक्ष्म्यै नमः इति वामकरे ।
ओं हं अनादिभवे मेधायै नमः इति नासायाम् ।
ओं हं भवस्व मां कान्त्यै नमः इति शिरसि ।
ओं हं भव स्वधायै नमः दक्षिणबाहौ ।
ओं हं उद्भवाय नमो धृत्यै नमः इति वामबाहौ ।

।। इति सद्योजातकलाष्टकम् ।।

अष्टत्रिंशत्कलानां तु अष्टत्रिंशत् शक्तयः ।
एवं शक्तिसमोपेतं न्यासं कलासु विन्यसेत् ।।
ईशानस्य कलाः पञ्च पुरुषस्य चतुः कलाः ।
अघोरस्य कलाश्चाष्टौ वामदेवे त्रयोदशः ।।२७९ ।।
अष्टो सद्यकला ज्ञेयाः मकुटादि क्रमान्न्यसेत् ।
कलान्यासमिदं प्रोक्तम् अक्षरन्यासमुच्यते ।।२८० ।।

अक्षरन्यासः ।।

अजिते -

अकारं कुक्षौ विन्यस्य आकारन्तु ललाटके ।।
इ ई च नेत्रयोस्तद्वत् उ ऊ श्रवणयोस्तथा ।
ऋ ॠ कपोलयोश्चैव लृ ॡ नासापुटद्वये ।।२८१ ।।
उत्तरोष्ठे तथैकारम् ऐकारमधरोष्ठके ।
ओकारं चाप्यथौकारं दन्तपंक्तिद्वये न्यसेत् ।।२८२ ।।
जिह्वायाममधस्तालु प्रयोज्योऽथ यथा क्रमात् ।
कवर्गं दक्षिणे हस्ते चवर्गं च तथोत्तरे ।।२८३ ।।
टवर्गमुदरे न्यस्य तपवर्गौ च पार्श्वयोः ।
यवर्गं दक्षिणे पादे शवर्गं वामपादके ।।२८४ ।।

हकारं हृदये न्यस्य मूलमन्त्रं च विन्यसेत्।
इति मन्त्राक्षरन्यासं कृत्वा विद्यामयीं तनुम्।।२८५।।
शिवस्य यादृशं रूपं तादृशं चिन्तयात्मनि।
शिवमन्त्रन्यासमिदमात्मनस्तु सदा कुरु।।२८६।।

शिवध्यानम् ।।

स्कन्द कालोत्तरे -

उत्सृज्य प्राकृतं भावं शिवोऽहमिति भावयेत्।
नारुद्रस्संस्मरेद्रुद्रं नारुद्रो रुद्रमर्चयेत्।।२८७।।
नारुद्रः कीर्तयेद्रुद्रं नारुद्रो रुद्रमाप्नुयात्।

कालोत्तरे -

हृत्पद्मपीठिकामध्ये ध्यानयुक्ते प्रपूजयेत्।।२८८।।

निश्वासकारिकायाम् -

कदलीपुष्पसङ्काशं हृदयं सर्वदेहिनाम्।
तस्य मध्ये स्थितं पद्मम् अष्टपत्रं सकर्णिकम्।।२८९।।
द्वादशाङ्गुलिविस्तीर्णं शुद्धं विकसितं सितम्।
नालमष्टाङ्गुलं तस्य नाभिकन्दसमुद्भवम्।।२९०।।
पद्मपत्राष्टकं ज्ञेयमणिमादिगुणाष्टकम्।
कर्णिकाकेसरं ज्ञानं नालं वैराग्यमुत्तमम्।।२९१।।
शिवधर्मं च तत् कन्दमिति पद्मं विचिन्तयेत्।
मन्त्रसिंहासनासीनं मन्त्रसन्नद्धविग्रहम्।।२९२।।
मन्त्रपूजा सुसंपन्नो यजेत्तत्र महेश्वरम्।

उपचारः ।।

कामिके -

गन्धाद्यैरुपचारैस्तु मनसा कल्प्य पूजयेत्।।२९३।।

सुप्रभेदे -

आसनानि च सर्वाणि तथैवावरणानि च ।
हृत्पद्मे कल्पयेद्वान्यं यथोक्तं तु यथाविधि ।।२९४।।
नाभिकुण्डे स्वतस्सिद्धे चाम्बुसंस्कारसंयुते ।
ज्ञानानलं न्यसेत्तत्र सूर्यायुतसमप्रभम् ।।२९५।।
इति ज्ञानानलं न्यस्य विशं सम्पूज्य तत्र वै ।
पुराकृष्य पीयूषहविष्यं च शिवाणुभिः ।।२९६।।
अन्तःपूजितदेवाय तत्समर्प्य यथाविधि ।
अष्टपुष्पिकया पूज्य ततः पूजां समाप्य च ।।२९७।।
निर्भासितशरच्चन्द्र बिन्दुरूपं महेश्वरम् ।
ललाटपट्टमध्यस्थं चिन्तयेत् शुभ्रविग्रहम् ।।२९८।।
स्वतन्त्रः क्रीडति प्रीतः सततानन्दचेतनः ।
ध्यायतः सततं पुंसः सत्यं सत्यं वरानने ।।२९९।।
प्रत्यक्षो भवति क्षिप्रं हृदि तस्य न संशयः ।
चित्तेन जनितं चैव दर्पणे प्रतिबिम्बवत् ।।३००।।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन ध्याननिष्ठस्सदा भवेत् ।
ध्याननिष्ठं यदा चित्तं तदा बाह्यं परित्यजेत् ।।३०१।।
अन्यथा यस्त्यजेन्मोहादुभयं तस्य नश्यति ।
तस्मात् बाह्यं तदा कार्यं भूतशुद्धिपुरस्सरम् ।।३०२।।
बहिःपूजामिति प्राथ्य लब्धानुज्ञस्ततो मुनिः ।
स्थानशुद्धिं ततः कुर्यात् शास्त्रयुक्तेन कर्मणा ।।३०३।।

बहिःपूजास्थानशुद्धिः ।।

शिवधर्मे -

पश्यन् परिहरन् जन्तून् मार्जन्या मृदु सूक्ष्मया ।
शनैस्सम्मार्जनं कुर्यात् चान्द्रायणफलं लभेत् ।।३०४।।

सम्मार्जनशतं पुण्यं सहस्रमनुलेपनम्।
यः कुर्यात् सर्वकार्याणि वस्त्रपूतेन वारिणा।।३०५।।
स मुनिस्स महासाधुः स योगी सशिवं व्रजेत्।
अस्त्रेणोच्चाटयेद्विघ्नं तालशब्दत्रयेण तु ।।३०६।।
छोटिकाभिर्दिशाबन्धं प्राकारं चास्त्रमन्त्रतः।
खेयं तु कवचेनाथ कृत्वा बाह्यन्तरस्थितम्।।३०७।।
शक्तिजालमतश्चोर्ध्वं दर्शयिद्धेनुमुद्रया।
स्थानशुद्धिरियं प्रोक्ता द्रव्यशुद्धिं ततः शृणु ।।३०८।।

द्रव्यशुद्धिः पात्रविशेषः ॥

शिवधर्मे -

स्वर्णादिंनिर्मिते पात्रे पाद्यादीन् परिकल्पयेत्।
सुश्रेष्ठं स्वर्णपात्रं तु रजतं मध्यमं भवेत्।।३०९।।
कन्यसं ताम्रपात्रं तु अलाभे मृण्मयं भवेत्।
मृण्मयं प्रत्यहं कार्यं तच्च नूतनमिष्यते।।३१०।।
पलाशपद्मपत्राभ्यां ताम्रपात्रसमं भवेत्।

पात्रशुद्धिः

तन्त्रसारे -

सप्तवारेण कांस्यायस्तण्डुलं भस्ममृज्जलैः।।३११।।
त्रिधा ताम्रं च धरणी तिन्त्रिण्या गोमयेन च ।
एकधा हेमरौप्यात्मदारुदन्तांशुकान् तथा।।३१२।।
एवं स्वर्णादिपात्राणाम् एवमस्त्राम्बु शोधितम्।

द्रव्यशुद्धिमन्त्रः ॥

अजिते -

निरीक्ष्य हृदयेनैव कवचेनावकुण्ठयेत्।।३१३।।

स्वर्णराजतताम्रैर्वा दारुणा चैव निर्मितम्।
चतुरस्रा च या तालफेटत्वाकृतिमेव च ।।३५१।।
अथवा वृत्तमेवं च गर्भगेहे च विन्यसेत्।
गर्भगेहं प्रविश्याथ विधानोद्घाटनं तथा ।।३५२।।
गर्भाग्रे भीमरुद्रं च स्थितं चैव समन्वितम्।
चतुर्भुजं त्रिनेत्रं च वरदाभयसंयुतम्।।३५३।।
छत्रचामरसंयुक्तं भीमरुद्रं समर्चयेत्।
निशाचारन्तकृद्देव देवेश यजनार्थकम्।।३५४।।
शुद्धद्वारस्य सव्ये[१] तु गच्छत्याहि(?)प्रसीद मे।
एवं संप्रार्थ्य तन्मध्ये स्थितं देवं महेश्वरम्।।३५५।।
ओन्नमो देवदेवेश सर्वलोकैकनायक।
उत्तिष्ठ स्नानकर्मार्थमात्मरक्षार्थमेव च।।३५६।।

लिङ्गशुद्धिः ।।

अंशुमति –

लिङ्गं सङ्गृह्य हस्ताभ्यां स्नानवेद्युपरि न्यसेत् ।

कामिके –

लिङ्गमूर्ध्निगतां पूजां पूर्वकालप्रकल्पिताम्।।३५७।।
गायत्र्या पूजयित्वा तु सामान्यार्घ्यं तु दापयेत् ।

सूक्ष्मे –

अर्घ्योदकेन संप्रोक्ष्य वक्त्रन्यासं समाचरेत् ।।३५८।।
अङ्गुष्ठादिकनिष्ठान्तं पञ्चब्रह्ममनुं न्यसेत्।
ईशानादि तु सद्योऽन्तं वक्त्रन्यासक्रमं तथा ।।३५९।।
कनिष्ठानामिका मध्ये नवपुष्पं तु संवहेत्।
अङ्गुष्ठतर्जनीभ्यां च निर्माल्यं च विसर्जयेत्।।३६०।।
विसर्जनस्य तत्काले पुष्पं मूर्ध्नि च विन्यसेत्।

१. वित्वागच्छेह (?)

किरणे -

न शून्यमस्तकं लिङ्गं कुर्यात्तत्र कदाचन।।३६१।।
ऐशान्यां स्थापयेत्पूजां प्रत्यग्रमथवोषिताम्।

कामिके -

अस्त्राम्बुनैव संशोध्य शिवलिङ्गं सवेदिकम्।।३६२
सामान्यार्घ्यजलैः पश्चाद् अभिषेकं समाचरेत्।

ज्ञानरत्नावल्याम् -

नित्यपूजासमाप्ते तु रुद्धे मन्त्रगणेश्वरे ।।३६३।।
शान्तरूपं गते तत्र लिङ्गपीठे च तत्क्षणात्।
रौद्राविघ्नास्तथासक्ताः स्थिताः विघ्नं प्रकुर्वते।।३६४।।
भुक्तिं मुक्तिं च निध्नन्ति तस्मात्तां त्रासयेत्पुरा।
शिवास्त्रेण च लिङ्गस्थां पीठे पाशुपतेन च।।३६५।।
पुनस्तां तां च संस्नाप्य स्नापयेद्धृदयाम्बुभिः।
तदा लिङ्गं भवेत् शुद्धं पुनर्मन्त्राः फलप्रदाः।।३६६।।

अजिते -

कूर्चेन बहुना लिङ्गं शोधयित्वाथ पीठकम्।
अस्त्रेण क्षालयेत् सम्यक् बहुशोऽशून्यमस्तकम्।।३६७।।
पञ्चगव्यं ततस्स्नाप्य पञ्चामृतमतः परम्।
स्नापयेन्मन्त्रपूतेन विषङ्गादि(?)ततः परम्।।३६८।।

पञ्चगव्यविधिः।।

सुप्रभेदे -

शिवाग्रे स्थण्डिलं कृत्वा वेदसूत्रं च कारयेत्।
उदगग्रं तथा वत्स नवकोष्ठं समालिखेत्।।३६९।।
उत्तमं तु चतुःप्रस्थं मध्यमं तु तदर्धकम्।
अधमं प्रस्थशालिं तु प्रत्येकं तु पृथक् पृथक्।।३७०।।

त्रिपादं वह्निदैवत्यम् इत्येता अधिदेवताः ।
गन्धपुष्पादिकं यत्तत् द्रव्यं संप्रोक्ष्य चास्त्रतः ।।३३२।।

ईक्षणादिशुद्धिमन्त्रः ।।

कामिके –

ईक्षणं मूलमन्त्रेण प्रोक्षणं चास्त्रमन्त्रतः ।
ताडनं चास्त्रमन्त्रेण वर्मणाभ्युक्षणं भवेत् ।।३३३।।
जडचित् भेदनं विद्धि शिवदृष्ट्या निरीक्षणम् ।
प्रोक्षणं योग्यता क्लृप्ति जडात् भिन्नस्य वस्तुनः ।।३३४।।
ताडनं तत्र चिद्व्यक्तिः यथा पाषणताडनम् ।
उत्पत्तिर्विस्फुलिङ्गानामभ्युक्षणमतः परम् ।।३३५।।

तत्फलम् ।।

पारमेश्वरे –

दृक् क्रियेच्छात्मकैरर्कवह्निसोमविलोचनैः ।
क्रमाच्छुष्कं तथा दग्धम् अमृतप्लुति संयुतम् ।।३३६।।
शुध्यर्थं प्रोक्षितं शक्तितैजसं ताडनं ततः ।
अभ्युक्षणक्रियाजातं ग्राह्यता भावसंयुतम् ।।३३७।।

तन्त्रसारे –

मायेयं रूपसंत्यागादात्तशक्तिस्वरूपतः ।
शिवयोगं भवेद्रव्यं सक्रियाद्रव्यशोधनम् ।।३३८।।
द्रव्यशुद्धिं विधायैव स्वशिरस्यर्घ्यसेचनम् ।
कृत्वास्त्रेणाथ मूलेन पुष्पमारोप्य मूर्ध्नि च ।।३३९।।
ललाटे तिलकं कृत्वा चन्दनेन सुगन्धिना ।
आसनं मूर्तिमूलेन आत्मपूजां च कारयेत् ।।३४०।।
मन्त्रशुद्धिं ततः कुर्यात् तत् शुद्धिरथ कथ्यते ।

मन्त्रशुद्धिः ॥

शिवधर्मे -

प्राकृतं भावमुत्सृज्य शिवोऽहमिति भावयेत् ॥३४१॥
यावन्न तत्समो जातः तावन्नाराधने क्षमः।
शुद्धत्वाच्च शिवत्वाच्च देहं शिवतनुं स्मरेत् ॥३४२॥

चिन्त्यविश्वे -

मौनीभूत्वा शिवं ध्यात्वा मूलमन्त्रादिकानणून्।
ओङ्कारं पूर्वमुच्चार्य नमस्कारान्तमेव च ॥३४३॥
ब्रह्माङ्गानि च प्रासादं शिवबीजं तथैव च।
ह्रस्वं बिन्दुगतं दीर्घं ब्रह्मरन्ध्रावधिप्लुतम् ॥३४४॥
द्वादशान्तरसंयुक्तं प्रासादं मन्त्रशुद्धये ।
ज्ञानशक्तिमया मन्त्राः किन्त्वैश्वर्यमलान्विताः ॥३४५॥
शक्तिज्वलितसामर्थ्यास्सर्वेऽभीष्टप्रदायकाः।
मन्त्रशुद्धिरियं प्रोक्ता पूजाकाले तु संस्मरेत् ॥३४६॥

निर्माल्यविसर्जनम् ॥

पेटकात् सर्वबेराणां प्राक् सङ्गाह्य विचक्षणः।
आच्छाद्य वस्त्रगलितं प्रोक्षयेदस्त्रवारिणा ॥३४७॥
निर्माल्यं च विसृज्याथ मानसं स्नानमाचरेत्।
स्वर्णराजतताम्रैर्वा कांस्यकत्रपुसीसकैः ॥३४८॥
एवं षट् द्रव्यमाख्यातं स्नानवेद्यां प्रकल्पयेत्।

स्नानवेदी ॥

उपानं पद्मजगती कम्पकण्ठं च कम्पकम् ॥३४९॥
जगतीं वाजिनं कृत्वा विस्तारायामतोऽपि वा ।
मानशुद्धिं ततः कृत्वा वामे नालं प्रकल्पयेत् ॥३५०॥

बिन्दुप्रसृतपीयूषपुष्पतोयाक्षतादिना।
हृदि नाभौ षडन्तेन पूरयित्वाभिमन्त्रयेत्॥३१४॥
मन्त्रसंहितया तेषु तत्तद्द्रव्याणि चाक्षिपेत्।

पाद्यम्॥

सुप्रभेदे -

उशीरं चन्दनोपेतं दूर्वा सिद्धार्थसंयुतम्॥३१५॥
चतुर्द्रव्यसमायुक्तं पाद्यमेतदुदाहृतम्।

आचमनम्॥

एलालवङ्गकर्पूरजम्बूजातिफलङ्करम्॥३१६॥
षट्द्रव्यरससंयुक्तं शिवस्याचमनीयकम्।

अर्घ्यम्॥

तिलव्रीहिकुशाग्राणि आपः क्षीरं यवास्तथा॥३१७॥
तण्डुलस्सर्षपोपेतमर्घ्यमष्टाङ्गमुच्यते।

तत्प्रमाणम्॥

पाद्यं तोयं चतुःप्रस्थं द्विप्रस्थमाचमनं भवेत्॥३१८॥
प्रस्थमर्घ्यं जलमिति प्रमाणं परिकीर्तितम्।
अथवा प्रात्रमेकन्तु पाद्यमाचमनार्घ्यकम्॥३१९॥
प्रत्येकं धारणं श्रेष्ठं तदर्धं मध्यमं ततः।
तदर्धमधमं ज्ञेयं पाद्यद्रव्यं त्रिधोदितम्॥३२०॥
द्विगुञ्जं माषकं चैव धारणं माषविंशतिः।
धारणाष्टौ फलं चैव पलं मुष्टिरिहोच्यते॥३२१॥
चतुर्मुष्टिस्तथा पादं प्रस्थं पादचतुष्ककम्।
आढकं च चतुष्कस्य द्रोणं तस्य चतुष्ककम्॥३२२॥
द्रव्यालाभेऽक्षतं तोयं चन्दनं कुशया सह ।

शङ्खभेदः ॥

कारणे -

पात्राणामप्यलाभे तु शङ्खं वा शुक्तिका तु वा ॥३२३॥
शङ्खं त्रिविधमित्युक्तं पुमान्नारी नपुंसकम्।
मूलस्थूलं भवेन्नारी अग्रस्थूलं नपुंसकम्॥३२४॥
अग्रमूलसमं चैव पुमांश्चेति कीर्तितम्।
ताम्रपर्ण्युद्भवं शङ्खम् उत्तमश्चेति कीर्तितम्॥३२५॥
गङ्गायां मध्यमं चैव नर्मदायां च कन्यसम्।
एवं त्रिविधमित्युक्तं जातिश्रेष्ठमथोच्यते ॥३२६॥
दक्षिणावर्तकं शङ्खं जातिश्रेष्ठमिति स्मृतम्।
उत्तमं प्रस्थपूर्णं तु मध्यमं कुडुपद्वयम्॥३२७॥
कनिष्ठिकन्तु सुलभं कुडपं शङ्खमुच्यते ।

कवचालङ्कारः॥

अशुंमति -

पुच्छाग्रे हेमरत्नादिभूषितं चातिसुन्दरम्॥३२८॥

शङ्खशुद्धिः ॥

निश्वासे -

शङ्खं च क्षालयेद्धीमान् तुषदग्धेन शुध्यति।
शङ्खमन्तश्शुचिकरं बहिरस्थिवदाचरेत्॥३२९॥
सस्मात् सर्वप्रयत्नेन कर्तव्यं कनकादिना ।

तदधिदेवताः ॥

शङ्खं चक्रा(न्द्रा)धिदैवत्यं कुक्षिर्वरुणाधिदेवता॥३३०॥
पृष्ठे प्रजापतिश्चैव शङ्खाग्रे सर्वतीर्थकम्।
शङ्खपादाधिदैवत्यं वलयं वासुकिस्तथा॥३३१॥

तण्डुलैश्च कुशैश्चैव कल्पयेत्तदभावतः।
उत्तराभिमुखो भूत्वा स्वासीनः परिकल्पयेत्।।३७१।।
दर्भान् परिस्तरेद् बाह्ये पूर्वाग्रं चोत्तराग्रकम्।
मध्यमे शिवतत्त्वं तु पूर्वकोष्ठे सदाशिवम्।।३७२।।
विद्यातत्त्वं दक्षिणे च पुरुषतत्त्वं तथोत्तरे।
पश्चिमे कालतत्त्वं तु पृथ्वीतत्त्वं तु पावके।।३७३।।
अप्तत्वं निर्ऋतिकोष्ठे च वायुकोष्ठे मरुत् क्रमात्।
ईशे प्रकृतिकोष्ठं च शिवपूजा विधीयते।।३७४।।

पात्रविशेषः।।

उत्तमं स्वर्णपात्रं तु मध्यमं कांस्यपात्रमकम्।
अधमं मृण्मयं चैव पात्रमित्यभिधीयते।।३७५।।
काळं भिन्नं च कोणं च कृष्णाभं चैव वर्जयेत्।
नवपात्रं तु संगृह्य क्षालयेद् गन्धवारिणा।।३७६।।

तन्मन्त्रः।।

प्रोक्षयेत् पुरुषैणैव कवचेनावकुण्ठयेत्।
मध्यमे सुप्रतिष्ठं तु सुशान्तं पूर्वमेव च।।३७७।।
तेजोवद् दक्षिणे चैव रत्नोदकमथोत्तरे।
अमृतपात्रं पश्चिमायाम् अव्यक्तं चेशकोणके।।३७८।।
आग्नेय्यां व्यक्तपात्रं स्यात् नैर्ऋते सूर्यपात्रकम्।
वावोस्संयोगपात्रं स्यात् पात्रपूजा विधीयते।।३७९।।

गोवर्णः

कपिलायां च गोमूत्रं कृष्णायां चैव गोमयम्।
रोगाभिररिताङ्गायां कपिलायां तु गोमयम्।।३८०।।
सङ्गाह्यं गोमयं स्वस्थं स्थाने वा पतिते शुभे ।
उपर्यधश्च संत्यज्य प्रगृह्यं जन्तुवर्जितम्।।३८१।।

श्वेतायां चाहरेत् क्षीरं धूम्रायां दधि सङ्ग्रहेत्।
रक्तायां तु घृतं ग्राह्यं पञ्चगव्याः क्रमेण तु ॥३८२॥
अथवा एकवर्णं तु सङ्ग्रहेद्देशिकोत्तमः।

प्रमाणं स्थानं च ॥

मध्ये क्षीरं त्रिकुडवं पूर्वे प्रस्थार्धतो दधि ॥३८३॥
घृतं दक्षिणके चैव कुडवेन समन्वितम्।
उत्तरे प्रस्थगोमूत्रं गोमयं गोकुलाद्धृतम्॥३८४॥
पश्चिमे जलसंयुक्तं पञ्चपादं भवेत्तदा ।
कुशोदकं चेशदेशे पूरयेत् कुडवद्वयम्॥३८५॥
द्वादशं पञ्चकं वापि त्रिभिर्वा सम्प्रकल्पयेत्।
तालमात्रेथवा कूर्चं कुशं वाथ कुशोदकम्॥३८६॥

अभिषेकद्रव्यप्रमाणस्थानम् ॥

वातुले -

कपित्थफलमात्रेण पिष्टामलकमीरितम्।
कदलीफलमात्रेण रजन्याश्च प्रमाणकम्॥३८७॥
शालिपिष्टं तु चाग्नेय्यां स्थापयेद्देशिकोत्तमः।
आमलीं नैर्ऋते चैव वायव्यां रजनीं तथा॥३८८॥

अभावकालद्रव्यप्रमाणम् ॥

अलाभे दधिनि क्षीरं क्षीराभावे भवेद्दधि।
गोमूत्रं गोमयाभावे तदलाभे तु गोमयम्॥३८९॥
पञ्चगव्येषु यस्य स्यात् तदभावे घृतं भवेत्।
उत्तमे मध्यमे चैव गोमयं कुक्कुडाण्डवत्॥३९०॥
अथवा चाक्षमात्रं स्यात् जलेनैव प्रपूजयेत्।
वस्त्रपूतं प्रकर्तव्यं शोधयेद्विधिपूर्वकम्॥३९१॥
क्रमात् तद्गुणसङ्ख्यातैरीशाद्यैरभिमन्त्रयेत्।

मन्त्रः ॥

पिष्टं तु हृदयेनैवामलकं शिरसैव तु ॥३९२॥
रजनीं वर्ममन्त्राभ्याम् अभिमन्त्र्य सकृत्सकृत्।
कुशोदकं तु गायत्र्या षड्वारं ब्रह्मपञ्चकैः ॥३९३॥

पञ्चगव्यसंयोगः॥

गोमयं गोजले क्षिप्य गोजलं तु घृते भवेत्।
घृतं दध्ना तु संयोज्य दधिक्षीरे तु निक्षिपेत्॥३९४॥
हृदयेनाथ मूलेन क्षिपेत्तत्र कुशोदकम्।
ब्रह्मभिश्च दशाङ्गैश्च गायत्र्या च सकृज्जपेत्॥३९५॥
रक्षावकुण्ठनं कृत्वा धेनुमुद्रां प्रदर्शयेत्।
गन्धैः पुष्पैस्समभ्यर्च्य धूपदीपं ततो ददेत्॥३९६॥
कृत्वैकस्थं शिवेनैव जपेदष्टोत्तरं शतम्।

अधिदेवताः ॥

घृतं वै रुद्रदैवत्यं दधि वै सोमदेवतम्॥३९७॥
क्षीरं तु शुक्रदैवत्यं गोमयं चार्कदैवतम्।
गोमूत्रं नटदैवत्यं पञ्चगव्याधिदैवतम्॥३९८॥

पञ्चगव्यफलम्

गोमूत्रं श्रीप्रदं ज्ञेयं गोमयं रोगनाशनम्।
दधि पुत्रप्रवृद्धिः स्यात् पयश्शत्रुविनाशनम्॥३९९॥
घृतं पूज्यस्य पूज्यं स्यात् पञ्चगव्यफलं विदुः।
एकाहमपि यो लिङ्गे पञ्चगव्यं समाचरेत्॥४००॥
विधूय सर्वपापानि शिवलोके महीयते।
अहोरात्रोषितः स्नातः शिवस्य पुरतः स्थितः॥४०१॥
ओङ्काराघोरमन्त्रेण प्राङ्मुखं च शनैः पिबेत्।
ब्रह्महत्यादिभिः पापैः सर्वैरेव विमुच्यते॥४०२॥

पञ्चगव्याभिषेककालः ॥

सूक्ष्मे -

अयने विषुवे चैव ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः।
अन्यपुण्यदिने चैव नित्यनैमित्तिकेपि च ॥४०३॥
प्रायश्चित्तं च जन्मर्क्षे स्नापयेत् पञ्चगव्यकम्।
पञ्चगव्यमिदं प्रोक्तं पञ्चामृतमिहोच्यते ॥४०४॥

पञ्चामृतविधिः ॥

चिन्त्यविश्वे -

पञ्चगव्यस्य पुरतः पूर्ववत् स्थण्डिलं भवेत्।
कोष्ठपात्राणि मन्त्राणि पूर्ववत् परिकल्पयेत् ॥४०५॥
मध्ये दुग्धं दधि प्राच्यां दक्षिणे घृतमेव च।
उत्तरे मधु संयोज्य शर्करा पश्चिमा भवेत् ॥४०६॥
कदली पनसाम्रं च गन्धोदं च तथैव च।
अग्न्यादीशानपर्यन्तं स्थापयेत्तु विशेषतः ॥४०७॥
खण्डाभावेक्षुसारं तु मध्वभावे घृतं भवेत्।

अभिषेकविधिः ॥

सूक्ष्मे -

अभ्यङ्गं च ततः कृत्वा शुद्धतोयाभिषेचनम् ॥४०८॥

कमलालये -

धूपदीपे च नैवेद्ये होमकाले प्रजापते ।
स्वाहन्तं च प्रयोक्तव्यम् अभिषेके नमोऽन्तकम् ॥४०९॥

फलोदकम् ॥

पनसं नालिकेरं च मातुलुङ्गद्वयं तथा।
नारङ्गं लिकुचं चैव चूतमेतत्फलोदकम् ॥४१०॥

कषायोदकम्

वृषशृङ्गे च सुक्षेत्रे समुद्रे गजदन्तके।
पर्वते च नदीतीरे वल्मीके कर्कटावटे ।।४११।।
पलाशोदुम्बराश्वत्थमधुकप्लक्षपाटलम्।
जम्बूत्वग्भिस्समाख्यातं कषायोदकमुच्यते ।।४१२।।

द्रव्याभिषेकस्नानम्

शिरीषपिष्टं चूर्णेन लिङ्गपीठे विमर्दयेत्।
शुद्धतोयाभिषेकं च पुष्पं मूर्ध्नि च विन्यसेत् ।।४१३।।

धूपदीपकालः

चिन्त्यविश्वे -

मध्ये मध्ये च धूपं च दीपं चापि प्रदापयेत्।
पञ्चगव्यामृतैः स्नाप्य जलेनैवाभिषेचयेत् ।।४१४।।

अभिषेकद्रव्यम्

क्षीरं दधि घृतं क्षोद्रं नालिकेरजलं तथा।
गन्धतोयेन संस्नाप्य गोशृङ्गाग्रप्रमाणतः ।।४१५।।
इक्षुसारं च शुद्धोदं गन्धतोयाभिषेचनम्।
आत्मार्थे तु विशेषेण प्रस्थादीनि च कारयेत् ।।४१६।।

अभिषेकफलम्

कल्पकोटिसहस्रैस्तु यत्पापं समुपार्जितम्।
घृतस्नानेन तत्सर्वं दहत्यग्निरिवेन्धनम् ।।४१७।।

शिवधर्मे -

अयुतं यो गवां दद्यात् दोग्ध्रीणां वेदपारगे ।
वस्त्रहेमादियुक्तानां क्षीरस्नानस्य तत्फलम् ।।४१८।।
दध्ना तु स्नापयेल्लिङ्गं सकृत् भक्त्या तु यो नरः।
सर्वपापविनिर्मुक्तश्शिवलोके महीयते ।।४१९।।

पुष्पोदकेन सावित्रं कौबेरं हेमवारिणा ।
रक्तोदकेन माहेन्द्रं लोकं संप्राप्य मोदते ।।४२० ।।
मन्त्राष्टशतजप्तेन विमलेनाम्भसा शिवम् ।
स्नापयित्वा सकृत् भक्त्या शिवलोके महीयते ।।४२१ ।।
कर्पूरागरुतोयेन यो लिङ्गं स्नापयेत् सकृत् ।
सर्वपापविनिर्मुक्तश्शिवलोके महीयते ।।४२२ ।।
दशापराधं तोयेन क्षीरेण शतनाशनम् ।
सहस्रं क्षमते दध्ना मधुनाप्ययुतं भवेत् ।।४२३ ।।
घृतेन शतसाहस्रमिक्षुसारं त्रिलक्षकम् ।
नालिकेरोदकं कोटि गन्धतोयादनन्तकम् ।।४२४ ।।
घर्षयेद् बिल्वपत्रैश्च तद्वत् पीठं च शोधयेत् ।

पीठशोधनम्

तैलं पिष्टामलकरजनीगव्यपञ्चामृतानि
क्षीरं पश्चात् दधि च घृतमध्विक्षुरम्भाफलानि ।
जम्बीरादिप्रसवसलिलं नालिकेरोऽथ गन्ध-
श्रीकुम्भाख्ये क्रम इति शिवे सेच्यमानं वदन्ति ।।४२५ ।।

सहस्रधाराभिषेकविषयः

नित्यनैमित्तिके काम्ये स्नानान्ते तु महेश्वरम् ।।४२६ ।।
सहस्रधारया स्नानं श्रीसौभाग्यप्रदं शुभम् ।
स्वर्णराजतताम्रैर्वा कर्तव्यं तु सुवृत्तकम् ।।४२७ ।।
उत्तमं द्वादशाङ्गुल्यां मध्यमं वा दशाङ्गुलिः ।
पञ्चाङ्गुलं तु विस्तारं नीचं चेति प्रकीर्तितम् ।।४२८ ।।
त्र्यङ्गुलं च सुविस्तारं तदधः परिकीर्तितम् ।
एवं पात्रस्य विस्तारं भित्तिरुत्सेध उच्यते ।।४२९ ।।
एकाङ्गुलसमुत्पन्नम् उत्तमं परिकीर्तितम् ।
तदर्धं वा तदर्धं वा कन्यसं नीचमुच्यते ।।४३० ।।

यवत्रयघ्नं न प्रोक्तं सुषिरं सूचिमात्रकम्।
एवं पात्रं तु कर्तव्यं साष्टपात्रं सकर्णिकम्।।४३१।।
कर्णिकामध्यमेकं तु पूर्वादिवसुरन्ध्रकम्।
तद्बाह्ये दलमध्ये तु द्वादशं सुषिरं कुरु।।४३२।।
तद्बाह्ये वृत्तमध्ये तु महाशासु युगं भवेत्।
एवं सुषिरमाख्यातं महाशासु युगं भवेत्।।४३३।।
तत्पात्रं शङ्खतोयेन पूरयेन्मूलमन्त्रतः।
मन्त्रपुष्पं ततो दत्वा मन्त्रान्नं च निवेदयेत्।।४३४।।

वस्त्रधारणं-बिम्बपूजा

सहस्रे -

अभिषिच्य विशेषार्घ्यं धौतवस्त्राणि वेष्टयेत्।
वर्मणा वाससा मृज्य पीठे संस्थापयेच्छिवम्।।४३५।।
आसनावरणं त्यक्त्वा द्वारपालार्चनं विना।
चण्डेशपरिवाराणां विना बिम्बानि पूजयेत्।।४३६।।
नित्यं स्नानं विना लोहे स्नानं पर्वणि पर्वणि।

पीठलक्षणम्

ज्ञानरत्नावल्याम् -

द्विहस्तमायतं पीठमेकहस्तमथापि वा।।४३७।।
द्वादशाङ्गुलमुच्छ्रायं यद्वा हस्तोन्नतं दृढम्।
नानावर्णकसंयुक्तं मध्ये कमलभूषितम्।।४३८।।

पूजाविषयः

वायव्यां दिशि पीठस्य दक्षिणाभिमुखस्थितम्।
गणेशं वरदं पूर्वं पश्चाल्लक्ष्मीं प्रपूजयेत्।।४३९।।
ऐशान्यां दिशि शास्त्रोक्तं गुरुपत्नीं प्रपूजयेत्।
सदाशिवमनन्तं च श्रीकण्ठं पुनरम्बिकाम्।।४४०।।

स्कन्दं विष्णुं च धातारं गुरून् सप्त स्मरन्यजेत्।
कुन्देन्दुनिर्मलो देवः पञ्चमन्त्रमहातनुः ।।४४१ ।।
दशबाहुः प्रसन्नास्यः पञ्चवक्त्रस्सदाशिवः।
अष्टबाहुश्चतुर्वक्त्रस्स्फटिकाभस्त्रिलोचनः ।।४४२ ।।
नागयज्ञोपवीति च विज्ञेयो ध्रुवमीश्वरः।
पञ्चवक्त्रस्त्रिपञ्चाक्षो दशबाहुर्विभूषणः ।।४४३ ।।
वृषस्थोप्युपवीति च रुद्रः कुन्देन्दुसन्निभः।
रक्तवर्णो ज्वलत् शुक्लवस्त्रेणैव विभूषितः ।।४४४ ।।
सर्वाभरणसंयुक्ता पीनोरुजघनस्तना।
त्रिनेत्रा गन्धपुष्पाढ्या केशालकविभूषिता ।।४४५ ।।
पद्मोत्पलधरा देवी वरदाभयपाणिनी।
षडाननं द्विषट्कर्णं षट्भिर्मौलिभिरावृतम् ।।४४६ ।।
रक्ताभं द्वादशाक्षं च भानुहस्तसमन्वितम्।
शूलं च खड्गं बाणं च चक्रं पाशं च दक्षिणे ।।४४७।।
अङ्कुशं च ध्वजं चैव खेटकं धनुवज्रकम्।
वरदाभयसंयुक्तं रक्तमाल्यानुलेपनम् ।।४४८ ।।
शङ्खचक्रधरं देवं श्यामं पीताम्बरं हरिम्।
श्रीभूमिसहितं ध्यायेत् सर्वालङ्कारसंयुतम् ।।४४९ ।।
चतुर्मुखं चतुर्बाहुं कमण्डल्वक्षधारिणम्।
सावित्रीसहितं देवं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।।४५० ।।
सर्वज्ञानप्रवक्तारं शिववत् पूजयेद् गुरुम्।
लब्धानुज्ञस्ततो मन्त्री शिवशास्त्रोक्तवद्यजेत् ।।४५१ ।।

कूर्मशिलापूजा

अधः कूर्मशिलासीनां क्षीरोदसितविग्रहाम्।
मौलौ बीजाङ्कुराकारां वरदामभयप्रदाम् ।।४५२ ।।

पाशाङ्कुशधरां शक्तिं क्रियामाधाररूपिणीम् ।
यजेद् ब्रह्मशिलारूढं शिवस्यानन्तमासनम् ।।४५३ ।।
पथ्वीकन्दं कलान्तैकनालकं भावकण्टकम् ।
क्षुब्धमायामहापद्ममनेकदलसंयुतम् ।।४५४ ।।
तन्मध्यगमनन्तेशं विभुं व्याप्य स्थितं त्वधः ।
विचित्रकेसरीप्रख्यानन्योन्यं पृष्ठदर्शिनः ।।४५५ ।।

आसनपादुकाः

कृतत्रेतादिरूपेण शिवस्यासनपादुकान् ।
धर्मं ज्ञानं च वैराग्यम् ऐश्वर्यं च यथाक्रमम् ।।४५६ ।।

धर्मादिस्वरूपम्

धर्मस्तत्र वृषाकारो ज्ञानं सिंहस्वरूपकम् ।
वैराग्यं पीतभूतं स्यात् ऐश्वर्यं श्वेतकुञ्जरम् ।।४५७ ।।

पूजाद्रव्यम्

कर्पूरं कुङ्कुमं स्वर्णं कज्जलाभानि पूजयेत् ।
आग्नेयं नैर्ऋतं वायुम् ऐशान्यं च यथाक्रमम् ।।४५८ ।।
कृष्णश्वेतं पूर्वभागे श्वेतरक्तं तु दक्षिणे ।
रक्तपीतं पश्चिमतः पीतकृष्णमुदग्दिशि ।।४५९ ।।
चत्वारि गात्रकाण्येव अनन्तेशवलानि तु ।
गात्रकान् स्फटिकप्रख्यान् त्र्यक्षान् सिंहशिरोधृतान् ।।४६०।।
स्तब्धबाहुशिरो ग्रीवान् पादुकासक्तमस्तकान् ।
अग्रगात्रकपादस्तु मस्तकान्तररूपिणः ।।४६१ ।।
विपरीतमधर्मादीन् महादिक्षु चतुष्टये ।
राजावर्तनिभं प्रोक्तं इन्द्रादिषु यथाक्रमम् ।।४६२ ।।

मेखला

तन्त्रसारे -

पीठस्योर्ध्वं मेखलायामधो रक्तनिभं सदा ।
नैर्ऋते क्षुब्धमायान्तं भाव्याश्छदनं भवेत् ॥४६३॥
तदूर्ध्वपाण्डुरं वर्णम् ऊर्ध्वच्छादनकं ततः ।
शुद्धविद्यामधोभागे चान्तेशानेति पूजयेत् ॥४६४॥
उत्फुल्लाष्टदलं श्वेतं तदेवानन्तपङ्कजम् ।
संपूज्य सिंहवर्गोर्ध्वे पद्ममुद्रां प्रकल्पयेत् ॥४६५॥

दलम्

कारणे -

माणिक्यसदृशं कन्दं नाळं नीलसमप्रभम् ।
कण्टकं तु प्रवालाभं दळं वै रजतप्रभम् ॥४६६॥
विद्येश्वराष्टरूपाणि दळान्यभ्यर्च्य चिन्तयेत् ।

केसरम्

केसरं हेमवर्णाभमग्रे मुक्ताकृतीयुतम् ॥४६७॥
तप्तचामीकरच्छायां पञ्चाशद् बीजगर्भिताम् ।
केसराणां चतुष्षष्ट्या कर्णिकां पूजयेत्ततः ॥४६८॥

तन्त्रसारे -

कोट्यादित्यसमास्सर्वा जटाखण्डेन्दुमण्डिताः ।
चतुर्भुजास्त्रिनेत्राश्च धृतचामरहस्तकाः ॥४६९॥
वरदाभयहस्ताश्च शिवासक्तकराम्बुजाः ।
विभाव्यैवं केसरेषु पूर्वादीशान्तकेषु च ॥४७०॥
विद्येशानामधिष्ठात्री वामा ज्येष्ठादिकाः क्रमात् ।
शक्तीस्संपूजेयदष्टौ नमो मुद्रां प्रदर्शयेत् ॥४७१॥

गोक्षीरधवलां शक्तिम् ईशाने च मनोन्मनीम्।
दलाग्रवृत्ते पद्मस्य सूर्यमण्डलमर्चयेत्।।४७२।।
ब्रह्मा चतुर्मुखः पीतः चतुर्दोर्दण्डमण्डितः।
स्रुक्दण्डाक्षकुशोपेतः सूर्यमण्डलमध्यगः।।४७३।।
पद्मस्य केसराग्रे च वृत्तके सोममण्डलम्।
विष्णुश्चतुर्भुजो माली शङ्खचक्रगदाब्जधृक्।।४७४।।
नीलाम्बुजप्रतीकाशः सोममण्डलमध्यगः।
पद्मस्य कर्णिकाग्रे वै अग्निमण्डलमर्चयेत्।।४७५।।
शक्तेश्च मण्डलासीनं व्यालयज्ञोपवीतिनम्।
चन्द्रार्धशेखरं त्र्यक्षं शुद्धस्फटिकनिर्मलम्।।४७६।।
खड्गत्रिशूलबाणाक्षमालाभयकरान्वितम्।
कमण्डलुधरं देवं वरारविन्दधारिणम्।।४७७।।
दक्षवामक्रमात् सिंहगजचर्मपरिच्छदम्।
क्षित्यादिशुद्धविद्यान्ततत्त्वव्याप्तिकमासनम्।।४७८।।
संचिन्त्य देवदेवस्य पूजयेत्तदनन्तरम्।

पञ्चासननिर्णयः

चन्द्रज्ञाने –

अनन्तं पृथिवी ज्ञेयम् आपस्सिंहासनं तथा।। ४७९।।
अग्निर्योगमिदं प्रोक्तं वायुः पद्मं तथैव च ।
आकाशं विमलं चैव पञ्चासनविधिं श्रृणु।। ४८०।।
सिंहासनं चतुष्कोणम् अनन्ताख्यं त्रिकोणकम्।
पद्मं च वर्तुलाकारं षट्कोणं विमलासनम्।। ४८१।।
योगासनं चाष्टकोणम् आसनं परिकल्पयेत्।

योगजे –

अनन्ताख्यासनं पूर्वं सिंहासनमतः परम्।। ४८२।।

योगासनं तृतीयं तु तुर्यं पद्मासनं भवेत्।
पञ्चमं विमलं प्रोक्तं कल्पयेदुपरि क्रमात्।। ४८३।।

आसनभेदकालः

सुप्रभेदे -

आवाहनासनं योगं स्नानं सिंहासनं तथा ।
अर्चनायां महापद्मं विमलं भोजनासनम्।।४८४।।
अनन्ताख्यं विनोदे स्यात् एतावत्परिकल्पयेत्।

अष्टत्रिंशत्कलान्यासः

कारणे -

आधारशक्तिपद्मान्तं स्थिरासनमिति स्मृतम्।।४८५।।
योगपीठं विभाव्यैवं मूर्तिं तस्मिन् निवेशयेत्।
मूर्तिमीश्वरतत्त्वान्तं लिङ्गं नाहे तु विन्यसेत्।।४८६।।

वातुले -

अष्टत्रिंशत्कलान्यासमात्मार्थेऽपि च योजयेत्।
अकारादिक्षकारान्तं मातृकां विन्यसेत्ततः।।४८७।।
एवं न्यस्त्वा ततो मन्त्री विद्यादेहं प्रकल्पयेत्।
या तस्य विमलाशक्तिः शिवस्य समयायिनी।।४८८।।
सैव मूर्तिः क्रियाभेदात् सदाशिवतनुर्मता।
क्षित्यादिकुटिलप्रान्तं मन्त्रसिंहासनस्थितम्।।४८९।।
शुद्धस्फटिकसङ्काशं द्वात्रिंशल्लक्षणान्वितम्।

ह्रस्वदीर्घे

पञ्चदीर्घं चतुर्ह्रस्वं पञ्चसूक्ष्मं षडुन्नतम्।।४९०।।
सप्तरक्तं त्रिगम्भीरं द्विविस्तीर्णं प्रशस्यते ।
बाहुनेत्रान्तरं चैव जानुनासं तथैव च ।।४९१।।
स्तनयोरन्तरं चैव पञ्चदीर्घं प्रशस्यते।
ग्रीवा प्रजननं पृष्ठं ह्रस्वं जङ्घा प्रशस्यते ।।४९२।।

सूक्ष्माण्यङ्गुलिपर्वाणि केशदन्तनखानि च ।
कक्षं कुक्षिश्च वक्षश्च घ्राणस्कन्धो ललाटिका ॥४९३॥
पाणिपादाधरोष्ठं च जिह्वाचक्षुस्त्वचः श्रुतिः ।
स्वरः सत्त्वं च नाभिश्च त्रिगम्भीरं प्रशस्यते ॥४९४॥
शिरो ललाटिका चैव द्विविस्तीर्णं प्रशस्यते ।
पद्मासनस्थं पञ्चास्यं प्रतिवक्त्रं त्रिलोचनम् ॥४९५॥
दृक्क्रियेच्छाविशालाक्षं ज्ञानचन्द्रकलान्वितम् ।
धवलेशानवदनं पीतं तत्पुरुषाननम् ॥४९६॥
कृष्णाऽघोरमुखोपेतं रक्तामोत्तरवक्त्रकम् ।
सुश्वेतं पश्चिमास्यैकं सद्योजातं समूर्तिकम् ॥४९७॥
नागोपवीतिनं शान्तं जटाखण्डेन्दुमण्डितम् ।
दिव्यगन्धानुलिप्ताङ्गं दिव्यमालाविभूषितम् ॥४९८॥
शक्त्यसीशूलखट्वाङ्गं वरव्यग्रकराम्बुजम् ।
दक्षिणेऽधोऽथ वामस्थैर्डमरुं बीजपूरकम् ॥४९९॥
नागाक्षसूत्रनीलाब्जं बिभ्राणं पञ्चभिः करैः ।
संचिन्त्यमूर्तेरुपरि शक्तिमात्रविजृम्भणम् ॥५००॥
लिङ्गाकारोपमर्देन भावने लिङ्गतां त्यजेत् ।
निष्कलं स्वप्रकाशं च संचिन्त्यं परमं शिवम् ॥५०१॥
ब्रह्मादिकारणत्यागान्मन्त्री नीत्वा शिवास्पदम् ।

तदुक्तं ज्ञानरत्नावल्याम् -

अकारश्च उकारश्च मकारो बिन्दुरेव च ॥५०२॥
अर्धचन्द्रनिरोधी च नादो नादान्त एव च ।
शक्तिश्च व्यापिनी व्योमरूपिणी च अनन्तका ॥५०३॥
अनाश्रिता अनन्ता च समना चोन्मना तथा ।
समनान्तं पाशजालं तन्मन्यन्ते परश्शिवः ॥५०४॥

ततो ललाटमध्यस्थं स्फुरत्तारापतिप्रभम्।
ब्रह्माङ्गेन समाकीर्णं शङ्करं बिन्दुरूपकम्॥५०५॥
पुष्पाञ्जलिगतं ध्यात्वा लक्ष्यमूर्तौ निवेशयेत्।

आवाहनादिपूजा

आवाहिन्या हृदावाह्य स्थापिन्या स्थाप्य शङ्करम्॥५०६॥
सन्निधानान्तकं कृत्वा निष्ठुर्या च निरोधयेत्।

सुप्रभेदे -

आवाह्य सद्यमन्त्रेण स्थापयेत् गुह्यमन्त्रतः॥५०७॥
बहुरूपेण सान्निध्यं पुरुषेण निरोधयेत्।
सर्वावयवसम्पूर्णम् ईशानेन तु भावयेत्॥५०८॥

सोमशम्भौ -

सादरं संमुखीभावमावाहनमिहोच्यते।
भक्त्या निवेशनं तत्र स्थापनं कथितं बुधैः॥५०९॥
जगन्नाथ तवास्मीति यत्स्वीकारोपदर्शनम्।
विभुत्वेऽपि तदीशस्य सन्निधानं न बाध्यते॥५१०॥
आकर्मकाण्डपर्यन्तं सन्निधेयो परिक्षयः।
स शम्भोर्व्यापकत्वेऽपि निरोधः परिगीयते॥५११॥
सकलीकरणं कृत्वा मन्त्रैष्षड्भिरथैकताम्।
कालकण्ठ्या फडन्तेन विघ्नानुत्सार्य मुष्टिना ॥५१२॥
लिङ्गमुद्रां नमस्कारं हृदा बंध्वावकुण्ठयेत्।
शिवस्यानन्तबीजस्य बोधानन्दमयस्य च ॥५१३॥
अभक्तेष्वप्रकाशो यस्तद्भवेदवकुण्ठनम्।
अङ्गानामङ्गिना साम्यं विदध्यादमृतीकृतिम्॥५१४॥
अतो निबद्धयेन्मुद्रां नो परिभ्रामयेत् करम्।

श्रीमन्मृगेन्द्रे -

ईष्टे येन जगत्सर्वं गुणेनोपरि वर्तिना ।।५१५।।

हमूर्ध्वसमदेशत्वात् मूर्ध्ना नावयवस्तनोः ।

तस्य तस्य तनुर्यापूस्तस्यामुषि(ष)ति येन सः ।।५१६।।

तन्त्राणां व्यञ्जनाच्चापि स तत्पुरुषवक्त्रकः ।

हृदयं बोधपर्यायस्सोस्याघोरश्शिवो यतः ।।५१७।।

परिग्रहस्याघोरत्वात् घोरोक्तिरुपचारतः ।

वामस्त्रिवर्गवामत्वात् रहस्यश्च स्वभावतः ।।५१८।।

वामं धामपरं गुह्यं यस्यासौ वामगुह्यकः ।

सद्योऽणूनां मूर्तयस्संभवन्ति यस्येच्छातस्तेन सद्योभिधानः ।

सद्योमूर्तिर्योगिनां वा विधत्ते सद्योमूर्तिं कृत्यशैघ्र्यान्नमूर्तेः ।।

हृदयं तस्य चिच्छक्तिः शिरश्चैश्वर्यमष्टधा ।।५१९।।

नान्याधीनं शिवत्वं यत् सा शिखोपरिवर्तिनी ।

अभेद्यं परमेशस्य तेजः कवचमिष्यते ।।५२०।।

प्रतापो दुस्सहश्चास्त्रमन्तरायापहारकम् ।

सर्वामृता तृप्तिरनादिबोधस्वतन्त्रता नित्यमलुप्तशक्तिः ।

अनन्तशक्तिश्च विभोरनुज्ञा षडाहुरङ्गानि महेश्वरस्य ।।

अष्टत्रिंशत् कलोपेतो व्यक्तमूर्तिस्सदाशिवः ।।५२१।।

सकलस्तु भवेदेवम् अन्यथा निष्कलश्शिवः ।

आहूय तस्य नाम्ना तु जनस्सन्निहितो भवेत् ।।५२२।।

तथा मन्त्रप्रयोगेण तत्र सन्निहितश्शिवः ।

यथा काष्टगतो वह्निः व्यज्यते मथनादिभिः ।।५२३।।

तथा मन्त्रप्रभावेन भक्त्याभिव्यज्यते शिवः ।

आमूलाग्रस्थितस्याग्नेरभिव्यक्तिर्यथा तरौ ।।५२४।।

तद्वदेकत्र चिद्व्यक्तिर्व्यापकस्य न बाध्यते।
यथात्मनस्तनुद्वारा स्यातामिह गमागमौ ॥५२५॥
तद्वन्मन्त्रतनुद्वारा शिवस्येष्टौ गतागतौ।
स्वामिन् सर्वजगन्नाथ यावत् पूजावसानकम् ॥५२६॥
तावत् सम्प्रीतिभावेन लिङ्गेऽस्मिन् सन्निधी भव ।
आवाहनेन तन्मूर्तिः द्रवति द्रवहेमवत् ॥५२७॥

अंशुमति -

तस्मादावाहने काले चार्घ्यं दद्याद्विचक्षणः।
पाद्यमाचमनं चार्घ्यं दूर्वापुष्पाक्षतादिकम् ॥५२८॥
सुस्वागतक्रियापूर्वमविकल्पेन कल्पयेत्।

पाद्यादिविनियोगस्थानम्

सोमशम्भौ -

नमस्स्वधा च स्वाहा च वषंडन्तु यथाक्रमम् ॥५२९॥
हृत्पुरस्सरमुच्चार्य पाद्यादीनि निवेदयेत्।
पाद्यं पादाम्बुजद्वन्द्वे वक्त्रेष्वाचमनीयकम् ॥५३०॥
अर्घ्यं शिरसि देवस्य पुष्पदूर्वाक्षतानि च।
पाद्यं शिवपदप्राप्तिराह्लादमाचमनं भवेत् ॥५३१॥
शिवत्वव्यक्तिसम्पत्त्यै चात्मनोऽर्घ्यं शिवस्य तु ।
स्थिरासने तमावाह्य मानसस्नानमाचरेत् ॥५३२॥
तत्पीठं वामहस्तेन स्पर्शयेदस्त्रमन्त्रतः।
नवपुष्पं तु सङ्गृह्य तत् पुष्पं तु विसर्जयेत् ॥५३३॥
मन्त्रतोयाभिषेकान्ते मन्त्रपुष्पं तु दापयेत्।
मन्त्रपुष्पं ततो दत्वा मन्त्रान्नं च निवेदयेत् ॥५३४॥
अग्नेर्दीपनमेवं च शमनार्थं निवेद्य तम्।

मन्त्रान्नव्युत्पत्तिः

मन्त्रं रहस्यमित्युक्तम् अदनादन्नमुच्यते ।।५३५ ।।
रहस्यद्योतनं चैव मन्त्रान्नमिति कथ्यते ।

तथांशुमति -

शिवमन्त्रमनुस्मृत्य गन्धपुष्पं न्यसेत्ततः ।।५३६ ।।
गोलका घृतवारी च मकुटं चैव योजयेत् ।
करकङ्कणहाराद्यैर्नानारत्नं विभूषयेत् ।।५३७ ।।

द्रव्यालाभे परिहारः

द्रव्यालाभे मानसी तु दातव्या द्रव्यरूपिणी ।
दुकूलपट्टदेवाङ्गैश्चित्रवस्त्रमथापि वा ।।५३८ ।।
अथ कार्पासवस्त्रैर्वा शुद्धिं कृत्वा तु सङ्गहेत् ।

वर्जितवस्त्रम्

पुराणं छिन्नं तथा स्फोटमाखुदष्टं च वर्जयेत् ।।५३९ ।।

नानावर्णवस्त्रधारणकालः

पूर्वाह्ने सितवस्त्रं तु मध्याह्ने रक्तवस्त्रकम् ।
पीतवस्त्रं तु सायाह्ने संध्यायामे तु सर्वकम् ।।५४० ।।

वस्त्रधारणफलम्

शिवधर्मे -

वासांसि सुविचित्राणि सारवन्ति मृदूनि च ।
शुद्धानि च शिवे दद्यात् विकेशानि नवानि च ।।५४१ ।।
यावत्तद्वस्त्रतन्तूनां परिमाणं विधीयते ।
तावद्वर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते ।।५४२ ।।

उपवीतादिधारणमन्त्रः

कवचेनोपवीतं स्यात् वस्त्रं वै हृदयेन तु ।
त्रिवृत्तं शुक्लपीतं वा पट्टवस्त्रादिनिर्मितम् ।।५४३ ।।
यज्ञोपवीतं रुद्राय दत्वा वेदान्तगो भवेत् ।

वासनाद्रव्यलेपनफलम्

सुप्रभेदे -

कुङ्कुमागरुकस्तूरीकर्पूरचन्दनादिकैः ।।५४४।।
हिमाम्बुनामितैलेन कस्तूरीयक्षकर्दमैः ।
लिङ्गस्य लेपनं कुर्यात् दिव्यगन्धैस्सुगन्धिभिः ।।५४५।।
गोरोचनाकुङ्कुमचन्दनैर्वा कर्पूरकृष्णागरुदेवकाष्ठैः ।
कस्तूरिकाद्यैरभिलिप्य शम्भुं प्राप्नोति पुण्यं हयमेधकोट्याः ।।
गन्धानुलेपनात्पुण्यं द्विगुणं चन्दनस्य तु ।
चन्दनादगरौ ज्ञेयं पुण्यमष्टगुणाधिकम् ।।५४७।।
कृष्णागरोर्विशेषेण द्विगुणं फलमिष्यते ।
तस्माद्दशगुणं पुण्यं कुङ्कुमस्य विधीयते ।।५४८।।
देवदारुमयं गन्धं शिवाय विनिवेदयेत् ।
शिवलोकमवाप्नोति कल्पमेकं न संशयः ।।५४९।।
बिल्वमूलमयं गन्धं उमामहेश्वराय वै ।
महदैश्वर्यमाप्नोति अन्ते शिवपुरं व्रजेत् ।।५५०।।
आरग्वधमयं गन्धम् लिपेन्मृत्युञ्जयं नरः ।
मृत्युजित्स भवेत् भक्तो गाणापत्यमवाप्नुयात् ।।५५१।।
तस्मात् सर्वोपचारेभ्यो गन्धपूजा विशिष्यते ।

सुप्रभेदे -

अगरुं चन्दनं चैव कोष्ठं कुङ्कुममेव वा ।।५५२।।
समं दद्यात्तदर्धं वा पादं कर्पूरसंयुतम् ।

आभरणालङ्कारः, तत्फलं च

शिवधर्मे -

शिवस्योपरि यो दद्यात् सर्वरत्नोपशोभितम् ।।५५३।।

मकुटं हृतवारिं वा तस्य पुण्यफलं श्रृणु।
कोटिकोटिविमानैश्च सर्वकामसमन्वितैः ।।५५४।।
अभूतसंप्लवं यावत् आस्ते शिवपुरे सुखी।
त्रुटिमात्रं तु यो दद्यात् हेमलिङ्गस्य मूर्ध्नि वै ।।५५५।।
इन्द्रस्यार्धासनं यायात् यावदिन्द्राश्चतुर्दश।
एवं वित्तानुसारेण फलं ज्ञेयं समासतः ।।५५६।।

भान्वादिवारालङ्कारः

सुप्रभेदे -

माणिक्यमर्कवारे तु चन्द्रवारे तु मौक्तिकम्।
प्रवालं कुजवारे तु बुधे मरकतं भवेत्।। ५५७।।
सुरेड्ये पुष्परागं स्यात् शुक्रे वज्रमिति स्मृतम्।
इन्द्रनीलं तु सौरे स्यात् सर्वाण्येतानि यानि च ।।५५८।।
सर्ववारेषु योग्यानि भूषणानां विधिर्मतः।

पुष्पालङ्कारः

तद्वर्णानि च पुष्पाणि वस्त्राणि च सुयोजयेत्।।५५९।।

अलङ्कारभागः

पूजाभागं तु वैकांशम् एकांशं वस्त्रवेष्टनम्।
द्व्यंशमाभरणैर्भूष्यमेकांशं पुष्पशोभितम्।।५६०।।
आत्मतत्त्वं न्यसेत् सव्ये विद्यातत्त्वं तु वामके ।
मध्यमे शिवतत्त्वं तु कल्पयेत् कल्पवित्तमः।।५६१।।

पत्रपुष्पविषयः

शिवधर्मे -

पुष्पैरारण्यसम्भूतैः पत्रैर्वा गिरिसम्भवैः।
अपर्युषितनिश्छिद्रैः प्रोक्षितैर्जन्तुवर्जितैः।।५६२।।
आत्मारामोद्भवैर्वापि पुष्पैस्संपूजयेच्छिवम्।
मल्लिकोत्पलपद्मानि जातिपुन्नागचम्पकाः।।५६३।।

अशोकश्वेतमन्दारकर्णिकाकुसुमानि च ।
करवीरार्कमन्दारशमीतगरकेसराः ।।५६४।।
कुशापामार्गकुसुमकदम्बद्रोणजान्यपि ।
सितकाञ्चनधुत्तूरं तथा लोहितकाञ्चनः ।।५६५।।
पलाशः पाटलीत्येते प्रशस्ताः प्रसवाः स्मृताः ।
बिल्वं तुलसिधत्तूरं कल्हारं हेमपुष्पकम् ।।५६६।।
देवस्य शिरसि न्यस्तं क्षालयेत्तु पुनः पुनः ।

पत्रोपयोगकालः

तुलसी वत्सरान्तं स्यात् बिल्वं षाण्मासकं तथा ।।५६७।।
पद्मं द्वादशमासं तु अन्यपुष्पैकवारकम् ।
बिल्वापामार्गकश्चूतो दमनो मरुवोऽर्जुनः ।।५६८।।
नन्द्यावर्तश्च शम्यर्कस्तिलकस्तनमल्लिका ।
सौगन्धिका सनागस्तिसिन्धुशेफालिकार्जुनैः ।।५६९।।
दूर्वादलशिखाङ्कोलगौरी सुरभिका शमी ।
जम्बू कुशाग्र इत्येते प्रशस्याः पत्रसङ्ग्रहाः ।।५७०।।
पूर्वोक्तकुसुमालाभे पत्रैरेतैश्शिवं यजेत् ।

फलपूजा

पत्राणामप्यलाभे तु फलैश्चापि प्रपूजयेत् ।।५७१।।
बीजापूरैश्च जम्बीरैः कदलीदाडिमैश्शुभैः ।
फलं तृप्तिकरं सद्यः फलैरभ्यर्चयेच्छिवम् ।।५७२।।

वारपत्रम्

तुलसी बिल्वपत्रं च हेमपुष्पं च मौक्तिकम् ।
त्रिसन्ध्यं पूजयेल्लिङ्गं प्रक्षाल्य च पुनः पुनः ।।५७३।।
अर्कवारे तु बिल्वं स्यात् तुलसी सोमवारके ।
अङ्गारे च कपित्थं स्यात् मातुलुङ्गं बुधे तथा ।।५७४।।

बृहस्पतौ दान्तवं च भार्गवे जम्बुपत्रकम्।
शनैश्चरे विष्णुक्रान्तं वारपत्रमिहोच्यते ॥५७५॥

पुष्पविशेषः

यैस्तैर्वापि कुसुमैर्जलस्थलरुहैश्शिवम्।
सम्पूज्य प्रोक्षितैर्भक्त्या शिवलोके महीयते ॥५७६॥
स्वयमुत्पाद्य पुष्पाणि यश्शिवं सम्यगर्चयेत्।
तानि साक्षात् प्रगृह्णाति सद्भक्त्या सततं शिवः ॥५७७॥

उत्तमादिपुष्पम्

उत्तमारामपुष्पाणि मध्यमं वनसम्भवम्।
अधमं विक्रयं चैव याचकं निष्फलं भवेत् ॥५७८॥

पत्रपुष्पफलादिकम्

अर्कपुष्पसहस्रेभ्यः करवीरं विशिष्यते ।
तस्य मध्यस्थितं देवं लिङ्गपीठप्रकारतः ॥५७९॥
तत्पुष्पं हेमपुष्पं च पूजायां वत्सरे युतम्।
निर्माल्यं न भवेत्तस्य इति शास्त्रस्य निश्चितम् ॥५८०॥
एकेन करवीरेण सितं वासितमेव च ।
नीलकण्ठं समभ्यर्च्य कुलकोटिं समुद्धरेत् ॥५८१॥
करवीरसहस्रेभ्यो बिल्वपत्रं विशिष्यते।

बिल्वपत्राधिदेवताः

इच्छाज्ञानक्रियाशक्तिः बिल्वपत्रे त्रयं विदुः ॥५८२॥
दर्शनात् बिल्वपत्रस्य स्पर्शनाद्वन्दनादपि।
अहोरात्रकृतं पापं नश्यते नात्र संशयः ॥५८३॥
शुष्कैः पर्युषितैः पत्रैरपि बिल्वस्य नारद ।
पूजयेत् गिरिजानाथं मुच्यते सर्वपातकैः ॥५८४॥
बिल्वपत्रैरखण्डैश्च सकृल्लिङ्गं प्रपूजयेत्।
सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥५८५॥

वर्जितबिल्वम्

कीटकादिसदोषं तु लूतासूत्रं विवर्जयेत्।

पञ्चबिल्वम्

कुन्दाख्यपत्रं शुकपत्रयुक्तं बिल्वं च निर्गुण्डिकपित्थपत्रम्।
एतानि पञ्चानि च बिल्वपत्रं व्योमात्ममन्त्रैश्शिवमर्चयेत्॥५८६॥
बिल्वपत्रसहस्रेभ्यः पद्ममेकं विशिष्यते।
पद्मपुष्पसहस्रेभ्यो बकपुष्पं विशिष्यते॥५८७॥
बकपुष्पसहस्रेभ्यो एकं धुत्तूरकं वरम्।
धुत्तूरकसहस्रेभ्यो बृहत्पुष्पं विशिंष्यते॥५८८॥
बृहत्पुष्पसहस्रेभ्यो द्रोणपुष्पं विशिष्यते।
द्रोणपुष्पसहस्रेभ्यो ह्यपामार्गं विशिष्यते॥५८९॥
अपामार्गसहस्रेभ्यः कुशपुष्पं विशिष्यते।
कुशपुष्पसहस्रेभ्यः श्रीमन्नीलोत्पलं वरम्॥५९१॥

नीलोत्पलविशेषः

सर्वेषां पुष्पजातीनां प्रवरं नीलमुत्पलम्।
नीलोत्पलसमं पुष्पं न भूतं न भविष्यति॥५९१॥
नीलोत्पलसहस्रेभ्यो भक्तिरेका विशिष्यते।

सात्त्विकादिपुष्पम्

श्वेतं रक्तं तथा नीलं सात्त्विकादीनि तानि च॥५९२॥
पुष्पाणि पीतवर्णानि मिश्रकानि विनिर्दिशेत्।
नीलोत्पलं विनान्यानि तामसानि विवर्जयेत्॥५९३॥

उदयादिकालपुष्पम्

नन्द्यावर्तं श्रियावर्तं श्वेतार्कमुदयं ददेत्।
करवीरं च पुष्पं च द्रोणं मध्याह्नके हितम्॥५९४॥
मल्लिकाकृष्णधुत्तूरं सायाह्ने चम्पकं हितम्।
कदम्बकनकाजातिकर्णिका चार्धरात्रके॥५९५॥

सात्त्विकादिपुष्पविशेषः

द्रोणं च श्वेतपद्मं च जाती च बहुपर्णिका।
नन्द्यावर्तं श्रियावर्तं मन्दारं शतपत्रिका ।।५९६ ।।
श्वेतार्कं मालती बिल्वं पुन्नागं कुरवं तथा।
एवमादीनि पुष्पाणि सात्त्विकानि विनिर्दिशेत् ।।५९७ ।।
रक्तोत्पलं तथा पद्मं धुत्तूरं बृहती द्वयम्।
पलाशपाटलादीनि राजसानि विनिर्दिशेत् ।।५९८ ।।

वर्जितपुष्पम्

कालोत्तरे -

करञ्जवकुलं काशं शिरीषं केतकी तथा ।
मन्दारदाडिमाजापं श्रीपर्णी च विभीतकम् ।।५९९ ।।
बन्धूककुन्दयूथानि कार्पासं निम्बकण्टकम्।
किंशुकं च मदन्दी च कुमुदानि विवर्जयेत् ।।६०० ।।
अपक्कमतिपक्कं च मुकुलानि विवर्जयेत्।
केशकीटोपविद्धानि लूतासूत्रावृतानि च ।।६०१ ।।
स्वयं पतितपुष्पाणि संयुतान्यपि वस्त्रके ।
एकाहोषितपुष्पाणि त्यजेदुपहतानि च ।।६०२ ।।

देवतावर्जितपुष्पम्

नार्चयेदक्षतैर्विष्णुं न तुलस्या विनायकम् ।
न दूर्वया महेशानीं न केतक्या महेश्वरम् ।।६०३ ।।
निर्गन्धान्युग्रगन्धानि कुसुमानि विवर्जयेत्।

वर्जितपुष्पोपयोगकालः

उत्सवादिषु यात्रायां परिवेषक्रियासु च ।।६०४ ।।
सकलानामलङ्कारे वर्ज्या ग्राह्यश्च सर्वदा ।

नानादेवताराधनपुष्पविषयः

कालोत्तरे -

कृष्णकानि च पुष्पाणि महिषाक्षी च पुष्पिका ।।६०५।।
शिशुमारकपुष्पाणि उमादेवीं प्रपूजयेत्।
देवारामोद्भवं पुष्पं गृहदेवाय नार्चयेत् ।।६०६।।
सुगन्धैर्युक्तपुष्पैर्यस्सम्यक् लिङ्गं प्रपूजयेत्।
मालाभिर्वा सुघटितैरनन्तफलमाप्नुयात् ।।६०७।।
मालाभिर्वेष्टयेद्वेदिं लिङ्गं सम्पूजयेन्नरः।
शिवो देव्या च पुत्रेण मोदते पूजयानया ।।६०८।।
लिङ्गवेदिर्भवेद्देवी लिङ्गं साक्षान्महेश्वरः।
तयोस्सम्पूजनात् स्यातां देवी देवश्च पूजितौ ।।६०९।।

पुष्पमण्टपं तत्फलं च

शिवस्योपरि यः कुर्यात् सुखदं पुष्पमण्टपम्।
शोभितं पुष्पमालाद्यैरापीठान्तप्रलम्बिभिः ।।६१०।।
अत्याश्चर्यमहायानैर्दिव्यपुष्पोपशोभितैः।
सर्वैः परिवृतः श्रीमान् गच्छेत् शिवपुरं सुखी ।।६११।।

पत्रपुष्पच्छेदनपूजाफलम्

पत्रच्छेदैस्तु सम्पूजा राक्षसानां विनाशनम्।
पुष्पच्छेदैस्तु सम्पूजा सर्वसिद्धिकरी भवेत् ।।६१२।।

लयाङ्गभोगाङ्गपूजा

लयाङ्गं पूर्वमभ्यर्च्य शिवब्रह्माङ्गकैस्सह।

सोमशम्भौ -

प्रणम्यादाय देवाज्ञां देवाङ्गानि प्रपूजयेत् ।।६१३।।

ज्ञानरत्नावल्याम् -

आत्मनश्शिवषाड्गुण्यप्राप्तिभोगाङ्गमर्चनम्।
अङ्गानां पुनरैक्यं च शिवसंयोगमात्मनः ।।६१४।।

ईशानमीशपत्रे च पूर्वपत्रे नरं यजेत्।
अघोरं दक्षिणे पत्रे वामदेवं तथात्तरे ॥६१५॥
अजातं पश्चिमे पत्रे हृदयं वह्निपत्रके ।
ईशपत्रे शिरश्चूडा नैर्ऋते कवचं महत्॥६१६॥
नेत्रपत्रे चतुर्दिक्षु हेतिराजं च भीषणम्।

पञ्चब्रह्मपूजा

विजये -

पञ्चब्रह्म षडङ्गानि देवस्य परितस्स्थितः ॥६१७॥
वक्त्रेभ्यस्तत्तदङ्गेभ्यो दीपाद्दीपमिवाहरेत्।
स्फटिकाभं जगद्धेतुं त्रिनेत्रं चन्द्रमौलिनम्॥६१८॥
सौम्यं प्रसन्नमीशानं त्रिशूलाभयपाणिनम्।
पीताम्बरोपवीतं च नरं कनकसन्निभम्॥६१९॥
मातुलङ्गाक्षसूत्रे च दधानं चन्द्रमौलिनम्।
त्र्यक्षं मौलीन्दुभृत् सौम्यं कुण्डलालङ्कृतं ततः॥६२०॥
बभ्रुश्मश्रु शिरोजं च दंष्ट्रालुं विकटाननम्।
कपालमालाभरणं सर्पवृश्चिकभूषणम्॥६२१॥
खट्वाङ्गं च कपालं च खेटकं पाशमेव च।
वामहस्तचतुष्कोणदक्षहस्तचतुष्टये॥६२२॥
त्रिशूलं परशुं खड्गं दण्डं चैवारिमर्दनम्।
एवं नवाम्बुदाभासम् अघोरं सर्वकामदम्॥६२३॥
वामं रक्तं च सुरभिमाल्यवस्त्रोपवीतिनम्।
तुङ्गनासारुणोष्णीषं खड्गखेटकपाणिनम्॥६२४॥
सितस्रक् गन्धभूषाढ्यं सितोष्णीषं सिताम्वरम्।
सौम्यमौलीन्दुसम्पन्नं बालाकारं त्रिलोचनम्॥६२५॥
सद्योजातं सितास्यैकं वरदाब्जं भयानकम्।
ईशानादीनि सद्यान्तम् एवं ध्यात्वार्चयेत्सदा॥६२६॥

धेनुपद्मत्रिशूलं च मकरं च स्रगाख्यकम्।
ईशानादि क्रमेणैव पञ्चमुद्राः प्रदर्शयेत् ।।६२७।।
ईशानस्योत्तरे भागे नेत्रं सम्पूजयेत्ततः।
अरुणाभं स्मरन्नेत्रं दृक्क्रियेच्छात्मकं विभोः ।।६२८।।
त्रितत्त्वरूपवह्न्यादिमण्डलत्रितयाश्रयम्।
हृदाद्यङ्गोक्तवदनं शरधार्याभिसंयुतम्।।६२९।।
एकास्यं वा त्रिशूलादि हस्तयोग शिवोक्तितः।
अग्नीशासृक्पवायूनां दिक्षु चत्वार्यनुक्रमात्।।६३०।।

षडङ्गपूजा

कालोत्तरे –

हृदयं चन्द्रसङ्काशं शिरश्चामीकरप्रभम्।
शिखां सिन्दूरवर्णाभां कवचं भृङ्गभास्वरम्।।६३१।।
नेत्रं विद्युत्प्रतीकाशम् अस्त्रमग्निसमप्रभम्।
हृदयादिषडङ्गानां नमोमुद्रां प्रदर्शयेत्।।६३२।।
पद्मासनस्थानर्धेन्दुजटामकुटधारिणः।
त्रिलोचनान् चतुर्बाहून् सर्वाभरणभूषितान्।।६३३।।
शिवस्याभिमुखान् शक्तिशूलाभयकरान्वितान्।
दंष्ट्राकरालमत्युग्रमस्त्रं चाग्निसमप्रभम्।।६३४।।
हृदयादि षडङ्गानां नमोमुद्रां प्रदर्शयेत्।
अम्बी गणाम्बी गङ्गा च गौरी चैव उमा तथा ।।६३५।।
वामी नीली च चक्राङ्गी पाशाङ्गी खड्गकाम्बिका।

विद्येशावरणम्

कमलालये –

गर्भावरणमेवं तु विद्येशावरणं श्रृणु।।६३६।।

अनन्तेशस्तथा सूक्ष्मः शिवोक्तः चैकनेत्रकः।
एकरुद्रः त्रिमूर्तिश्च श्रीखण्डश्च शिखण्डिकः ।।६३७।।
अष्ट विद्येश्वरा ह्येते त्रिनेत्राश्च चतुर्भुजाः।
अभयवरदोपेतटङ्कशूलधरास्तथा ।।६३८।।
रक्तं कुन्दं तथा नीलं पीतं कृष्णं च कुङ्कुमम्।
अरुणं त्वञ्जनप्रख्यं क्रमाद्विद्येशवर्णकम् ।।६३९।।
जटामकुटसंयुक्ता उपवीतसमन्विताः।
सर्वाभरणसंयुक्ताः शान्तवस्त्रसमन्विताः ।।६४०।।
भूमिः स्वाहा स्वधा क्षान्तिः प्रभा पुष्टिः श्रुतिस्तथा।
मेधा माया तथा चाष्टौ विद्येशानां तु शक्तयः ।।६४१।।
अनन्तादि शिखण्ड्यन्तान् पूर्वादिक्रमशो यजेत्।
विद्येशावरणम् एवं गणेशावरणं श्रृणु ।।६४२।।

गणेशावरणम्

नन्दीश्वरो महाकालो भृङ्गी गणपतिस्तथा।
वृषभः कार्तिकेयश्च पार्वती चण्डनायकः ।।६४३।।
चतुर्भुजस्त्रिनेत्रस्तु नन्दीशः श्यामवर्णकः।
अभयवरदोपेतो दण्डशूलधरोग्रकः ।।६४४।।
महाकालस्त्रिनेत्रस्तु कृष्णवर्णश्चतुर्भुजः।
अभयवरदोपेतस्तूग्रस्तोमरशूलधृत् ।।६४५।।
चतुर्भुजं त्रिनेत्रं तु भृङ्गीशं पिङ्गलप्रभम्।
दक्षिणे भयटङ्कौ तु वामे वरदशूलधृत् ।।६४६।।
गजाननं त्रिनेत्रं च कुङ्कुमाभं चतुर्भुजम्।
पाशदन्तौ तु सव्ये तु वामे त्वङ्कुशलड्डुकम् ।।६४७।।
नागयज्ञोपवीतं तु लम्बोष्ठं च गणाधिपम्।
वृषभं श्वेतवर्णं तु रक्तास्सर्वे खुरास्स्मृताः ।।६४८।।

सितकृष्णमयी चाक्षी द्वौ शृङ्गौ रक्तवर्णकौ।
कर्णौ च रक्तवर्णाभौ वालाः पीतेन शोभिताः ॥६४९॥
घण्टामाला सुवर्णाभा स्थितं वा शयितं तु वा ।
रक्तवर्णो महासेनो द्विनेत्रश्च चतुर्भुजः ॥६५०॥
सव्ये त्वभयं वज्रं तु वामे च वरदाङ्कुशौ।
द्विनेत्रो द्विभुजा श्यामा गौरी दक्षकरोत्पला ॥६५१॥
द्विनेत्रा द्विभुजश्चण्डः श्यामो वै टङ्कहस्तकः।
भद्रा च देवयोनी च कुन्दी काली च मन्त्रिणी ॥६५२॥
मालिनी च उमा चैव यामिनी चण्ड(न्त)शक्तयः।
पूर्वादीशानपर्यन्तं क्रमेणैव तु संयजेत् ॥६५३॥

सुप्रभेदे –

विद्येशानां गणेशानां कालकण्ठं तु दर्शयेत्।
गणेशावरणं ह्येवं लोकेशावरणं शृणु ॥६५४॥

लोकपालावरणम्

इन्द्रश्चाग्निर्यमश्चैव निर्ऋतीवरुणवायवः।
सोमश्चैव तथेशानो लोकपालाः प्रकीर्तिताः ॥६५५॥
वज्रपाणिर्महावीरः सहस्राक्षो विशालदृक्।
ललाटोरस्तलो यामः पीवरोरुर्महोदरः ॥६५६॥
प्रसन्नवदनः श्यामवर्णो रक्ताम्बरः सुखी।
किरीटी कुण्डली हारी केयूरादिविभूषितः ॥६५७॥
पृथुग्रीवो गजारूढो देवराजः शचीपतिः।
अर्धचन्द्रमजासीनो वृद्धरूपो हुताशनः ॥६५८॥
तरुणादित्यसङ्काशं तद्वस्त्रमुपवीतकम्।
दण्डपाणिर्महादीप्तः कालाञ्जनसमच्छविः ॥६५९॥
महामहिषमारूढो दीप्ताग्निसमलोचनः।
राक्षसेशो विशालाक्षः पीतवस्त्रः शवासनः ॥६६०॥

---

१. निर्ऋत्यापश्च मारुतः (?)

निर्ऋतिस्सुसंस्थितासीनः खड्गहस्तो महाबलः।
केयूरी कुण्डली हारी पीतवासाः सुशोभनः ।।६६१।।
आसीनो वा स्थितो वापि मकरे वरुणः स्थितः।
कुञ्चितभ्रूर्युवा वायुस्ताम्राक्षो धूमसन्निभः ।।६६२।।
मृगारूढो विधातव्यः सर्वाभरणभूषितः।
एवं सदागतिः सर्वव्यापकोऽयं समीरणः ।।६६३।।
यक्षराजः कुबेरोऽथ तप्तकाञ्चनसन्निभः।
शङ्खपद्मनिधीयुक्तो गदाहस्तो निधीश्वरः ।।६६४।।
वृषारूढो महातेजा धवलः पिङ्गलेक्षणः।
त्रिशूलपाणिरीशानस्त्रिनेत्रो लोकशङ्करः ।।६६५।।
शची पुलोमजा चैव स्वाहा चेति तथा प्रभा ।
कालकण्ठी च नीली च नारी च सुसुकेतनी ।।६६६।।
पूर्वादीशानपर्यन्तं क्रमेणैव तु संयजेत्।
चतुर्मुखं चतुर्बाहुं कमण्डल्वक्षधारिणम् ।।६६७।।
स्रुवदक्षिणहस्तं तु पताकावामहस्तकम्।
अम्भोजासनकासीनं ब्रह्माणं होमसम्मुखम् ।।६६८।।
विष्णुश्चतुर्भुजो माली शङ्खचक्रगदाब्जधृक्।
नीलीम्बुदप्रतीकाशो गरुडासनसंस्थितः ।।६६९।।
ईशानदक्षिणे भागे ब्रह्माणं च प्रपूजयेत्।
निर्ऋतेरुत्तरे भागे विष्णुं सम्पूजयेत् क्रमात् ।।६७०।।
लोकेशावरणं ह्येवम् अस्त्रेशावरणं श्रृणु।

दशायुधावरणम्

वज्रं शक्तिश्च दण्डं च खड्गं पाशं तथाङ्कुशम् ।।६७१।।
गदा त्रिशूलं पद्मं च चक्रं चेति दशायुधम्।
द्विभुजाश्च द्विनेत्राश्च सर्वाभरणभूषिताः ।।६७२।।

कृताञ्जलिपुटोपेताः करण्डमकुटान्विताः।
तत्तद्वस्त्रप्रमाणेन अस्त्रमूर्ध्नि समन्विताः।।६७३।।
नानावर्णमहाविद्युन्नीलजीमूतनीलकम्।
पावनं पद्मरागं च तुषारं चैन्द्रनीलकम्।।६७४।।
शारदाभ्रं च रक्तं च वज्रादीनां तु वर्णकम्।

स्त्रीपुन्नपुंसकदेवताः

कामिके –

जाया शक्तिगदे विद्यात् पाशपद्मौ नपुंसकौ।।६७५।।
शेषाः पुमानिति ख्याताः कीर्तितास्त्वस्त्र मूर्तयः।
लोकेशानां तथा स्त्रीणां शूलमुद्रां प्रदर्शयेत्।।६७६।।
ह्लादिनी हरणी चैव अरिष्टी मङ्गिनी तथा।
ऋद्धा चैव निरुद्धी च जातकाशी स्वरूपिणी।।६७७।।
अस्त्रशक्तिरिति प्रोक्ता अर्चयेद्देवसन्निधौ।
विद्येश्वराः दलाग्रेषु पीठकण्ठे गणेश्वराः।।६७८।।
पीठपादे तु लोकेशास्तदस्त्राणि शिलोपरि।

पञ्चावरणसङ्ग्रहः

तन्त्रसारे –

ब्रह्माङ्गकानां प्रथमावृतं स्यात् विद्येश्वराणां च गणेश्वराणाम्।
दिक्पालकानां च दशायुधानाम् ईशस्य पञ्चावरणं क्रमेण।।६७९।।
पाश्चात् शिवाय मूलेन दत्वा पुष्पाञ्जलित्रयम्।
महामुद्रां दर्शयित्वा भक्त्या सर्वेश्वराय च ।।६८०।।

पञ्चावरणधूपदीपाद्युपचारविभागः

सोमशम्भौ –

धूपं दीपं च नैवैद्यं तोयमाचमनीयकम्।। ६८१।।

करोद्वर्तनताम्बूलमुखवासं च दर्पणम्।
दद्याच्च परिवाराय मूलमन्त्रेण शम्भवे।। ६८२।।

प्रच्छन्नपटविषयः

कमलालये -

देवानामर्चने काले प्रच्छन्नपटमुत्तमम्।
वेदविक्रयिकैश्चापि ग्रन्थविक्रयिकैरपि ।।६८३।।
पापक्रूरपरिभ्रष्टनास्तिकैः श्रुतिदूषकैः।
दुश्चर्मकुष्ठसंयुक्तैः शिवद्रव्यापहारिभिः।।६८४।।
गुरुद्रव्यापहारी च गुरुद्रोही च पातकी।
प्रमादाद्दर्शनं कृत्वा पूजायां निष्फलं भवेत्।।६८५।।
तस्मात् पूजादिकाले तु नैवेद्यं चाभिषेचने ।
एवमादीनि काले तु प्रच्छन्नपटमारभेत्।।६८६।।

उत्तमादिनैवेद्यान्नम्

कामिके -

शालीनां तण्डुलाः श्रेष्ठा यवव्रीह्यादि कन्यसम्।
व्रीहीनामवशिष्टानां तण्डुलं चाधमं भवेत् ।।६८७।।
सिसतण्डुलकाये च ते सर्वे शालयः स्मृताः।
इतरे व्रीहयः प्रोक्ताः फलं तेषां पृथक् पृथक् ।।६८८।।
इतरैकफलं चैव शाली दशगुणं भवेत्।
प्रियङ्गुः शतशः प्रोक्ताः नीवारं तु सहस्रकम्।।६८९।।
गोधूमं तु भवेल्लक्षम् अनन्तं वैणवं भवेत् ।
भक्तो वित्तानुसारेण नैवेद्यं तु प्रकल्पयेत्।।६९०।।
पत्रं पुष्पं फलं तोयम् अन्नपानाद्यमौषधम्।

भोजनवस्त्वनिवेदनं निष्फलं, धनक्षयम्

अनिवेद्य न भुञ्जीत भगवन्तं सदाशिवम्।।६९१।।

अपूपकादि यद्द्रव्यं भोज्यं दत्वा शिवस्य तु ।
वर्धते तस्य तद्धान्यं फ़लपुष्पादिकं तथा ।।६९२।।
अदत्वा तु हरस्याथ भुक्तं तु क्षीयते धनम्।

नैवेद्यफलम्

यावन्तस्तन्डुलास्तत्र नैवेद्यमपि कल्पयेत्।।६९३।।
तावद्वर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते ।

नैवेद्यप्रमाणम्

सूक्ष्मे -

द्विप्रस्थादिचतुर्द्रोणमात्मार्थे सम्प्रपूजयेत्।।६९४।।

उत्तमादिनैवेद्यप्रमाणम्

अंशुमति -

उत्तमं द्व्याढकं प्रोक्तं षट्प्रस्थं मध्यमं भवेत्।
अधमं चाढकं चैव नैवेद्यं त्रिविधं भवेत् ।।६९५।।
अथवान्यप्रकारेण आढकं चोत्तमं भवेत्।
उत्तमादि त्रयं चैव कुडुपान्तं तदुच्यते।।६९६।।
प्रस्थसार्धफलं चैव कुडुपाशनमुच्यते।

परिचारकनियमः

प्रागुक्तविधिना पूर्वं स्नात्वा तु परिचारकः।।६९७।।
शुक्लवस्त्रधरश्चैव शुक्लयज्ञोपवीतकः।
पवित्रपाणिना कुर्यात् चरुपाकं यथाक्रमम्।।६९८।।

वस्त्रशुद्धिः

वस्त्रपूतैश्च तोयैश्च जलद्रोणिं प्रपूरयेत्।

पात्रतण्डुलशुद्धिः

पात्रशुद्धिः ततः कृत्वा क्षालयेत्तण्डुलान् हृदा ।।६९९।।
जलेनैव तु षट्कृत्वा निष्पीड्य च मुहुर्मुहुः।

शुद्धिमन्त्रः

कामिके -

षडङ्गे क्षालनं कृत्वा सव्येन प्रक्षिपेज्जलम् ।।७००।।

पाकलक्षणम्

तण्डुलस्य प्रमाणस्य अर्धाधिकसमं जलम् ।
प्रलिप्ते गोमयाद्यैस्तु प्रोक्षिते तत्र चानसे ।।७०१।।
धर्माधर्मभुजां चुल्लीं तण्डुलैरावयेद्धृदा ।
उद्धृत्य वामदेवेन स्थापयेद्धृदयेन तु ।।७०२।।
विन्यस्याग्निमघोरेण वक्त्रेणाग्निं प्रदीपयेत् ।
पिपीलिकादिसञ्जुष्टैः कोटरकृमिसंयुतैः ।।७०३।।
विष्फुलिङ्गयुतैश्चापि काष्ठैश्चापि न दीपयेत् ।
केशकीटापविद्धं च शर्करातुषसंयुतम् ।।७०४।।
अपक्वमतिपक्वं च नैवेद्यं परिवर्जयेत् ।
त्याज्यं तु वर्णगन्धाभ्यां शीतलान्नं निवेदयेत् ।।७०५।।

अशुद्धपाकफलम्

सन्ताने -

तुषेण दारिद्र्यं चैव पाषाणं व्याधिरेव च ।
केशेन मरणं विद्याद्वर्जयेत्तु विशेषतः ।।७०६।।

षड्विधान्नविभागः

हविश्च षड्विधं ध्येयं शुद्धं मुद्रान्नमेव च ।
पायसं दधिसंयुक्तं गौलं च मधुनाप्लुतम् ।।७०७।।
दधिमिश्रं गुलैर्मिश्रं मधुसम्मिश्रकं हविः ।
एतेष्वेकमनेकं वा व्यञ्जनेन समन्वितम् ।।७०८।।

वीरतन्त्रे -

पायसान्नोत्तमं वक्ष्ये मुद्गं वै तण्डुलार्धकम् ।
द्विगुणं क्षीरमित्युक्तं पाचयेत् पायसान्नकम् ।।७०९।।

गुळान्नं पाचयेद्विप्र क्षीरं वै तण्डुलार्धकम्।
तण्डुलार्धं गुलं प्रोक्तम् आज्यं चैव गुलार्धकम्।।७१०।।
गुलान्नमिति विज्ञेयं कृसरान्नमथ श्रृणु।
तिलं वै चूर्णितं तत्र तण्डुलस्य चतुर्थकम्।।७११।।
तिलार्धं प्रक्षिपेदाज्यं कृसरान्नमिहोच्यते।
तण्डुलस्य चतुर्भागं मुद्गं तत्रैव योजयेत्।।७१२।।
नालिकेरफलैर्युक्तं मुद्गान्नं तदिहोच्यते।
शुद्धौदनसहस्रेभ्यः पायसान्नं विशिष्यते।।७१३।।
पायसान्नसहस्रेभ्यः कृसरान्नं विशिष्यते ।
कृसरान्नसहस्रेभ्यो गुलान्नं च विशिष्यते।।७१४।।
गुलान्नकसहस्रेभ्यो मुद्गान्नं तु विशिष्यते ।

व्यञ्जनम्

वातुले -

कूश्माण्डपनसालाबुकाळगं वृहतीद्वयम्।।७१५।।
त्रपुषा कर्करी चैव सतुषं वितुषं तथा ।
एकैकमुपदंशानां प्रस्थस्यैकं पलं भवेत्।।७१६।।
शिशुमूलं वल्लिमूलं कन्दमूलं च सूरणम्।
आम्रं च तिन्त्रिणी तत्र यथालाभं ग्रहेत् गुह ।।७१७।।
सर्वोपदंशकाः युक्ताः मरीचिलवणान्विताः।
जीरकादिसमोपेताः यथायोगं पचेत् पृथक्।।७१८।।

पाकपात्रलक्षणम्

चिन्त्यविश्वे -

स्मृत्यङ्गुलं तु विस्तारं विस्तारार्धेन वर्धयेत्।
ओष्ठमेकाङ्गुलं प्रोक्तं स्वर्णतारादिभिर्भवेत्।।७१९।।

तदर्धं मध्यमं ज्ञेयं तदर्धं कन्यसं भवेत्।
सौवर्णं राजतं ताम्रम् अथवा कदलीद्वयम्।।७२०।।
शुद्धकांस्येन वा कुर्यात् पात्रमादाय बुद्धिमान्।

नैवेद्यस्थानशुद्धिः

सूक्ष्मे -

गोमयालेपनं कृत्वा देवाग्रे मण्डलं न्यसेत्।।७२१।।
स्थलिका क्षालनं कृत्वा नैवेद्यं च प्रपूरयेत्।

नैवेद्यविभागः

व्यञ्जनं घृतकं चैव लवणैरुपदंशकैः।।७२२।।
फलादिगुणसंयुक्तं क्षीरं दधि च मध्यमे ।
आज्यं घृतसमायुक्तमपिधानं तु वाससा।।७२३।।

चिन्त्यविश्वे -

सूपापूपोपदंशाद्यैः फलैर्नानाविधैरपि ।
नैवेद्यं दापयेत्तस्माद्देवदेवस्य पूर्वके ।।७२४।।

सूक्ष्मे -

गण्डूषार्थं जलं देयं करसम्पूर्णमानतः।
एकत्रिपञ्चवारं वा विसृजेदस्त्रमन्त्रतः।।७२५।।

अंशुमति :-

प्रत्येकपात्रे विन्यासमोदनेन प्रपूरयेत्।
तस्योर्ध्वे विन्यसेत् पात्रं प्रोक्षयेत् हृदयेन तु ।।७२६।।
तालत्रयं ततः कृत्वा दिग्बन्धं चावकुण्ठनम्।
धेनुमुद्रां प्रदर्श्याथ पूर्वपात्रं विसर्जयेत्।।७२७।।
भक्ष्यं भोज्यं च पेयं च लेह्यं चोष्यं च पञ्चधा ।
परिषिच्यास्त्रमन्त्रेण भोजनं हृदयेन तु ।।७२८।।
मध्यमाऽनामिका चैव अङ्गुष्ठाग्रेण योजयेत्।
आचार्यहस्तमुद्धृत्य गौरीहस्ते निवेदयेत्।।७२९।।

गौरी तु शिवहस्ते तु नैवेद्यं च निवेदयेत्।
कपित्थस्य फलं चैव यथा कुञ्जरभक्षणम्।।७३०।।
अन्तस्सारन्तु जिह्वायामेतत् ग्राह्यं तथेश्वरः।
तत्पुष्पं तु विसृज्याथ हस्तप्रक्षालनं कुरु।।७३१।।

नैवेद्यपात्रसङ्ख्या

गणेश्वरादिबेराणां लिङ्गेनैव तु योजयेत्।
अथवा एकपात्रस्थमोदनेन प्रदापयेत्।।७३२।।

ज्ञानरत्नावल्याम् -

भोगाङ्गानां पृथक् देयम् अभावादेकतो भवेत्।

नैवेद्यभागः

सुप्रभेदे -

चतुर्भागैकभागेन परिवारबलिं ददेत्।।७३३।।

आचमनाद्युपचारः

विश्वसारोत्तरे -

एलाचन्दनचन्द्राढ्यपानीयं चातिशीतलम्।
पाटल्युत्पलपुष्पाद्यैः वासितं च सुगन्धिभिः।।७३४।।

सुप्रभेदे -

पानीयं चाढकार्धं च अर्धार्धमथवा पुनः।

कामिके -

तृप्तावाचमनं दद्यात् हस्तोद्वर्तनकं ततः।।७३५।।
मुखवासं च ताम्बूलं देवयोग्यं प्रदापयेत्।
एलालवङ्गकर्पूरजातितक्कोललचूर्णयुक्।।७३६।।
मधुशर्करशसंयुक्तं मुखवासमिदं भवेत्।
गन्धं पुष्पं च धूपं च दीपं नैवेद्यकं तथा।।७३७।।
ताम्बूलं मूलमन्त्रेण दद्यात्तु परमेश्वरे।

नैवेद्यक्रमः

कमलालये -

ईश्वरं पुरतः कृत्वा विघ्नेशाय निवेदयेत्।।७३८।।
ईश्वरस्य निवेद्यान्ते सर्वदेवनिवेदनम्।

ताम्बूलम्

पूगमेकं प्रतिप्रस्थं द्विगुणं त्रिगुणं तु वा ।।७३९।।
अथादितः क्रमेणैव पत्रं तत् त्रिगुणं भवेत् ।
शैलचूर्णं शङ्खचूर्णं कर्पूरेण च मिश्रितम्।।७४०।।

शिवधर्मे -

पञ्चसौगन्धिकोपेतं ताम्बूलं यो निवेदयेत्।

चन्दनं-तत्फलम्

सुगन्धदेहस्तेजस्वी सर्वावयवसुन्दरः।।७४१।।
वर्षकोटिशतं दिव्यं शिवलोके महीयते ।

फलनैवेद्यम्

मातुलुङ्गफलादीनि सुपक्वानि निवेदयेत्।।७४२।।

धूपदीपम्

कालोत्तरे -

हृन्मन्त्रेण पटं नीत्वा धूपं दीपं च दापयेत्।

घण्टाविभागः

तन्त्रसारे -

घण्टायां वासुदैवत्यं जिह्वायां तु सरस्वती।।७४३।।
अनन्तो वलयं प्रोक्तं नाराचं मन्त्रनादकम्।
शूलं त्रिमूर्तिदैवत्यं वृत्ताकारं नभो भवेत्।।७४४।।
नाभेरूर्ध्वं प्रकर्तव्यं महाघण्टाप्रताडनम्।
उत्तमं स्निग्धघोषम् च मध्यमं मर्मरस्वरम्।।७४५।।

अधमं घर्घराघोषं इत्येतन्मणिलक्षणम्।
घण्टाशब्देन गच्छन्ति दानवाश्च भयङ्कराः।।७४६।।
आगच्छन्ति च सुप्रीताः शिवेन सह देवताः।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन पूजाकाले सदा हरेत्।।७४७।।
घण्टाया लक्षणं प्रोक्तं धूपस्य लक्षणं श्रृणु।

उत्तमादिधूपम्

अगरुश्चैकभागः स्यात् निर्यासं द्विगुणं भवेत्।।७४८।।
चन्दनं त्रिगुणं प्रोक्तं मिलत्कर्पूरमिश्रितम्।
उत्तमं धूपमाख्यातं मधुना च परिप्लुतम्।।७४९।।
अशीरं चन्दनोपेतं मधुयुक्तं घृतप्लुतम्।
भागं तत् पूर्ववत् प्रोक्तं मध्यमं धूपमुच्यते।।७५०।।
गुल्गुलं घृतसंयुक्तं कन्यसं धूपमीरितम्।
गुल्गुलं घृतसंयुक्तं साक्षात् गृह्णाति शङ्करः।।७५१।।
मासार्धदानमात्रेण शिवलोके महीयते ।

उत्तमादिदीपः

गोघृतेन च तैलेन कर्पूरवर्तिदीपिकाम्।।७५२।।
चतुस्त्रिद्व्यङ्गुलायामा दीपज्वाला विशिष्यते।
कपिलाघृतदीपस्य सिता रक्ता च तेन वा ।।७५३।।
अजाघृतेन वाऽलाभे शुद्धतैलेन वा हिता।
कपिलाया घृतं श्रेष्ठं मध्यमं त्वन्यजं घृतम्।।७५४।।
अधमं स्यादजासर्पिः शुद्धतैलेन वा तथा।
सात्त्विकं राजसं चैव तामसं च क्रमात् भवेत्।।७५५।।
कर्पूरवर्तिकादीपं दापयेत् सर्वसिद्धिदम्।
श्रेष्ठा युगाङ्गुलज्वाला मध्यमा तु गुणाङ्गुला।।७५६।।
अधमा द्व्यङ्गुलज्वाला दीपा ह्येवं प्रकीर्तिताः।

वर्जितदीपः

वृक्षवीजोद्भवैस्स्नेहैः शिवे दीपं विवर्जयेत् ।।७५७।।

दीपपात्राधिदेवताः

दीपपात्राधिदैवत्यं मुखे पावकमुच्यते।
दण्डमीश्वरदैवत्यं पादं प्रजापतिस्तथा ।।७५८।।
नवशक्तिर्नवदीपं सप्तदीपस्य मातरः।
पञ्चदीपे निवृत्यादि एकदीपे सरस्वती ।।७५९।।

उपचारः

सोमशम्भौ -

दद्यादाचमनं पश्चात् स्वधान्तं शिवमन्त्रतः।
दूर्वाक्षतकुशोपेतं बिल्वपत्रैस्समन्वितम् ।।७६०।।
दद्यात् पवित्रकं नित्यं मूलमन्त्रसमायुतः।
मुक्ताफलसमाकारान् दाडिमीबीजसन्निभान् ।।७६१।।
अक्षयं फलमाप्नोति अक्षतान् पूजयेत्सुधीः।
पतनात् त्रायते यस्मात्तस्मादेतत् पवित्रकम् ।।७६२।।
स्तूयमानं विरिञ्चाद्यैः सन्तुष्टं भावयेच्छिवम्।

उत्तमाद्यारात्रिकसङ्ख्या, तदधिदेवता च

आरात्रिकमथो वक्ष्ये सर्वदोषप्रशान्तये ।।७६३।।
नीराजनाय तन्त्रं तु वृत्तं वै सूर्यमण्डलम्।
मध्यमं चाग्निदैवत्यम् आरात्रिकाधिदेवता ।।७६४।।
नवदीपयुतं श्रेष्ठं पञ्चदीपं तु मध्यमम्।
कन्यसं त्वेकदीपेन युतं पात्रक्रमं भवेत् ।।७६५।।
दीपमेवैकदीपे तु प्रोक्षयेदस्त्रमन्त्रतः।
आरात्रिकविहीने तु पावकेन भयं भवेत् ।।७६६।।

रसद्रव्यविहीने तु देवता कोपमाप्नुयात् ।
अन्यथा दीपहीने तु तोयहीने कुलक्षयम् ।।७६७।।
वध्वा तु सुरभिं पश्चात् दीपस्योपरि दर्शयेत्।
उद्धृत्योपरि देवस्य त्रिः परिभ्रामयेद् हृदा ।।७६८।।
पादादिमूर्ध्निपयन्तं त्रिस्त्रिः भ्राम्य ततो न्यसेत्।

रक्षा

अजिते -

ततो भस्म तु सङ्गृह्य कर्पूरादिसुगन्धितम् ।।७६९।।
गृहीत्वा मुद्रया मृग्या भ्रम्यलिङ्गोपरि त्रिधा ।
प्रक्षिपेद्दीपपात्रे तु ततो लिङ्गस्य मूर्धनि ।।७७०।।
ततो ललाटे मूलेन हृदयेनाथवा यजेत्।
वृत्तं चैवोर्ध्ववक्त्रे तु त्रिपुण्ड्रं पूर्ववक्त्रके ।।७७१।।
त्रिशूलं दक्षिणे वक्त्रे पश्चिमे चतुरश्रकम्।
उत्तरे चार्धचन्द्रं तु इत्येवं योजयेच्छिवम् ।।७७२।।
फाललोचनमध्ये तु रक्षायाः किं प्रयोजनम्।
ललाटनयनस्योर्ध्वे रक्षां देवस्य दापयेत् ।।७७३।।

तिलकम्

देवी व्यक्तस्वरूपा चेत् तिलकं च पुरो गळे ।

दर्पणः तदधिदेवता च

अंशुमति -

जलोपस्पर्शनं कृत्वा दर्पणं दर्शयेत्ततः ।।७७४।।
दर्पणं शिवशक्तिस्तु तत्तेजश्च भवेच्छिवः।
चन्द्रं तु मण्डलं प्रोक्तं दण्डो दारक उच्यते ।।७७५।।

शिवधर्मे -

शिवाय पुरतो दद्यात् दर्पणं स्वच्छनिर्मितम्।
कल्पायुतसहस्राणि शिवलोके महीयते।।७७६।।

छत्रं-तत्फलम्

शरच्चन्द्रांशुविमलं मुक्तादामोपशोभितम्।
मणिदण्डमयं छत्रं दद्याद्वा काञ्चनामयम्।।७७७।।
छत्रेण सविचित्रेण धार्यमाणेन शोभितः।
विमानशतसंभोगैः चिरं शिवपुरे वसेत्।।७७८।।

चामरं-तत्फलम्

शिवाय चामरं दद्यात् मणिदण्डविभूषितम्।
हेमरौप्यादिदण्डं वा तस्य पुण्यफलं श्रृणु।।७७९।।
चामरासक्तहस्ताग्रदिव्यस्त्रीपरिवारितः।
महाभोगी विमानस्थः चिरं शिवपुरे वसेत्।।७८०।।

तालवृन्तं-तत्फलम्

संवीज्य तालवृन्तेन स्कन्दगन्धैः प्रलेपितम्।
वर्षकोटिसहस्रेभ्यो वायुलोके महीयते।।७८१।।

मयूरव्यजनं-तदधिदेवता च

सूक्ष्मे -

मायूरव्यजनं दत्वा शिवायातीवशोभनम्।
व्यजने तु रविः प्रोक्तः दण्डः पद्मभुजङ्गमः।।७८२।।
चामरे वायुदैवत्यं कार्कोटो दण्ड उच्यते।

छत्रादिमन्त्रः

अंशुमति -

छत्रं चामरकं चैव व्यजनं तालवृन्तकम्।।७८३।।
पञ्च ब्रह्म मनुं स्मृत्वा योजयेत्तु क्रमेण तु।

पुराणादिश्रवणम्

पुराणागमपञ्चाङ्गश्रवणाच्चापि तोषयेत्।।७८४।।

षाड शोपचाराः

आवाहनासनं पाद्यम् अर्घ्यं स्नानं च वस्त्रकम्।
उपवीतं गन्धपुष्पं धूपदीपनिवेद्यकम्।।७८५।।
आचमनं च पानीयं ताम्बूलं तु प्रदक्षिणम्।
उपचारैः षोडशभिः महादेवं ततोऽर्चयेत्।।७८६।।

द्वादशोपचाराः

कारणे –

आवाहनासनं तत्र स्यात् द्वादशकमुच्यते।
पाद्यं तु पञ्चमात्रं स्यात् त्रिमात्रम् आचमनं तथा।।७८७।।

उपचारादिकालप्रमाणम्

एकमात्रं भवेदर्घ्यं षण्मात्रं गन्धमुच्यते।
पुष्पं द्वादशमात्रं स्यात् धूपं पञ्चदशापि च।।७८८।।
दीपं चैव तु षण्मात्रं नीराजनं तु षोडशम्।
भस्मना दापयेत् पश्चात् सप्तमात्रं तु कथ्यते।।७८९।।
व्यजनं तु त्रिमात्रं स्यात् चामरं च दशं भवेत्।
छत्रं तु पञ्चमात्रं स्यात् मुनिमात्रं तु दर्पणः।।७९०।।
नैवेद्यं तु ततः कुर्यात् चतुर्विंशतिमात्रकम्।

उपचारप्रियदेवता

अर्घ्यं देवप्रियार्थं स्यात् गन्धं ब्रह्मप्रियं भवेत्।।७९१।।
पुष्पं वृद्धिप्रदं विद्धि धूपं वैश्वानरप्रियम्।
दीपं कर्मप्रियं ज्ञेयम् आरात्रिं तु जयप्रदम्।।७९२।।
रक्षा चापि स्वरक्षार्थं भूपतेश्च विशेषतः।
दर्पणं ज्ञानदं चैव छत्रं राज्ञो बलावहम्।।७९३।।

चामरं शत्रुनाशं स्यात् गीतवाद्यं प्रियावहम्।
हविरस्नानं समृद्धिः स्यात् पानीयं प्राणरक्षकम्।।७९४।।
ताम्बूलं श्रीप्रदं विद्यात् होमं रोगविनाशकम्।

उपचारहीनफलम्

गन्धहीने भयोत्पत्तिः पुष्पहीने तु सङ्कुलम्।।७९५।।
धूपहीने ध्रुवं रोगो दीपहीने मतिक्षयः।
नैवेद्यहीने दुर्भिक्षम् अग्निहीने तु सङ्कुलम्।।७९६।।
मन्त्रहीने तु मरणं क्रियाहीने तु व्याधितम्।
पूजाहीने तु वैकल्यं पुत्रस्त्रीभूमिनाशनम्।।७९७।।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन विधिवत् पूजयेच्छिवम्।

उपचारविभागः

गन्धं मूलफलादिकन्दकुसुमाद्यन्नादिकं पार्थिवम्।
चाप्यं वारिपयोघृतादिदधिकं चाग्नेयमिष्टं मणिः।
दीपाद्याभरणादिमारुतमथो धूपं तथा चामरं
पाटागीतरवादिनाभसममी पञ्चोपचाराः शिवे।।७९८।।
अर्घ्यपुष्पादिकं दत्वा जपेदष्टोत्तरं शतम्।।

आत्मरक्षा

कालोत्तरे -

उभयोश्चन्द्रयोर्मध्ये स्वदेहं चिन्त्य यत्नतः।
तेनामृतमयाद्देहास्त्ववध्या स्त्रिदशैरपि।।७९९।।
आत्मरक्षा समाख्याता मन्त्ररक्षा निगद्यते।

मन्त्ररक्षा

शक्तिगर्भे न्यसेन्मन्त्रं न पुंसि न शिवे तदा।।८००।।
अशक्ताः पुरुषस्थास्स्युः शिवस्थाश्शान्ततेजसः।
तस्माच्छक्तिगताः मन्त्राः भुक्तिमुक्तिफलप्रदाः।।८०१।।

शक्तिराद्यफला भीमा शैवी शिवफलप्रदा।
शिवादिभिन्ना सा ज्ञेया सर्वदा रविरश्मिवत्॥८०२॥
मन्त्रमाता परा शक्तिः आद्या कुण्डलिनी तु सा।
हृत्प्रदेशे स्थिता नित्यं रविचन्द्राग्निसन्निभा॥८०३॥

त्रिनाडी

एता त्रिधा तु विज्ञेया इडा पिङ्ग्यत्रिभेदतः।
सुषुम्नान्तर्गता गूढा ज्ञाता गुरुमुखेन तु ॥८०४॥
आनाभि द्वादशान्तान्तं व्याप्ता प्राणेन वर्तते।
त्रिशूलमार्गतो याति द्वादशान्तं तु योगिनाम्॥८०५॥
गमागमप्रभेदेन याति सा शाङ्करे पदे ।
परभावं समाश्रित्य परानन्दं समश्नुते ॥८०६॥
इति शक्त्यादिकं ज्ञात्वा मन्त्ररक्षा क्षमो भवेत्।
शाक्तं बलं समाश्रित्य उपांशु जपमारभेत्॥८०७॥

जपविभागः

द्विविधा शक्तिरुद्दिष्टा सूर्यसोमात्मना गुह।
हृदयात्तु त्रिपुट्यन्तं चरते पक्षवर्तिनी॥८०८॥
दिने सूर्योदये प्राणे जप्तव्यं मुक्तिकांक्षिणा।
चन्द्रोदये निशायां च जप्तव्यं भुक्तिमिच्छता॥८०९॥
सौषुम्नेन तु मरुता जपस्सर्वार्थसिद्धिदः।

उत्तमादिजपप्रमाणम्

षट्सहस्रिके –
शतेनाष्टोत्तरेणैव उत्तमं परिकीर्तितम्॥८१०॥
तदर्धं मध्यमं शस्तं तदर्धं कन्यसं भवेत्।

रुद्राक्षविभागः, तद्धारणफलम्

उन्मील्य नेत्राणि शरत्सहस्रम् अघोरशस्त्रं रिपुनाशनार्थम्।
तथा कुलं तस्य बभूवुरक्ष्णां त्रयं ततोऽश्रूण्यपतंश्च तेभ्यः॥८११॥

रुद्राक्षवृक्षा विटपैर्बभूवुः शिवाज्ञया सर्वजगद्धिताय।
रुद्राक्षवृक्षास्तपनाक्षिजातास्ते द्वादश स्युः कपिलप्रभेदैः ।।८१२।।
चन्द्राक्षिजाः षोडश शुभ्रवर्णाः कृष्णा दश स्युः ज्वलनाक्षिजाताः।
ब्रह्मं सितं कापिलवर्णयुक्तं क्षात्रं तु वैश्यं ह्युभयात्मकं च।।८१३।।
कृष्णं च शूद्रं कथयन्ति बीजं रुद्राक्षवृक्षप्रभवन्तु जात्या।
एकाननं शङ्कर एव साक्षात् रुद्राक्षबीजं विनिहन्ति हत्याम् ।।८१४।।
द्विवक्रबीजं बहुगोवधूघ्नं देवेशदैवत्यमलभ्यमक्षम्।
आग्नेयमुक्तं वदनत्रयं यत् योषिद्वधघ्नं दधतः क्षणेन ।।८१५।।
चतुर्मुखं यच्चतुराननीयं नरस्य हत्यां क्षणतो निहन्ति।
कालाग्निरुद्रं न तु पञ्चवक्त्रम् अभक्ष्यदुस्सङ्गमपातकघ्नम् ।।८१६।।
स्कान्दं हि यत् षड्वदनं करेण दक्षेण धाय द्विजहन्तृशुध्यै।
सप्तानन‍ं भोगिपतिह्यनन्तं स्तेयाद्विशुद्धिं विदधाति सद्यः।।८१७।।
वैनायकं ह्यष्टमुखं सुवर्णं कूटं गुरुस्त्रीगमनाद्यघघ्नम्।
नवाननं भैरव एव देवो भुक्तिं च मुक्तिं शिवतुल्यशक्तिम् ।।८१८।।
करोति वामेन करेण धार्यं हत्यायुतानां विनिहन्ति कोटिम्।
हरिस्स्वयं यद्दशवक्त्रबीजं पिशाचभूतग्रहराक्षसाश्च ।।८१९।।
बेतालसर्वप्रतियोधसिंहव्याघ्रादिकांस्तांश्च निहन्ति शीघ्रम्।
एकादशास्यं दश चैकरुद्रो धार्यं शिखायां विधिनानवद्ये ।।८२०।।
नराश्वमेधायुतवाजपेयसहस्रगोदानसहस्रतुल्यम्।
यद्वक्त्राणि दशद्वयेन कथितं तद्भास्करीयं स्मृतं
कण्ठस्थं रवितुष्टिकृद्धयमखैर्गोमेधपुण्यैः समम्।
हस्त्यश्वश्वाशृगालमूषिकखगक्लीबान्धनारीमृग-
व्यालर्क्षशुकमेकसर्पमहिषव्याघ्रादिदोषापहम् ।।८२२।।

यद्वक्त्राणि दशद्वयं ननु लभेत्तत् कार्तिकेयं शुभं -
सर्वं सिध्यति भोगभोग्यमतुलं सिध्येत्ततः पादुका।
ईष्टार्थश्च रसारसायनमथ भ्रूणार्यमातापितृ-
स्त्रीकन्यावधतोऽपि शुध्यति दधन्नास्मात्परं विद्यते ।।८२३।।
पापिष्ठोऽपि नरोऽक्षमेकमपि यद्धत्ते स शुद्धो भवेत्
कुर्वन् वापि न लिप्यते न तु चितं तत्तन्मुमुक्षोदितैः।
पुच्छे पुच्छमुखे मुखं च सदृशैर्मुक्ताप्रवालान्तरैः
सौवर्णैर्मणिभिर्दधन्मखफली मर्त्योऽनवद्यो भवेत् ।।८२४।।
सहस्रं धारयेद्यस्तु रुद्राक्षाणां दृढव्रतः।
प्रणमन्ति सुरास्सर्वे यथा रुद्रं तथैव तम् ।।८२५।।
अष्टोत्तरशतैर्माला रुद्राक्षैर्धार्यते यदि ।
क्षणे क्षणेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयः ।।८२६।।
रुद्राक्षमालां यो धत्ते कण्ठे हस्ततले सदा ।
शतमर्धं तदर्धं वा स मुक्तो नात्र संशयः ।।८२७।।
एकादश तु रुद्राक्षं मेरुहीनाक्षमालिका।
अङ्गुष्ठमूले जपतः सद्यो मुक्तिः षडानन ।।८२८।।
रुद्राक्षं तु महाभूत्यै मुक्तिदं परमं शुभम्।

मिश्रमुखरुद्राक्षमालावर्जनम्

एकवक्त्रैस्त्रिवक्त्रैर्वा चतुर्वक्त्रैश्च पञ्चभिः ।।८२९।।
षड् वक्त्रैश्चापि कर्तव्यं तस्मात् मिश्रं तु वर्जयेत्।

रुद्राक्षाधिदेवता

रुद्राक्षस्य मुखं ब्रह्मा तन्नालं विष्णुरुच्यते ।।८३०।।
रेखायामीश्वरं प्रोक्तम् इत्येता अधिदेवताः।

उत्तमादिरुद्राक्षमालाविभागः

मुखे मुखं प्रकर्तव्यं मूलं मूलेन योजयेत् ।।८३१।।

धात्रीफलप्रमाणेन श्रेष्ठमेतदुदाहृतम्।
बदरस्य प्रमाणेन चणकं मध्यमाधमौ ।।८३२।।
नव त्रितन्तुना प्रोतं कर्तव्यं पूर्ववच्छुभम्।
नागपाशं तु सावित्रीं ब्रह्माख्यं वाथ ग्रन्थिनम्।।८३३।।
ग्रन्थ्यूर्ध्वैकं तु मेर्वाख्यं कर्तव्यं तं न लङ्घयेत्।

रुद्राक्षशुद्धिमन्त्रः

क्षालयेत् सद्यमन्त्रेण वामदेवेन घर्षयेत्।।८३४।।
धूपयेत् बहुरूपेण पुरुषेण तु मन्त्रयेत्।
पञ्चमे नैव प्रत्येकं प्रत्येकं तु शतं शतम्।।८३५।।
मेरुं च पञ्चमे नैव तथाघोरेण मन्त्रयेत्।
मेरुं च पञ्चभिः पूज्य शिववच्च यथाक्रमम्।।८३६।।

उत्तमादिजपविभागः

कनिष्ठानामिकामध्ये पुष्पं सङ्ग्राह्य बुद्धिमान्।
प्रच्छन्नपटमाच्छाद्य मूलमन्त्रमनुस्मरन्।।८३७।।
वामहस्ते तु कुसुमं जपेद्दक्षिणपाणिना।
मानसोपांशु भाष्याणां प्रथमं चोत्तमोत्तमम्।।८३८।।
उपांशु मध्यमं प्रोक्तम् अधमं भाष्यमेव हि ।
तस्मात् भाष्यं समुत्सृज्य मानसोपांशुना जपेत्।।८३९।।

मन्त्रोच्चारणभेदः-तत्फलं च

भीमसंहितायाम् -

उपांशुयजने प्रोक्तं वाचिकं होमकर्मणि।
मानसं तु जपेन्मन्त्रं मन्त्रमेवमुदाहृतम्।।८४०।।

कालोत्तरे -

अङ्गुष्ठानामिका ग्राह्या जपं कुर्यात्तु मानसम्।
शतकोटिगुणं पुण्यं लभते नात्र संशयः।।८४१।।

अङ्गुष्ठमध्यमाभ्यां तु जपं कुर्यादुपांशुकम्।
तथा लक्षफलं तस्य शतजापात् प्रजायते।।८४२।।
अङ्गुष्ठतर्जनीभ्यां तु जपं भाष्यं प्रकल्पयेत्।
अक्षराक्षरसन्धानं न भूतं न विलम्बितम्।।८४३।।
फलं सहस्रगुणितं प्राप्नुयान्नानृतं वचः।
उत्तये सृष्टिमार्गेण घर्षयेदक्षसूत्रकम्।।८४४।।
ऊर्ध्वमार्गेण मुक्त्यर्थं घर्षयेत्तु शनैश्शनैः।
मेरुं न लङ्घयेन्मन्त्री लङ्घनाद्दोषभाग् भवेत्।।८४५।।
सहस्रं बहुरूपस्य जप्तव्यं तेन शुद्ध्यति।
प्रमादात् पतितं भूमौ जप्तव्यं तु शतद्वयम्।।८४६।।
पतिते च तथान्यत्र प्रायश्चित्तं न चेष्यते ।
तथा मन्त्रं चाक्षसूत्रं गुरोरपि न दर्शयेत्।।८४७।।
जपकाले तु गोप्तव्या जपमाला च षण्मुख।
परदृष्टिगता माला यदि स्यान्निष्फलो भवेत्।।८४८।।

जपमालाधिदेवता

जपमाला च नक्षत्रं नायकं. तु शशी भवेत्।
ग्रन्थिशक्तिसमोपेता तन्तु ब्रह्माधिदेवता।।८४९।।

जपसङ्ख्या

पञ्चविंशति मोक्षार्थ सप्तविंशतिपौष्टिकम्।
अष्टाविंशति काम्यार्थं पञ्चदश्याभिचारकम्।।८५०।।

अङ्गुल्यधिदेवताः

मणिबन्धे स्वयं ब्रह्मा अङ्गुष्ठे तु शतक्रतुः।
तर्जन्यामीश्वरो ज्ञेयो मध्यमाङ्गुलि केशवः।।८५१।।
अनामिकायां नागश्च कनिष्ठे भास्करः स तु ।
यक्षकिन्नरगन्धर्वाः सर्वदेवा दले स्थिताः।।८५२।।
एवन्निश्चित्य पूर्वे तु पश्चात् पञ्चाक्षरं जपेत्।

जपविभागः

अङ्गुष्ठा तर्जनी चैव ऐहिकामुष्मिकावहम् ।।८५३।।
अङ्गुष्ठा मध्यमा चैव सर्ववश्ये तु वै जपेत् ।
अङ्गुष्ठानामिका चैव आकर्षादीनि वै भवेत् ।।८५४।।
कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन विद्वेषोच्चाटमारणम् ।
अङ्गुष्ठानामिका चैव नित्यमेव जपेत् बुधः ।।८५५।।
मेरू प्रदक्षिणीकृत्य जपं कुर्यात् समाहितः ।
वश्याकर्षणकर्माणि शान्तिके पौष्टिकेऽपि च ।।८५७।।
रुद्राक्षमालया जप्ता सद्य एव च सिद्ध्यति ।
पश्चिमे कर्षणं चैव उत्तरे शान्तिकं भवेत् ।।८५८।।
ऐन्द्रे तु पौष्टिकं विद्यात् आग्नेयं द्वेषणं भवेत् ।
याम्ये तु स्वर्गकामानां नैर्ऋत्यां मोहनं विदुः ।।८५९।।
वारुण्यां शान्तिकं कृत्वा वायव्योच्चाटनं भवेत् ।
सौम्ये तु कर्षणं चैव ऐशान्यां मरणं ध्रुवम् ।।८६०।।

नानाविधजपमाला

रक्तवर्णं तु वीरश्रीः पिङ्गं वै स्तम्भनं भवेत् ।
स्फटिकाभं च मुक्तिः स्यात् कृष्णं स्यादाभिचारकम् ।।८६१।।
अङ्गुलीजपमेकं तु रेखा दशगुणं भवेत् ।
इष्ठोरष्टगुणं विद्यात् दीपे दशगुणं भवेत् ।।८६२।।
शङ्खे शतगुणं चैव पद्मरागसहस्रकम् ।
मणिभिर्दश साहस्रं स्फटिकं लक्षमुच्यते ।।८६३
पद्मं तु कोटिलक्षं तु सौवर्णं दशकोटिकम् ।
कुशग्रन्थी कोटियुक्ता रुद्राक्षं चाप्यनन्तकम् ।।८६४।।

जपस्थानफलम्

गृहेष्वेकफलं विद्यात् गोस्थाने च फलं दश ।
नदीतीरे शतं विद्यात् तीर्थे जपसहस्रकम् ।।८६५।।

समुद्रतीरे कोटी स्यात् दशकोटिश्शिवालये ।
सिद्धिस्थानेष्वनन्तं स्यात् स्थानमेतद्वरानने ।।८६६।।

जपफलम्

जपेन पापं क्षपयेदशेषं यत्नात्परं जन्मपरम्परासु ।
जपेन रोगं जयतेऽथ मृत्युं जपेन सिद्धिं लभते च मुक्तिम् ।।८६७।।

नानाजपमन्त्रः

मूलस्याष्टशतं जप्त्वा न भूतं न विलम्बितम् ।

चिन्त्यविश्वे -

हृदाभिमन्त्रितं वर्म वेष्टितं खड्गरक्षितम् ।।८६८।।
कुशपुष्पाक्षतोपेतमुद्रयोद्भवसंज्ञया ।
गुह्यातिगुह्यगोप्ता त्वं गृहाणास्मत्कृतं जपम् ।।८६९।।
सिद्धिर्भवतु मे येन त्वत्प्रसादात् त्वयि स्थिते ।
यत् किश्चित् कर्म हे देव सदा सुकृतदुष्कृतम् ।।८७०।।
तन्मे शिवपदस्थस्य भुङ्क्ष्व क्षपय शङ्कर ।
शिवो दाता शिवो भोक्ता शिवस्सर्वमिदं जगत् ।।८७१।।
शिवो यजति सर्वत्र यश्शिवस्सोहमेव तु ।
इति श्लोकं पठित्वा तु दक्षहस्तेन शम्भवे ।
मूलाणुनार्घ्यतोयेन वरहस्ते निवेदयेत् ।

कामिके -

ब्रह्माङ्गानां जपं कृत्वा दशांशं विनिवेदयेत् ।।८७३।।
अर्घ्यं पुष्पादिकं दत्वा स्तुत्वा च विविधैः स्तवैः ।

स्तोत्रम् -

देवस्याग्नेयदिग्भागे योगपीठं ततो यजेत् ।।८७४।।
श्रीमद्देशिकपादेभ्यः सशक्तिभ्यो नमो नमः ।
सदा पक्वात्मसम्बोधकारणेभ्यो नमो नमः ।।८७५।।

१९

देवस्य पश्चिमे भागे विद्यापीठं ततो यजेत्।
सकलाज्ञानहं विश्वविज्ञानप्रदमीश्वरम्।।८७६।।
विद्यापीठं समादृत्य मनोवाग्विग्रहैर्नमः।
ततस्तु देवदेवस्य दत्वा पुष्पाञ्जलित्रयम्।।८७७।।
स्तोत्रैस्संतोषेयेदीशं भक्त्या परमया सह ।
नमस्ते देवदेवेश नमस्ते करुणाकर।।८७८।।
नमस्ते पार्वतीनाथ नमस्ते भक्तवत्सल।
नमस्ते सर्वजन्तूनां भुक्तिमुक्तिप्रदाव्यय।।८७९।।
नमस्ते वेदवेद्याय नमस्ते शशिमौलये।
नमस्ते परमानन्द नमस्ते कृत्तिवाससे।।८८०।।
नमस्तेऽस्तु भस्मदिग्धाङ्ग नमस्ते त्रिपुरारये।
नमस्ते भगवन् शम्भो नमस्ते नागभूषण।।८८१।।
नमस्तेऽस्तु महादेव प्रपन्नं पाहि मां प्रभो।
ततस्तु देवदेवस्य दत्वा पुष्पाञ्जलित्रयम्।।८८२।।
स्तोत्रैः सन्तोषयेदीशं भक्त्या परमया सह।
वरं वरेण्यं वरदं वरिष्ठं वरवाहनम्।।८८३।।
वरमालाधरं देवं प्रणतोस्मि सदाशिवम्।
भूमिरापः शिखी वायुः खमात्मा चन्द्रभास्करौ।।८८४।।
मनोबुद्धिरहङ्कारः परा प्रकृतिरेव च।
यस्येच्छामनुवर्तन्ते भावाभावविकारिणीम्।।८८५।।
तस्मै परमदेवाय पराय परमात्मने।
महद्भ्यश्चापि महते महामायातिमायिने।।८८६।।
सूक्ष्मेभ्योप्यतिसूक्ष्माय नमस्कृत्यामितामत्मने।
विश्वरूप नमस्तेस्तु आदिकालप्रवर्तक।।८८७।।
सर्वज्ञाय नमस्तुभ्यं सर्वकर्त्रे नमोस्तु ते।

अग्निकार्यम्

कामिके -

अग्निकार्यं यथा कार्यं अभिषेकादनन्तरम्।।८८८।।
यतस्तेन विनाचार्यदीक्षादौ नाधिकारिणः।
हुतेनैव तु मुच्यन्ते साधका जन्मबन्धनात्।।८८९।।

कालोत्तरे -

ततस्संप्रार्थ्य देवेशं होमागारं ततो व्रजेत्।

कुण्डः

ज्ञानरत्नावल्याम् -

वह्निकार्यं चिताकार्यं कुण्डे वा स्थण्डिलेऽपि वा ।।८९०।।
नित्यहोमे तु वेदाग्रमाग्नेय्यां हस्तमानकम्।
विस्तारादुच्छ्रयादूर्ध्वं मेखला सहिता तथा ।।८९१।।
कुर्यात्कुण्डमथैशान्यां पूर्वे वा योगपीठतः।
ऐषकं सुदृढं कुण्डं खातात् बाह्येङ्गुलं ततः।।८९२।।
आद्या देवाङ्गुलोच्छ्राया त्र्यङ्गुला द्व्यङ्गुला क्रमात्।
मेखाला च तदूर्ध्वे तु योनिरर्काङ्गुलायता।।८९३।।
मङ्गलाङ्कुरविस्तारा नेमिरर्धाङ्गुलोन्नता।
ओष्ठमङ्गुष्ठवत्सर्वम् अश्वत्थदलवत् कुरु।।८९४।।
पद्माकारं तथा नाभिं कुर्यात् कुण्डस्य मध्यमे।
द्विभागं दलभागं तु एकभागं तु कर्णिका।।८९५।।
कुण्डस्य लक्षणं प्रोक्तं स्थण्डिलं त्वधुनोच्यते।

स्थण्डिलम्

शुद्धदेशोत्थसिकतैरनार्द्रैर्हस्तविस्तृतम्।।८९६।।
अङ्गुलत्रयमानोच्चं निम्ननिम्नोन्नतं न च।

भीमरुद्रसंहितायाम् -

अग्निकार्यं तु सिकताभावे पांसुमृदापि वा ।।८९७।।
गोमयालेपनं कृत्वा चतुरश्रसमन्वितम् ।
कुण्डनाभिं पुरस्कुर्वन् उपविश्योत्तराननः ।।८९८।।
निरीक्षणं च कुण्डस्य प्रोक्षणं ताडनं कुशैः ।

कालोत्तरे -

विदध्यादस्त्रमन्त्रेण वर्मणाभ्युक्षणं मतम् ।।८९९।।
खड्गेन खातमुद्धारं पूरणं समतामपि ।
कुर्वीत वर्मणा सेकं कुट्टनं तु शराणुना ।।९००।।
सम्मार्जनसमालेपं कलारूपप्रकल्पनम् ।
त्रिसूत्रपरिधानं च वर्मणाभ्यर्चनं हृदा ।।९०१।।
तिस्रः पूर्वाननाः कार्याः रेखैका चोत्तरानना ।
वज्रीकरणमस्त्रेण वज्राकारं कुशैस्त्रिभिः ।।९०२।।
हृदा चतुष्पथं कार्यं सोमेन्द्रास्यकुशद्वयात् ।
अक्षवाटाय कुण्डौ च कवचेनाङ्कुशान्न्यसेत् ।।९०३।।
विन्यस्य विष्टरं मध्ये दिव्यं सिंहासनं स्मरेत् ।
तन्मध्यमे तु संस्थाप्य वागीश्वरीं विशेषतः ।।९०४।।

अग्न्यधिदेवताध्यानम्

मृगेन्द्रे -

देवीमावाहयेद्विद्यां विधिवद्विश्वमातरम् ।
श्यामां ऋतुमतीं ध्यात्वा सद्वासोमाल्यभूषणाम् ।।९०५।।
प्रसन्नवदनां पद्मपत्राभनयनप्रभाम् ।
वागीश्वरं तु रक्ताभं त्रिनेत्रं च चतुर्भुजम् ।।९०६।।
अभयं वरदोपेतं पाशशूलधरान्वितम् ।
अतसीपुष्पसङ्काशं तत्र देवीं सलक्षणाम् ।।९०७।।
तद्वद्वागीश्वरं देवं हृदा विन्यस्य पूजयेत् ।

कालोत्तरे -

वागीशी सा भवेद्गौरी वागीशः स्यान्महेश्वरः ।।१०८।।
इति ज्ञात्वा तु यत्नेन पूजयेद्विश्वमातरम् ।

कामिके -

वह्निं सदाश्रयानीतं शुद्धपात्रोपरि स्थितम् ।।१०९।।
क्रव्यादांशं परित्यज्य वीक्षणादिविशोधितम् ।
औदार्यं वैन्दवं भौमम् एकीकृत्यानलत्रयम् ।।११०।।
विन्यस्य वह्निचैतन्यं वह्निबीजेन देशिकः ।
संहितं मन्त्रितं वह्निं धेनुमुद्राकृतिं कृतम् ।।१११।।
रक्षितं होतृमन्त्रेण कवचेनावकुण्ठितम् ।

सर्वज्ञानोत्तरे -

पूजितं त्रिः परिभ्राम्य कुण्डस्योर्ध्वे प्रदक्षिणम् ।।११२।।
शिवबीजमिति ध्यात्वा वागीशी गर्भगोलके ।
वागीश्वरेण देवेन क्षिप्यमाणं विभावयेत् ।।११३।।
भूमिष्ठजानुको मन्त्री हृदात्म सम्मुखं क्षिपेत् ।
ततोन्तस्स्थितबीजस्य नाभिदेशे समूहनम् ।।११४।।
संवृतिं परिधानं च शौचमाचमनं हृदा ।
गर्भाग्नेः पूजनं कृत्वा तद्रक्षार्थं शराणुना ।।११५।।
बध्नीयाद्दर्भजं देव्याः कङ्कणं पाणिपल्लवे ।

अग्निगर्भाधानादिषोडशक्रियाः

गर्भाधानाय सम्पूज्य सद्योजातेन पावकम् ।।११६।।
तिलैर्हृदयमन्त्रेण जुहुयादाहुतित्रयम् ।
पुंसवनाय वामेन तृतीये मासि पूजनम् ।।११७।।
आहुति त्रितयं कुर्यात् शिरसाम्बुकणान्वितम् ।
सीमन्तोन्नयने षष्ठे मासे सम्पूज्य रूपिणा ।।११८।।

जुहुयादाहुतीस्तिस्रः शिखायां शिखयैव तु ।
वक्त्राङ्गकल्पनं कुर्यात् वक्त्रोद्धाटननिष्कृतिम् ।।९१९ ।।
जातकर्मणि वर्माह्य दशमे मासि पूर्ववत् ।
वह्निं सन्धुक्ष्य दर्भाद्यैः स्नानं गर्भमलापहम् ।।९२०।।
सुवर्णबन्धनं देव्याः कृतं ध्यात्वा हृदार्चयेत् ।
सद्यस्सूतकनाशाय प्रोक्षयेदस्त्रवारिणा ।।९२१ ।।
कुण्डं तु बहिरस्त्रेण ताडयेद्वर्मणार्चयेत् ।
अस्त्रणोत्तरपूर्वाग्रमेखलासु बहिः कुशान् ।।९२२ ।।
आस्तीर्य स्थापयेत्तेषु हृदा परिधिविष्टरान् ।

अष्टदर्भाः

कुशकाशा उशीरं च दूर्वावेणुयवास्तथा ।।९२३ ।।
विश्वामित्रं च मोञ्जी च अष्टदर्भाः प्रकीर्तिताः ।

कुशदोषः

कुशास्सुदेशजाः स्निग्धा नातिखर्वा न चायताः ।।९२४ ।।
शुकच्छायाः साग्रमूलाः सप्तवर्णा न तप्तजाः ।
पथि जाताश्चितास्थाने श्मशाने पितृतर्पणे ।।९२५ ।।
स्तरणासनपिण्डेषु न ग्राह्याः सप्तदेशजाः ।

स्त्रीपुन्नपुंशकदर्भाः

अग्रस्थूलं भवेन्नारी मूलस्थूलं नपुंसकम् ।।९२६ ।।
मूलाग्रं तु समं चैव पुन्दर्भेति प्रकीर्तितम् ।

तत्प्रयोजनकालः

ज्ञानरत्नावल्याम् -

स्त्रीलिङ्गा मृदवः श्यामाः यागकर्मसु शोभनाः ।।९२७ ।।
पुल्लिङ्गा हरिता ईषत्पक्षा वहिषदस्सदा ।
नियोज्याः शिवयागादौ प्रशस्ताः सौम्यकर्मसु ।।९२८ ।।

अधमाः कठिना ईषत्श्यामादर्भाः नपुंसकाः।
रौद्रकर्मसु ते योज्या गर्हिताः सौम्यकर्मणि ।।१२९।।

कुशाधिदेवताः

कुशमूले भवेत् ब्रह्मा कुशमध्ये तु केशवः।
कुशाग्रे शङ्करश्चैव कुशानामधिदेवताः ।।१३०।।

उत्तमादिकूर्चम्

तत्वतिथिग्रहसङ्ग्हदर्भैरष्टशाङ्गुलकूर्चसमानम्।
अग्रयुगाङ्गुलग्रन्थि तदर्धम् उत्तममध्यमकन्यसकूर्चम् ।।१३१।।
ऊर्ध्वकूर्चं पौष्टिकं च अधः कूर्चन्तु शान्तिकम्।
अन्तःकूर्चं प्रकर्तव्यम् अभिचारार्थमेव च ।।१३२।।

कूर्चाधिदेवताः

कूर्चमूले तु सविता कूर्चमध्ये तु वैष्णवी।
कूर्चाग्रे सर्वतीर्थानि इत्येता अधिदेवताः ।।१३३।।
नवपञ्चत्रिसंयुक्तमग्रं तु चतुरङ्गुलम्।
ग्रन्थिरेकाङ्गुलं प्रोक्तं वलयं द्व्यङ्गुलं भवेत् ।।१३४।।
द्विदर्भेणापि कर्तव्यं तप्तचामीकरेण वा।
प्रदक्षिणपदग्रन्थि अनामिकायां नियोजयेत् ।।१३५।।

पवित्राधिदेवताः

मूले तु पार्वती चैव गन्थौ चैव सरस्वती।
अग्रे तु सर्वतीर्थानि पवित्रस्याधिदेवताः ।।१३६।।

पवित्रप्रयोजनकालः

सपवित्रकरेणैव कार्या स्यादर्चनक्रिया।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पवित्रं धारयेत्तुधीः ।।१३७।।

परिधिविष्टरादिप्रमाणम्

श्यामैः दर्भदलैः खरामगुणितैः बाहुः प्रमाणीकृता-
वेण्या व्राथ सुवर्तिताः समशिरवाः सद्ग्रन्थयो विष्टसः।
तन्माना ऋजवः पलाशतरुजाः श्यामा परिध्यस्तथा-
इध्माः षोडशकाङ्गुलः समिदपि प्रादेशमात्राव्रणाः।।९३८।।

षट्त्रिंशत् सङ्ख्यदर्भैश्च ज्ञानखङ्गं प्रकल्पयेत्।
तालमात्रसमोपेतं. कारयेद्वेणिबन्धवत्।।९३९।।
ब्रह्माणं शङ्करं विष्णुम् अनन्तं च हृदार्चयेत्।
पूर्वाद्युत्तरपर्यन्तं परिधिस्था ननु क्रमात्।।९४०।।
इन्द्रादीशानपर्यन्तान् विष्टरस्थाननुक्रमात्।

अग्निरूपम्

अग्नेरभिमुखीभूतान् निजदिक्षु हृदार्चयेत्।।९४१।।
निवार्य विघ्नसङ्घातं बालकं पालयिष्यथ।
शैवाग्निः कथ्यते तस्मात् शृणु विप्र समाहितः।।९४२।।
पञ्चजिह्वासमायुक्तं सप्तजिह्वाविराजितम्।
दशहस्तं त्रिनेत्रं च सर्वाभरणभूषितम्।।९४३।।
रक्तवस्त्रपरिधानं पङ्कजोपरि संस्थितम्।
बद्धपद्मासनासीनं दशायुधसमन्वितम्।।९४४।।

वक्त्रनामानि

कनका बहुरूपा चातिरक्ता च ततः परम्।
सुप्रभा चैव रक्ता च कृष्णा चान्या हिरण्मयी।।९४५।।
ऊर्ध्ववक्त्राः स्थितास्तिस्रः शेषाः पूर्वादितः क्रमात्।

होमस्थानम्

कामिके -

अग्ने त्वामैश्वरं तेजः पावनं परमं यतः।।९४६।।
तस्मात् त्वदीयहृत्पद्मे संस्थाप्य तर्पयामि तत्।

अष्टकर्मप्रयोगः

कालोत्तरे –

ईशाने मुक्तये होमं पुरषे चाणिमादिकम्।।९४७।।
प्रायश्चित्तादिकं घोरे तथा स्यात् क्रूरकर्म च ।
वश्याकर्षणमोहार्थं वामदेवे तु होमयेत्।।९४८।।
नित्यकर्मविधानं तु वक्त्रेऽस्मिन् पश्चिमे हितम्।
हिरण्या तप्तहेमाभा कनका रजतप्रभा।।९४९।।
रक्तैरिकारण्यप्रख्या कृष्णा नीलमणिप्रभा।
सुप्रभा मौक्तिकज्योत्स्ना सुरक्ता पद्मरागवम्।।९५०।।
चन्द्रकान्तशरच्चन्द्रप्रभेव बहुरूपिणी।
वश्याकर्षणयोराद्या कनका स्तम्भने हिता।।९५१।।
विद्वेषमोहयोरक्ता कृष्णा मरणकर्मणि।
सुप्रभा शान्तिके प्रोक्ता सुरक्तोच्चाटने मता।।९५२।।
एकैव बहुरूपा तु सर्वकामफलप्रदा।
हिरण्याद्यास्त्वविज्ञाय यो जिह्वाः वह्निसन्निधौ।।९५३।।
होतुं चोपक्रमेन्मूर्खः स भवेत् ब्रह्मघातकः।
शतमर्धं तदर्धं वा विंशतिर्दश एव वा।।९५४।।
शिवाद्दशांशकोङ्गानि तर्पयेच्च द्विजोत्तमः।

अग्निकार्यकालप्रमाणम्

एककालं द्विकालं वा त्रिकालं होममाचरेत्।।९५५।।

उत्तमादिहोमद्रव्यम्

समिदाज्यचरुलाजाः सर्षपाश्च तथा तिलाः।
उत्तमं त्विति विख्यातं मध्यमं च ततः शृणु।।९५६।।
समिदाज्यं चरुश्चैव सर्षपं मध्ममं विदुः।
समिदाज्यं चरुश्चैव कन्यसं परिपठ्यते।।९५७।।

घृतेन पयसा वाथ घृतैर्वा तिलमिश्रितैः ।
यवैश्च व्रीहिभिर्वापि गुग्गुलेन घृतेन वा ।।९५८।।
नित्यहोमः प्रकर्तव्यो यथावित्तानुसारतः ।

अग्निस्वरूपम्

पद्मस्थं पञ्चवक्त्रं दशभुजसहितं रक्तवर्णं त्रिनेत्रं-
शूलं वज्रं च खड्गं त्रिशिखसृणिगदाटङ्कपाशाब्जचक्रम् ।
बिभ्राणं सव्यदक्षे करसरसिरुहे सप्तजिह्वासु दीप्तम् -
ध्यायेत् स्वाहासमेतं प्रचुरनिजरुचिं कुण्डमध्ये शिवाग्निम् ।।९५९।।
गारुहाहवनीयदक्षिणा बालयौवनवृद्धस्वरूपगाः ।

बालाद्यग्निकार्यकालः

स्थापकादिशिवोत्सवनित्यं पूजकादिशिवाग्निस्वरूपकम् ।।९६०।।
वृद्धरूपं प्रतिष्ठाग्निरूत्सवाग्निस्तु यौवनम् ।।
दीक्षाग्निः बालरूपं स्यात् अग्निरूपं प्रकीर्तितम् ।
चक्षुः कण्ठादिकं ज्ञात्वा होमयेद्देशिकोत्तमः ।।९६१।।

आहुतिस्थानफलम्

अग्निकण्ठे हुतं कुर्यात् व्याधी खटितमेव च ।
नासिकायां मनोदुःखं चक्षुर्ग्रामविनाशनम् ।।९६२।।
मूर्ध्नि स्थाने हुतं कुर्यात् राजराष्ट्रं विनश्यति ।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन जिह्वायां हुतमाचरेत् ।।९६३।।
यत्र काष्टं तु तच्छ्रोत्रं यत्रधूमस्तु नासिका ।
काष्ठमल्पज्वलन्नेत्रम् अनलं मूर्धमेव च ।।९६४।।
प्रज्वालनी ततो जिह्वा बुद्धिमान् हुतमाचरेत् ।
मुखपृष्ठपार्श्वे भुजहस्तपादौ कण्ठोष्ठतालुहृदिनासि लोचनम् ।
कण्ठे मूर्धे परकृद्धिदेशे यस्याङ्गमध्ये सर्वांशनाशम् ।।९६५।।

नानाद्रव्याहुतिस्थानम्

आज्यं वै कर्षमात्रं तु कर्तव्यं कर्म सिद्धये।
तिलेन मृग्यां जुहुयात् यवादीन् कम्बुमुद्रया।
पायसं व्यञ्जनादीनि पातकेन तु होमयेत्।।९६६।।
खण्डत्रयं तु मूलानां फलानां स प्रमाणतः।
हविष्यं ग्रासमात्रेण ताम्बूलं विनिवेदयेत्।।९६७।।
आज्याभावे तिलैर्होमः कर्तव्यः कृष्णवर्णकैः।
व्रीहिभिर्वा समिद्भिर्वा दध्नावापि यवैस्तु वा।।९६८।।
श्रीफलैर्बिल्वपत्रैर्वा पुष्पैर्याज्ञीयकैः शुभैः।
अन्यैर्वापि विधातव्यो होमः सर्वार्थसिद्धिदः।।९६९।।
स्वाहान्तं चैव होमे स्यात् पूर्णा स्याद्वौषडन्तिका।
ऊर्ध्ववक्त्रे महासेन तस्मिन् पूर्णाहुतिः स्मृताः।।९७०।।

अग्निकार्यफलम्

अप्रदीप्ते न होतव्यः सधूमे चाप्यनिन्धने।
प्रदीप्तलेलिहानेन होमे वह्नौ प्रसिध्यति।।९७१।।
निर्धूमे होमकर्मात्र प्रशस्तं नान्यथा शुभम्।

ज्ञानरत्नावल्याम् -

रवश्च शरदाशब्दस्तथा सिद्धिमिव ध्वनिः।।९७२।।
खरोष्ट्रमहिषादीनां रूपश्चात्र न सिध्यते।
प्रदीप्ते दक्षिणावर्ते होमस्सर्वार्थसिद्धिदः।।९७३।।
पद्मरागद्युतिस्तेषां लाक्षारससमप्रभः।
बालार्कवर्णं हुतभुक् जयार्थं शस्यते नृणाम्।।९७४।।

होमवासनाफलम्

सुगन्धद्रव्यगन्धोऽग्निः घृतगन्धश्च शोभनम्।
आयुषः पद्मगन्धश्च बिल्वगन्धश्च षण्मुख।।९७५।।

नीलोत्पलसमो गन्धः सौभाग्ये शस्यते सदा।
हूयमानस्सदा वह्निः करीन्द्राम्बुदनिस्वनः ।।९७६।।
तदा होतुर्विजानीयात् कर्मसिद्धिरभीप्सिता।
जीमूतवल्लरीशङ्खमृदङ्गध्वनिरूपकः ।।९७७।।
सद्योग्निसिद्धये होतुरतोन्यश्च विपर्ययः।
चित्रकारो भृगुज्येष्ठो ध्वजचामरसन्निभः ।।९७८।।
वृषकुञ्जरयानेन तुल्योऽग्निः पुष्टिदः सदा।

पूर्णाहुतिः

प्रदक्षिणत्रयं कृत्वा नमस्कृत्वा च भक्तितः ।।९७९।।
विसर्जयेत्ततो देवं पुनःपूजा विधानतः।
ततो वह्निं समभ्यर्च्य फडन्तास्त्रेण शम्बरात् ।।९८०।।
भास्वरान् परिधिस्थांश्च पूरकेण हृदाणुना।
श्रद्धया परमात्मीये स्थापयेत्तान् हृदम्बुजे ।।९८१।।
विष्टराणि समादाय ग्रन्थिं मुक्त्वा विसर्जयेत्।
परिस्तरणमानीय आज्येनैव तु सेचयेत् ।।९८२।।

तिलकं तत्फलं च

एकदर्भं समादाय शेषमग्रादिकं दहेत्।
तदेकमग्नौ निक्षिप्य तत्भस्मतिलकं कुरु ।।९८३।।
तत्भस्म तु ललाटे तु नेत्रमन्त्रेण धारयेत्।
तत्भस्मधारणं पुंसामायुः श्रीकीर्तिवर्द्धनम् ।।९८४।।
विजयं रोगनाशार्थं सर्वकामफलप्रदम्।
सर्वपाकाग्रमकृत्वा कृत्वा मण्डलकद्वयम् ।।९८५।।

बलिः

अन्तर्बहिर्बलिं दद्यात् आग्नेय्यां कुण्डसन्निधौ।
ततः शिवान्तिकं गत्वा पूजाहोमादिकर्मकम् ।।९८६।।
गृहाण भगवन् पुण्यफलमित्यभिधीयते।

मन्त्रप्रमाणम्

होमसङ्ख्यानि मन्त्राणि जप्त्वा दशगुणं तथा ।।९८७।।
तज्जपं वरहस्ते तु तत् पुष्पं तु समर्पयेत् ।

प्रार्थना

कामिके –

यत् कृतं तत् करिष्यामि तत्सर्वं सुकृतं तव ।।९८८।।
विश्वगोप्ता त्वमेवात्र नान्यो नाथो हि मे शिव ।
इति विज्ञाप्य देवेशं प्रदक्षिणं च समाचरेत् ।।९८९।।

प्रदक्षिणं तत्फलं च

पूजां कृत्वापि यश्शम्भोर्न करोति प्रदक्षिणम् ।
सा पूजा निष्फला तस्य स च पूजाविडम्बकः ।।९९०।।
भक्त्या करोति यः सम्यक् केवलं तु प्रदक्षिणम् ।
पूजा सर्वा कृता तेन स सम्यक् शिवपूजकः ।।९९१।।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन प्रदक्षिणं समाचरेत् ।

योगपीठपूजा

देवस्याग्नेयदिग्भागे योगपीठं ततो यजेत् ।।९९२।।

गुरुपूजा

कर्णिकादलसंयुक्तं तन्मध्ये स्वगुरून्यजेत् ।
तत्रासनं तु सङ्कल्प्य मूर्तिं तस्योपरि न्यसेत् ।।९९३।।

शिवपूजा

शिवमावाहयेत्तत्र सब्रह्माङ्गसमन्वितम् ।
पुष्पगन्धादिभिः पूज्य हृन्मन्त्रेण प्रयत्नतः ।।९९४।।

विद्यापीठपूजा

शिवं सुपूज्य विधिवत् विद्यां सम्पूजयेत्ततः ।

शिवधर्मोत्तरे -

गुरुं च शिवविद्यां च तुल्यमेतत् त्रयं यतः ।।९९५।।
यथा शिवस्तथा विद्या यथा विद्या तथा गुरुः ।
शिवविद्यागुरूणां च पूजायां सदृशं फलम् ।।९९६।।
अथ सन्निहितं चाथ पूर्ववत् पूजयेद् गुरुम् ।
त्रिधा प्रदक्षिणं कृत्वा दण्डवत् प्रणमेत् क्षितौ ।।९९७।।
गच्छन्तं पृष्ठतो यायात् विशन्तमनुसंव्रजेत् ।
तद्वचो नानुयुञ्जीत शयानं न प्रबोधयेत् ।।९९८।।
लभ्यते शाश्वतं ज्ञानं गुरुपादाभिवन्दनात् ।
देवालये गुरुर्यत्र तिष्ठते चेत् षडानन ।।९९९।।

प्रथमं गुरुवन्दनं तत्फलं च

पूर्वं गुरुं वन्दयित्वा पश्चाद्देवं हि वन्दयेत् ।
शिवलोपे निष्कृतिश्चास्ति गुरुलोपे न निष्कृतिः ।।१०००।।

गुरुपुत्रस्य आचार्यत्वं तत्फलं च

पदसहस्रिकायाम् -

गुरुपुत्रं यदा योग्यं त्यक्त्वान्यं यदि कल्पयेत् ।
निष्फला तस्य वै दीक्षा महाकल्पं व्रजत्यधः ।।१००१।।

गुरुलक्षणम् अयोग्यगुरुशिष्यरीतिश्च

चिन्त्यविश्वे -

ज्ञानहीनं गुरुं प्राप्य कुर्वन् मुक्तिं न चाप्नुते ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन संश्रयेत् ज्ञानपारगम् ।।१००२।।
मधुलुब्धो यथा भृङ्गः पुष्पात्पुष्पं वनान्तरे ।

अयोग्यगुरुशिष्यविशेषः

ज्ञानलुब्धस्तथा शिष्यो गुरोः गुर्वन्तरं व्रजेत् ।।१००३।।
तल्लब्ध्वा विसृजेत् शिष्योप्यधः पतति निश्चयम् ।

गुर्वादिस्वरूपम्

षट्सहस्रे -

शिववद्धि गुरुः पूज्यः पितृवद्देशिकः पुनः ।।१००४।।
साधकस्तद्वदेवाहुः पुत्रका गात्रवत् सदा।
मित्रवत् समयस्थाश्च द्रष्टव्याः शिवमिच्छता ।।१००५।।
ये कुर्वन्ति गुरोः मत्तां समयी पुत्रकादिषु।

गुरुविशेषः

तस्मात् स्थानात् व्रजेद्दूरं सद्योजातं शतं स्मरेत् ।।१००६।।
यो मोहाच्चैव पापिष्ठो गुरुणा शपथं वदेत्।
ददाति वान्यो दुष्टात्मा तावुभौ नरकं व्रजेत् ।।१००७।।
प्रणम्य पुष्पकात्तेन यत्नात् सम्पूजयेत् गुरुम्।
गोसहस्रफलं प्राप्य गुरोः पादाभिवन्दनात् ।।१००८।।
वन्देयमात्मनः श्रेष्ठान् गुरुभ्रातृगणानपि।
अन्यानपि च संशुद्धान् शैवान् शैवान् तपोधनान्।।१००९।।
दीक्षाभिषेकज्येष्ठे न कनिष्ठस्य कदाचन।
तपो विद्याधिकस्यापि कर्तव्यं नाभिवन्दनम् ।।१०१०।।

अंशुमति -

गुरुः पिता गुरुर्माता गुरुर्देवो गुरुस्सुहृत्।
गुरोर्न परमं किंचिदित्याह भगवांच्छिवः ।।१०११।।
इति विज्ञाप्य देवेशं ततोष्टपुष्पिकार्चयेत्।

अष्टपुष्पम्

पङ्कजार्कपलाशं च नन्द्यावर्तं च मल्लिका ।।१०१२।।
करवीरबकं चैव नीलोत्पलमथाष्टकम्।

तत्पुष्पप्रयोजनम्

आसने प्रथमं पुष्पं दातव्यं शुद्धतेजसा ।।१०१३।।

मूर्तिदानं हृदा कार्यं पुष्पेणैवापरेण तु।
पञ्चपुष्पप्रदानेन पञ्चाङ्गानि प्रपूजयेत्।।१०१४।।
शिवं तथाष्टमेनैव नेत्रहीनाष्टपुष्पिका।
एतानि चाष्ट पुष्पाणि सर्वसाधारणानि तु ।।१०१५।।
प्रातर्मध्याह्नसायाह्ने तथा चास्तमिते रवौ।
पूजयेत् परया भक्त्या ह्यष्टपुष्पविधानतः।।१०१६।।

पूजार्हकमनुष्याः

दरिद्राणामनाथानां बालस्त्रीबालिशेषु च।
भोगिनां भोगिरक्तानां तथा ध्यानार्पितात्मनाम्।।१०१७।।
शिवशास्त्रानुरक्तानां मानासिद्धिहितात्मनाम्।
अनुरक्तविरक्तानां कथिता चाष्टपुष्पिका।।१०१८।।

अष्टपुष्पपूजासमयः

आवाहनार्घ्यपूजासु स्नाने धूपे विलेपने।
निवेद्ये च विसर्गे च पुष्पमष्टौ सुयोजयेत्।।१०१९।।

प्रार्थना

स्वामिन् क्षुद्रेण दासेन मलीमसधिया मया।
कदर्थितोसि यद् भक्तिलेशात् प्रीतः क्षमस्व तत्।।१०२०।।
ततः पूर्ववदभ्यर्च्य स्तुत्वा स्तोत्रैः प्रणम्य च ।
अर्घ्यं पराङ्मुखं दत्वा क्षमस्वेत्यभिधाय च ।।१०२१।।
नाराचमुद्रयास्त्रेण फडन्तेनानुसंचयम्।
संहृत्य दिव्यया लिङ्गे भूमिमन्त्रेण योजयेत्।।१०२२।।
स्थण्डिले त्वर्चिते देवमन्त्रसङ्घातमात्मनि।

गणेशादिपूजा

अंशुमति –

गणेश्वरादिबेराणां वस्त्रेणैव तु वेष्टयेत्।।१०२३।।

फेटकस्यैकपार्श्वे तु विन्यसेदस्त्रमन्त्रतः।
शिवमन्त्रमनुस्मृत्य लिङ्गं सङ्गृह्य देशिकः ।।१०२४।।
चित्रवस्त्रेण संवेष्ट्य फेटके मध्यमे न्यसेत्।
अपिधानं तु संयोज्य भीमरुद्रं स्मरेत्ततः ।।१०२५।।
नियोज्य विधिवत्तेन चण्डास्त्रजसमा भवेत्।

चण्डपूजा

मण्डले चण्डमावाह्य तद्रूपं भावयेत्ततः ।।१०२६।।
आसनं मूर्तिमूलेन केवलं मूलमन्त्रतः।
अभ्यर्च्य देवदत्तानां मूलमन्त्रेण दापयेत् ।।१०२७।।

ताम्बूलाद्युपचारः

लेह्यचोष्यान्नपानादि ताम्बूलं स्रग्विलेपनम्।
निर्माल्यभोजनं तुभ्यं प्रदत्तं तु शिवाज्ञया ।।१०२७।।

प्रार्थना

सर्वमेतत् क्रियाकाण्डं मया चण्ड तवाज्ञया।
न्यूनाधिकं कृतं मोहात् परिपूर्णं तदस्तु मे ।।१०२९।।
इति विज्ञाप्य चण्डेशमर्चयित्वा यथाविधि।
पूरकान्वितमूलेन मन्त्रनाम नियोजयेत् ।।१०३०।।

तत्फलम्

प्रत्यहं पूजयेद्यस्तु न स पापैः प्रलिप्यते।

चण्डेश्वरपूजानियमः

ननु "बाणलिङ्गे चले लोहरत्नलिङ्गे स्वयम्भुवि। प्रतिमासु च सर्वासु चण्डादिकृतिर्भवेत्"।। इति नैव चण्डार्चनमिति केचित् वदन्ति। सत्यं, एतन्मतान्तरं प्रणीतम्। शैवे पुनस्सर्वत्र पूजनीयमेवेति नियमः।

तथा च कालोत्तरे -

स्थिरे चले तथा रत्ने मृदा दारौ च कल्पिते।
लोहे चित्रमये बाणे स्थितचण्डो नियामकः ॥१०३१॥

ततश्चावश्यं चण्डः पूज्य एव।

निर्माल्योपयोगः

कामिके -

स्वेष्टलिङ्गे च यद्दत्तं चरुपात्रे न संशयः।
नैवेद्यं भ्रातृपुत्राणां भगिनीनां च दापयेत् ॥१०३२॥

कारणे -

स्फटिकं चैव लिङ्गं च रत्नलिङ्गं च लौहकम्।
तन्निवेदितनिर्माल्यं निर्माल्यं तु प्रकल्पयेत् ॥१०३३॥
बालानां युवतीनां च दापयेत् बलवर्धनम्।
तत् प्राशयेत् स्वयं प्राज्ञो नान्यस्यैव तु दापयेत् ॥१०३४॥

निर्माल्यभक्षणफलम्

शुद्धे शिवप्रसादे च शुचित्वं यो न भावयेत्।
सोऽपि याति नरो घोरं नरकं कालमक्षयम् ॥१०३५॥

षड्विधनिर्माल्यम्

कामिके -

देवस्वं देवताद्रव्यं नैवेद्यं च निवेदितम्।
चण्डद्रव्यं बहिः क्षिप्तं निर्माल्यं षड्विधं भवेत् ॥१०३६॥

देवद्रव्यविभागः

देवस्वग्रामभूम्यादि दासीदासाश्चतुष्टयम्।
हेमरूप्यकरत्नादि देवद्रव्यमिति स्मृतम् ॥१०३७॥

नैवेद्यविभागः

यत्सङ्कल्प्य च देवाय पत्रं पुष्पं फलं जलम्।
अन्नपानादि तत्सर्वं नैवेद्यमिति कीर्तितम् ॥१०३८॥

एतत् त्रितयनिर्माल्यमनर्हमिति कथ्यते।
प्रमादात् भोजनं कुर्वन् भूमौ स स्यादमङ्गलः ।।१०३९।।
किञ्चित् द्रव्यापहारेण नरकं यात्यसौ नरः।
शिवोपभुक्तं स्रग्गन्धमन्नपानादिसंयुतम्।।१०४०।।
निवेदितमिति प्रोक्तं सर्वपापहरं भवेत्।
स्थापितं विधिना लिङ्गं सर्वदेवासुरैर्नरैः ।।१०४१।।
एतत् त्रिविधनिर्माल्यं चण्डेशाधिकृतं विदुः।
बहिः क्षिप्तमनर्हं स्यात् अन्यत् द्रव्यत्वकारणात्।।१०४२।।
पिशाचानां च सर्वेषाम् अधिकारोऽत्र देवता।
निर्माल्ये षड्विधे भोज्यं त्वेकमेव तवोदितम्।।१०४३।।
केवलद्रव्यस्य भोज्यत्वे निषेधः किन्तु शिवनिवेदितस्यापि।

निर्माल्यविनियोगफलम्

तदुक्तं शिवरहस्ये –

न धारयेत् क्वचिच्छम्भोर्निर्माल्यं न च भक्षयेत्।
निर्माल्यलङ्घनं दानं भक्षणं नरकं व्रजेत्।।१०४४।।
क्रव्यादौ जायते दानात् मातस्तत्य च भक्षणात्।
लङ्घने सिद्धिहानिः स्यात् गन्धोपादानतो वृकः ।।१०४५।।
चण्डालस्तु यथा दाहे विक्रये शबरो भवेत्।
स्पर्शनाच्च कथं भोज्यं शिवप्रसादमिति चेत्, सत्यम्।
शिवप्रसादं शुद्धं तद्भक्तानामेव भोज्यं नाभक्तानामिति।

तदुक्तं शैवपुराणे –

निर्माल्यं निर्मलं शुद्धं निर्मलत्वादनिन्दितम्।
तस्मादभोज्यं निर्माल्यं प्रावृतैरशिवात्मकैः ।।१०४६।।
लोभान्न धारयेच्छम्भोर्निर्माल्यं न च भक्षयेत्।
जिह्वाचापलसंयुक्तः शिवसंस्कारवर्जितः ।।१०४७।।

शिवनिर्माल्यभोजी च रौरवं नरकं व्रजेत्।

अत्र शिवसंस्कारवर्जितानामेव शिवनिवेदितमिति पावनमभोज्यमिति निर्धार्यते।।

तदुक्तं शिवागमे -

अभक्तानामशुद्धानां मदन्यासक्तचेतसाम्।
अभोज्यमिति निर्दिष्टन्नान्यथा परमेश्वरि।।१०४८।।
तद्भक्तदीक्षितानां तु मामेव भजतां सदा।
पुण्यातिशययुक्तानां भोज्यमात्मविशुद्धये।।१०४९।।
सर्वसिद्धिकरं चैव शिवनिर्माल्यमुत्तमम्।
भक्तिमान् धारयेन्नित्यं मलदेही न धारयेत्।।१०५०।।
मद्भुक्तशिष्टनिर्माल्यं भेषजमिति कथ्यते।
संसाररोगहरणात् भेषजं भिषगीश्वरः।।१०५१।।
शिवप्रसादहेतुत्वात् प्रसाद इति गीयते।
मह्यं निवेदितं शुद्धमशुद्धमितरं शिवे।।१०५२।।

न निर्माल्यम्

स्नानतोयं च गन्धं च भस्म ताम्बूलमेव च ।
एतत्सर्वं न निर्माल्यं धारयेत् भक्षयेत् बुधः।।१०५३।।

भुक्तियोग्यनिर्माल्यम्

वायव्यसंहितायाम् -

ततः स्वयं तु भुञ्जीत शुद्धमन्नं यथासुखम्।
निवेदितं च देवाय तच्छेषं वात्मशुद्धये।।१०५४।।

स्कान्दे -

शिष्टाश्शान्ताश्च रुद्रेण भुक्तमेव हि भुञ्जते।
घ्रातमेव हि जिघ्रन्ति पीतमेव पिबन्ति च।।१०५५।।

निर्माल्यभक्षणफलम्

निर्माल्यं परमं ज्ञानं निर्माल्यं परमामृतम्।
निर्मलत्वाच्च निर्माल्यं नृणां नैर्माल्यकारणम्।।१०५६।।
यथा क्रिया विधातव्या प्रभूता जायते पुरा।
तां तां कुर्यान्महादेवसमर्पणधिया सुधीः।।१०५७।।
उपवाससहस्राणि प्राजापत्यशतानि च।
शिवप्रसादसिद्धस्य कोट्यंशेनापि नो समम्।।१०५८।।

कूर्मपुराणे -

यः श्राद्धकाले हरभुक्तशेषं ददाति भक्त्या पितृदेवतानाम्।
तेनैव पिण्डेन तिलैर्विमिश्रमाकल्पकोट्या पितरस्सुतृप्ताः।।१०५९।।

शिवपुराणे -

प्राणाग्निहोत्रं यः कुर्यात् शिवस्यैव प्रसादतः।
अश्वमेधायुतं पुण्यं सिध्यर्थं च लभेन्नरः।।१०६०।।

लैङ्गे -

फलं पुष्पं सुगन्धं च वस्त्राण्याभरणानि च ।
शिवार्पितानि स्वीकुर्यादन्यथा किल्बिषी भवेत्।।१०६१।।

ब्रह्माण्डपुराणे पितामहेश्वरसंवादे -

नैवेद्यं पुरतो न्यस्तं दर्शनं स्वीकृतं मया।
रसान् भक्तस्य जिह्वाग्रे अश्नामि कमलोद्भव।।१०६२।।

प्रसादभोजननाम विवरणम्

इतिहासे -

इदं प्रसादं भुञ्जानो विरिञ्चिः किल जैमिनिः।
विष्णुः परशुरामोऽपि शिवेन परिदीक्षिताः।।१०६३।।
पादोदकप्रसादान्ननिर्माल्यान्ननिषेवकः।
वसिष्ठोऽपि गरिष्ठोऽभूत् प्रसादस्य प्रभावतः।।१०६४।।
तस्मात् पादोदकं पेयं प्रसादान्नं च भुज्यताम्।

पादोदकाभिषेकजलभुक्तिफलम्

आदित्यपुराणे -

स्नापयित्वा विधानेन यो लिङ्गं स्नपनोदकम् ।।१०६५।।
त्रिः पिबेत् त्रिविधं पापं तस्मै चाशु प्रणश्यति ।

कामिके -

भक्षयेद्यो नरो भक्त्या पवित्रमतिशुद्धिदम् ।।१०६६।।
शुद्धः स्यात् ब्राह्मणस्तस्य पापं क्षिप्रं विनश्यति ।

ब्रह्माण्डपुराणे -

अकालमृत्युशमनं सर्वव्याधिविनाशनम् ।।१०६७।।
सर्वपापप्रशमनं शम्भोः पादोदकं शुभम् ।
शम्भोः पादोदकं पीत्वा पश्चादशुचिशङ्कया ।।१०६८।।
य आचमति मोहेन तं विद्यात् ब्रह्मघातकम् ।

वैद्यशास्त्रे -

निर्माल्यसलिलं पीत्वा देवदेवस्य शूलिनः ।।१०६९।।
क्षयापस्मारकुष्ठाद्यैर्विमुक्तो नात्र संशयः ।

नानाविधनिर्माल्यभुक्तिफलम्

कारणे -

विनायकस्य निर्माल्यं विप्रादीनां प्रशस्यते ।।१०७०।।
सुब्रह्मण्यस्य निर्माल्यं भोजनं च जयार्थिनाम् ।
तथा देव्याश्च निर्माल्यं सर्वेषां भोजनं ततः ।।१०७१।।
सकलानां तु नैवेद्यं सर्वेषां भोजनं भवेत् ।
भास्करस्य तु नैवेद्यं भुक्तं व्याधिक्षयं भवेत् ।।१०७२।।
गुरुपुस्तकनागानां वह्नेर्योनिगणेश्वरे ।
पार्वतीयक्षमातॄणां न निर्माल्यं शिवे यथा ।।१०७३।।

किं च सर्वेषामनिश्चितमपि शिवनिर्माल्यस्वीकरणमशक्य-परिहारमेव। यदि परिजिहीर्षन्ति तेषामुपवास एव शरणम्।।

तथाहि -

गङ्गानङ्गरिपोर्जटाविगलिता यन्मौलिपुष्पं शशी-
केशात्तस्य वियत्ततो निपतिता वृष्टिर्जगज्जीवनम्।
रुद्रोग्निश्शिव सर्वमनसस्तज्जिह्वया पच्यते-
ये निर्माल्यजिहासवस्त्रिभुवने तैः केन वा जीव्यते।।१०७४।।

अलमतिविस्तरेण प्रकृतमनुसरामः -

निर्माल्यापनये स्थानं लिम्पेत् गोमयवारिणा।
प्रोक्ष्यास्त्रवारिणा स्थानं विसृज्यार्घ्यकरादिकम्।।१०७५।।
प्रक्षाल्य सम्यगाचम्य न्यासं कुर्यात् यथोचितम्।
एवं कराङ्गविन्यासं कृत्वा पूजाफलार्थकम्।।१०७६।।
एकविंशतिवारं च घोरमन्त्रं जेपत्ततः।
शिवाष्टशतजप्तेन पूजायास्तु विशुध्यति।।१०७७।।

कपिलापूजा

पूर्वोक्तविधिना गावः समालोक्य समर्चयेत्।

सुप्रभेदे -

अमृतमथनोत्पन्ने सुरभे लोकधारिणि।।१०७८।।
इमं ग्रासं गृहाण त्वम् इदं मे व्रतमुत्तमम्।
नित्यं परगवे दद्यात् गृहीत्वा दुर्लभं व्रतम्।।१०७९।।
रक्षन्ति च भयात् घोरात् स्पर्शनात् पापनाशनाः।
वन्दिता च वसिष्ठेन विश्वामित्रेण जह्नुना।।१०८०।।
कपिले हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्।
गावो ममाग्रतो नित्यं गावः पृष्ठत एव मे।।१०८१।।
गावो मे हृदये वापि गवां मध्ये वसाम्यहम्।
एतन्नरो जपेन्मन्त्री त्रिसन्ध्यं नियतश्शुचिः।।१०८२।।

विमुक्तः सर्वपापेभ्यः शिवलोकं स गच्छति ।
मध्याह्नसमयं यावत् कृत्वा स्वाध्यायमीप्सितम् ।।१०८३।।
अर्चयेत् परमेशानं कृत्वा स्नानादिपूर्ववत् ।
पूर्वार्चिते तथा देवे प्रदद्यादष्टपुत्रिकाम् ।।१०८४।।

इति शिवार्चनविधिः परिसमाप्तः

शिवालयदर्शनविधिः

लिङ्गदर्शनम्

अंशुमति –

शिवालयं प्रविश्याथ लिङ्गदर्शनमेव च ।
प्रदक्षिणनमस्कारं यथा सङ्ख्याविधानतः ।।१९८५।।
लिङ्गस्य दर्शनं कृत्वा स्वगृहं प्रविशेत्ततः ।

भोजनादि

शैवपुराणे –

स्वगृहादेव सङ्कल्प्य यात्रां व्याघ्रपुरस्य तु ।।१०८६।।
देवदेवं समभ्यर्च्य भोजयित्वा द्विजानपि ।
संप्रार्थ्य तैरनुज्ञातो निर्गच्छेत् भक्तिसंयुतः ।।१०८७।।
परान्नं वर्जयेद्धीमान् तथा नैव प्रतिग्रहम् ।
कामक्रोधादिकान् दोषान् विशेषेण विवर्जयेत् ।।१०८८।।

वपनम्

उपवासदिनं कुर्यात् कारयेद्वपनं तथा ।

स्नानम्

स्नानं तु विधिवत् कुर्यात् ध्यात्वा देवं त्रियम्बकम् ।।१०८९।।

हिरण्यश्राद्धम्

कृत्वा हिरण्यश्राद्धं तु पिण्डं दत्वा विधानतः ।
यथाशक्ति धनं धान्यं वस्त्रं चान्यत् तथैव च ।।१०९०।।

दद्यात्तु शिवभक्तेभ्यो वित्तशाठ्यं न कारयेत्।
अनुग्रहाय लोकानां लिङ्गभूताः प्रतिष्ठिताः ।।१०९१।।

शिवतीर्थस्नानविशेषः

तेषामेव समीपस्थं यद्यत्तोयं षडानन।
तत्तीर्थं परमं पुण्यं तत्र स्नात्वा शिवं व्रजेत् ।।१०९२।।

स्थूललिङ्गगोपुरदर्शनफलम्

दूरतश्शिखरं दृष्ट्वा नमस्कुर्यात्तु यो नरः।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो निर्मोकादिव पन्नगः ।।१०९३।।
देवालयात् प्रदृश्यन्ते विमाना गोपुरान्विताः।
यावद्देशेषु परितः तावत् कैलासभूतलम् ।।१०९४।।

शिवालयवाद्यघोषविशेषः

श्रूयन्ते वाद्यघोषाश्च यावद्दूरात् शिवालयात्।
तावत् शिवपुरं साक्षात् अनवद्ये मनोन्मनि ।।१०९५।।
स्थूललिङ्गं नमस्कृत्य आलयं तु प्रवेशयेत् ।
स्थूललिङ्गं विमानं स्यात् सूक्ष्मलिङ्गं सदाशिवः ।।१०९६।।
बलिपीठं भद्रलिङ्गं लिङ्गत्रयमिहोच्यते।

अङ्गलिङ्गभावः

सूक्ष्मे –

देहः प्रासादमित्युक्तं देवी लिङ्गमिति स्मृतम् ।।१०९७।।
उभयोरन्तरं नास्ति तस्मादित्थं विभावयेत्।

शिवसान्निध्यस्थानम्

बेरलिङ्गे विमाने च भूतपीठे शिवालये ।।१०९८।।
शिवस्सन्निहितो नित्यं नमस्येत् तत्र तं सदा ।

मूर्तिजीवस्थानम्

अन्यत्र -

लिङ्गस्य मूर्ध्नि उभयोः पश्चात् त्रयस्त्रिंशन्मूर्तिप्रतिमा हृदि स्यात्।
शक्त्याकृतिः शैलजलोहजानां तनौ वसन्ति ततस्स जीवः।।१०९९।।
शूलस्य मध्ये वृषशृङ्गकाग्रे पद्मस्य मध्ये शिखरस्य कुक्षौ।
स्थूपेश्च कुम्भौ वसुमूर्तिहस्तौ रयादिसततं सजीवः कुमारः ।।११००।।

दर्शनकाले वस्त्राच्छादनफलम्

अंशुमति -

वस्त्रेणाच्छाद्य देहं स्वं यो नरः प्रणमेत्तु माम्।
त्रिजन्म जायते मूकः सप्तजन्मसु निर्धनः ।।११०१ ।।

जपहोमादिस्थानम्

स्वायम्भुवे -

अग्रतः पृष्ठतो वामे गर्भागारे तथैव च ।
जपहोमनमस्कारं न विदध्यात् कदाचन।।११०२ ।।
प्रत्यङ्मुखे चोत्तरदिङ्मुखे च वामे स्थितेऽन्यत्र तदन्यपार्श्वे।
ईशानपूजाप्रणतीश्च कुर्यात् दोषाय नो चेन्न फलाय वा स्यात्।।११०३।।

प्रच्छन्नपटकालदर्शनफलम्

प्रच्छन्नपटकाले न कर्तव्यं लिङ्गदर्शनम्।
तत्कालदर्शनं मोहात् भार्यापुत्रविनाशनम्।।११०४ ।।

वर्जितविषयाः, तत्फलं च

स्कान्दे -

तैलाभ्यङ्गं घृताभ्यङ्गं शिरसो वेष्टनं तथा।
कञ्चुकावरणं चापि वर्जयेच्छिवमन्दिरे ।।११०५ ।।
उपानदातपत्रादिरहितः क्षमयान्वितः।

रामायणेऽपि -

शिवालयमुपागम्य यस्तु दूषयते नरः ।।११०६।।
मलमूत्रैश्च निष्ठीवैः स वेताळो भविष्यति।
यस्तु देवालयगतो वाहनाद्यधिरोहति।।११०७।।
स तु तेनैव दोषेण जातः पङ्गुर्भविष्यति।
सोपानात् कोऽपि यः कश्चित् देवालयमुपैष्यति ।।११०८ ।।
सोऽपि पादुकया भिन्नपादो दुःखमुपैष्यति ।
यदि वाभ्यर्चिताकांक्षी शिवद्रव्याणि लुम्पति।।११०९।।
स ब्रह्मराक्षसो भूत्वा शून्यारण्येषु रोदिति।

बलिपीठदर्शनविधानम्

अजिते -

भूतपीठं नमस्कुर्यात् प्रथमं ध्यानपूर्वकम्।।१११०।।
मुखपञ्च समवक्त्र समनासिनयनं दशकण्ठ दशबाहु दशशूलवरधृक्। दलमेकहृदयं त्वतिरिक्तवर्णद्वयपादमिति भूतबलिपीठ-बलिभुक्।।११११।।

ध्वजदण्डदर्शनविधानम्

ध्वजदण्डनमस्कारं कुर्यात् ध्यानपुरस्सरम्।
एकास्य पादं द्विकरं त्रिनेत्रं रोमावलीराजितदर्भमालम्।।१११२।।
श्वेताङ्गरूपं स्वकनासिकायामारूढपद्मासनदण्डरूपम्।

पशुपतिपाशविधानम्

उत्सवे विशेषोऽस्ति -

पतिरतम्भमिति ख्यातं पशून् खगमिति स्मृतम्।
रज्जुः पाशमिति प्रोक्तं त्रिविधास्ते भवन्ति च।।१११३।।

ब्रह्माण्डपुराणे -

ईश्वराभिमुखं देवं आसीनं वृषनायकम्।
प्रणम्य प्रार्थयेद्देवं कुसुमाभ्यर्चिताङ्घ्रिकम्।।१११४।।

शिवार्चनफलम्

अन्तःप्रवेशे शिवदर्शने च शिवार्चने तत्फलसिद्धिलाभे।
देह्यभ्यनुज्ञां भगवन् प्रसन्नस्त्वत्पादपद्मप्रणताय मह्यम्।।१११५।।
इति सम्प्रार्थ्य धर्मेशः पशोः पशुपतेः पुरः।

अष्टाङ्गादिनमस्कारः तत्फलं च

प्रणम्य दण्डवद् भूमौ साष्टाङ्गं कुसुमं क्षिपेत्।।१११६।।

अंशुमति –

पशोः पशुपतेरग्रे दण्डवत् पतिते भुवि।
पतन्ति पातकास्सर्वे नोत्तिष्ठन्ति पुनस्सह।।१११७।।
देहसंसक्तरेणूनां यावत्सङ्ख्याभिगण्यते ।
तावद्वर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते।।१११८।।
अष्टाङ्गं चैव पञ्चाङ्गं त्र्यङ्गं चैकाङ्गुलं वरम्।

अष्टाङ्गविधानम्

उरसा शिरसा दृष्ट्या वचसा मनसा तथा।।१११९।।
पद्भ्यां दोर्भ्यां च पाणिभ्यां प्रणामोऽष्टाङ्गमीरितम्।
शिरो हस्तौ च कण्ठौ च चिबुकं बाहुयुग्मकम्।।११२०।।
अष्टाङ्गं च नमस्कारं पञ्चाङ्गं च ततः शृणुः।

पञ्चाङ्गम्

शिरो हस्तौ च बाहू च कृत्वा जानुनि संस्थिते ।।११२१।।
इदं पञ्चाङ्गमेवोक्तं त्रियङ्गं च ततः शृणु।

त्र्यङ्गम्

हस्तौ बध्वा तु मुकुलः मूर्ध्नि देशे नियोजयेत्।।११२२।।
त्रियङ्गलक्षणं चैव नमस्कारस्य सङ्ख्यया।

एकाङ्गम्

एकाङ्गं तु नमस्कारं शिरसैव कृतं भवेत्।।११२३।।

नमस्कारसङ्ख्या

त्रीणि पञ्चापि सप्तापि नव द्वादश सङ्ख्यया।

नमस्कारस्थानं तत्फलं च

भक्त्या कृत्वा नमस्कारं शिवस्याग्रे ततो नरः ॥११२४॥
अश्वमेधस्य यज्ञस्य लभते फलमुत्तमम्।
भक्तिहीनैर्नरैर्जाड्यात् अपि बाधा शिवे कृता ॥११२५॥
नमस्क्रिया सकृद्वापि सर्वपापहरी भवेत्।
तस्माल्लिङ्गं सकृद्भक्त्या यो लिङ्गं प्रणमेन्नरः ॥११२६॥
सर्वान् कामानवाप्नोति शिवेन सह मोदते ।

प्रदक्षिणक्रमः

अंशुमति –

प्रदक्षिणक्रमं वक्ष्ये श्रूयतां रविसत्तम ॥११२७॥
सर्वपापहरं चैव सर्वदानफलप्रदम्।
सर्वरोगविनाशार्थं प्रदक्षिणमथाचरेत् ॥११२८॥

प्रदक्षिणपदव्युत्पत्तिः

प्रच्छिनत्ति भयं सर्वं दकारो मोक्षसिद्धिदः।
क्षिकारात् क्षीयते रोगो णकारं श्रीप्रदायकम् ॥११२९॥
प्रदक्षिणार्णसंयोगात् प्रदक्षिणमिति स्मृतम्।
पदात् पदान्तरं गच्छेत् करौ चलनवर्जितौ ॥११३०॥
स्तुतिर्वाचि हृदि ध्यानं चतुरङ्गं प्रदक्षिणम्।
आसन्नप्रसवा नारी तैलपूर्णं यथा घटम् ॥११३१॥
वहन्ती शनकैर्याति तथा कुर्यात् प्रदक्षिणम्।

प्रदक्षिणकालफलम्

पूर्वाह्णे व्याधिनाशः स्यात् मध्याह्ने वाञ्छितार्थदम् ॥११३२॥

सायाह्ने सर्वपापघ्नम् अर्धयामे विमुक्तिदम्।
अष्टम्यां च चतुर्दश्यां पञ्चदश्यां त्रिजन्मनि ।।११३३।।
आर्द्रायामर्कवारे च करणे विष्टिसंज्ञके ।
अयने विषवे चैव ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।।११३४।।
संक्रमे चोत्सवे चैव स्तुत्वा कृत्वा प्रदक्षिणम्।
प्रणमेद्यं शिवं भक्त्या सर्वान् कामानवाप्य सः ।।११३५।।
लभेच्छतगुणं पुण्यं केवलं नात्र संशयः।
एवमुक्तेषु कालेषु भक्तिश्रद्धासमन्वितः ।।११३६।।
सूर्योदयं समारभ्य यावदस्तं रवेर्भवेत्।
तावत् प्रदक्षिणं कृत्वा सर्वान् कामानवाप्नुयात्।।११३७।।
अथाहोरात्रकं वापि कालेष्वेतेषु यो नरः।
प्रदक्षिणं प्रकुर्वीत सोत्यन्तफलमश्नुते ।।११३८।।
दूरमार्गात् समागम्य फलाशारहितोऽपि यः।
कृत्वा प्रदक्षिणीकृत्य प्रणमेच्छिवमव्ययम्।।११३९।।
तस्य मार्गात्समुद्भूता या गतिश्चापि केशव।
प्रदक्षिणफलं नृणां ददात्येव न संशयः।।११४०।।
प्रवासी पथि कृत्वा तु शिवलिङ्गे प्रदक्षिणम्।
नमस्कृत्वा तु पूर्वोक्तं फलं पञ्चगुणं भवेत्।।११४१।।
उत्सवे बलिकाले तु यः करोति प्रदक्षिणम्।
पदे पदेऽश्वमेधस्य फलमाप्नोति मानवः।।११४२।।

प्रदक्षिणस्थानफलम्

अजिते –

गर्भगेहे च कस्योक्तं दीक्षितस्यैव बाह्यके।
प्रदक्षिणं नृणां नोक्तमन्तर्मण्डलतस्सदा ।।११४३।।
अन्तस्सारकृतं प्रोक्तं फलमेकं प्रदक्षिणम्।
त्रिगुणं मध्यहारे तु मर्यादायां चतुर्गुणम्।।११४४।।

महामर्यादिकं चैव कृतं पञ्चगुणं भवेत्।
क्षेत्रावधि कृतं बाह्ये भवेच्छतगुणं नृणाम्।।११४५।।

प्रदक्षिणसङ्ख्याफलम्

स्वायम्भुवे –

एकविंशतिसङ्ख्याकं तु प्रदक्षिणम्।
एकहस्तनमस्कारं हन्ति पुण्यं पुरातनम्।।११४६।।
शतं सहस्रमयुतं नियुतं प्रयुतं तु वा ।
कोटिं वा कारयेद्यस्तु सिध्यर्थं तु प्रदक्षिणम्।।११४७।।

मानुषादिलिङ्गप्रदक्षिणसङ्ख्या

मानुषस्य तु लिङ्गस्य फलमुक्तं प्रदक्षिणम्।
नमस्कारेण तस्माद्वै द्विगुणं चार्षिके भवेत् ।।११४८।।
त्रिगुणं दैविके लिङ्गे फलं गाणेश्वरे च तत्।
चतुर्गुणं समुद्दिष्टं फलं पञ्चगुणं भवेत्।।११४९।।
स्वयम्भूतस्य लिङ्गस्य तथा संस्पर्शने शनैः।

नानादेवताप्रदक्षिणसङ्ख्या

स्मृतिसङ्गहे –

एकं विनायके कुर्यात् द्वे सूर्ये त्रीणि शङ्करे ।।११५०।।
चत्वारि देव्या विष्णोश्च सप्ताश्वत्थप्रदक्षिणम्।

ब्रह्मनादीये –

राजन् प्रदक्षिणैकेन मुच्यते ब्रह्महत्यया ।
द्वितीयेनाधिकारी स्यात् तृतीये चैन्द्रसम्पदः।।११५१।।

सोमसूत्रप्रदक्षिणम्

प्रदक्षिणप्रकारस्य लक्षणं शृणु सुव्रत।
सव्यञ्चैवापसव्यं च तथा सव्यापसव्यकम्।।११५२।।
सव्यं प्रदक्षिणं प्रोक्तम् अपसव्याप्रदक्षिणम्।
सव्यापसव्यतः सोमसूत्रालङ्घनतः कृतम्।।११५३।।

प्रासादस्य तु विस्तारं तन्मानं सोमसूत्रकम्।
लिङ्गमूलस्य पार्श्वे तु योजयेत् सौम्यदेशके ।।११५४।।

छायादोषः

यावत् सूत्रान्तमेव स्यात् वर्जयेत्तु प्रदक्षिणम्।
शम्भोः प्रदक्षिणं कुर्यात् सोमसूत्रं न लङ्घयेत्।।११५५।।
लङ्घनादेकमेकं स्यात् अलङ्घ्यमत(:?)तत्त्रयम्।
महाधामस्य सूत्रेण महच्छायां च लङ्घयेत्।।११५६।।
छायाधस्तात् प्रकर्तव्यं विमाने तु प्रदक्षिणम्।
छायातिलङ्घने प्राप्ते कथं कुर्यात् प्रदक्षिणम्।।११५७।।
अन्ते त्र्यंशं विहायादौ संवरेद्व्यंशके बुधः।
लिङ्गच्छायां तु पीठं स्यात् प्रासादं प्रतिमास्तथा।।११५८।।
उत्सवे बलिकाले च तथैव गुरुसेविते ।
प्रदक्षिणक्रियाकाले छायादोषो न विद्यते ।।११५९।।
सोमसूत्रत्रयं यत्र यत्र वा विष्णुमन्दिरम्।
अपसव्यं न कुर्वीत कुर्यादेव प्रदक्षिणम्।।११६०।।
वृषं चण्डं वृषं चैव सोमसूत्रं पुनर्वृषम्।
चण्डं च सोमसूत्रं च पुनश्चण्डं पुनर्वृषम्।।११६१।।
एवं सव्यापसव्यं तु प्रदक्षिणमिहोदितम्।
अङ्गप्रदक्षिणं कुर्वन् कृत्वा भूमौ निजां तनुम्।।११६२।।
दण्डवत् बाहुयुग्मेन सह बध्वा कृताञ्जलिः।
कृत्वा दण्डनमस्कारं शिवाग्रे तु सकृन्नरः।।११६३।।
प्रदक्षिणमथो कुर्यादेकं वा त्रयमेव वा।
पञ्च वा सप्त वा चैव सर्वपापनिवृत्तये ।।११६४।।
उत्थाय प्रणतिं भूयो भूयः कृत्वा समापयेत्।
प्रदक्षिणसहस्रं स्यादेकमेवं प्रदक्षिणम्।।११६५।।

सव्यापसव्यप्रदक्षिणफलम्

स्वयम्भुवे -

सव्यं तु भोगदं ज्ञेयम् अपसव्यं तु मुक्तिदम्।
सव्यापसव्यमार्गेण शान्तिमुक्तिफलप्रदम्।।११६६।।
यत्र यत्रावृतौ किन्तु बलिपीठवृषस्थितिः।
तत्र तत्रावृतौ कुर्यात् तत् प्रधानं प्रदक्षिणम्।।११६७।।
यत्र प्रदक्षिणं कृत्वा बलिपीठेशयोऽस्तु वा ।
नान्तरागमनं कुर्यात् तत्तदावरणे सुधाः।।११६८।।
द्वितीयावरणद्वारपालकौ गणनायकौ।
नत्वाभ्यच्चर्यान्तः प्रविश्य स्तुत्वैवं शिवभक्तिमान्।।११६९।।
एकं सव्यं त्वसव्यं दशशतशतके द्वे च लक्षे वृषाद्यं-
नत्वा नत्वा च कोटिप्रणतिपरिवृतं सप्तकोट्यः शिवस्य।
कोटेर्लक्षं तदङ्गैर्महति दशशतं प्राङ्गणे शूषकाक्ष्यात्-
प्रादक्षिण्यक्रमेयं प्रतिपदमवहामोक्षदोक्तानवद्ये।।११७०।।
पञ्चमावरणं शम्भोः कृतं कोटिप्रदक्षिणम्।
सप्तसन्धिद्वीपायां कृतं कोटिप्रदक्षिणम्।।११७१।।
इति शिवालयदर्शनविधिः परिसमाप्तः

पाकविधिः

विधिं माध्याह्निकं कृत्वा रम्ये भोजनमन्दिरे ।
विविक्ते गोमयालिप्ते विशुद्धं पाकमानयेत्।।११७२।।
ततो मृत्युञ्जयेनैव वौषडन्तेन सप्तधा।
जप्तैस्सदर्भसंघैस्तैः सिञ्चोक्तं वारिबिन्दुभिः।।११७३।।
सर्वपाकाग्रमुद्धृत्य शिवायार्धं निवेदयेत्।
अन्यार्धं चुल्लिकाहोमविधानायोपकल्पयेत्।।११७४।।

23

होमं चैव गुरुर्भागमित्ययं सततं विदुः।
शिवाग्निगुरुविप्रेभ्यः सर्वपाकाग्रमन्वहम्।।११७५।।
यो निवेद्यात्मना भुङ्क्ते स रुद्रो नात्र संशयः।
अनिवेद्य च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते किल्बिषं नरः।।११७६।।
शिवाग्निगुरुनैवेद्ये यावत् सिक्थानि सङ्ख्यया।
तावद्वर्षसहस्राणि दाता शिवपुरे वसेत्।।११७७।।

पाककारणं, तत्फलं च

शिवधर्मोत्तरे -

देवाग्न्यतिथिभिक्षार्थं पचेन्न त्वात्मकारणम्।
आत्मार्थे यः पचेन्मोहान्नरकाय स जीवति।।११७८।।

भोजनविधिः

शिवधर्मे -

धौतपादः समानान्तस्थानमासाद्य पूर्वकम्।
शिवभक्तैः सदाचारैः शुद्धशैवतपोधनैः।।११७९।।
परस्परमसङ्कीर्णैरुपविष्टैरनाकुलैः।
सवर्णैरेकया पङ्क्त्या भुञ्जीतात्ममना मुनिः।।११८०।।

भोजनपात्रम्

सौवर्णे राजते ताम्रे लोहपात्रसुसंस्कृते ।
आचार्यः साधकः पुत्रः समयी च यथाक्रमम्।।११८१।।
अग्रे परिहृतिं कृत्वा परितो भस्मरेखया।
चतुर्दिगाननो मौनी भुञ्जीयान्नान्यथा मनाः।।११८२।।
शुद्धं कांस्यं तदा भस्म शोधयेत्सप्तधा पुनः।
मन्त्रिते बहुरूपेण पत्रैर्वा निन्दितैस्ततः।।११८३।।
पलाशपद्मिनीचूतमधूककदलीदलैः।
रम्भापद्मपलाशाम्रमधुकैः पनसैर्दलैः।।११८४
कुम्भीचम्पकपुन्नागकुटजादिसमुद्भवैः।

निषिद्धपत्रम्

ग्पर्कवाताग्निस्नुहिभल्लातकोद्भवैः ।।११८५।।
भेरन्यैश्च निषिद्धे तु न भोजयेत्।

युक्तपत्रम्

सदण्डे साग्रके रम्भापत्रे वामाग्रशोधिते ।।११८६।।
आज्याभिघारिते पत्रे भोक्तव्यं तुल्यजातिभिः।

भोजनकालमन्त्रः, तत्क्रिया च

जानुबद्धकरो मौनी बद्धवीरासनोऽथवा ।।११८७।।
लग्नवामकरः पत्रे पूर्ववन्मन्त्रितौदनः।
औदरं ज्वालयित्वा च हेतिमन्त्रेण पावकम्।।११८८।।
अन्नं पवित्रमश्नीयात् सूपयुक्तं घृतप्लुतम्।
आपोशनं पुरोदाय प्राणाद्यैः प्रणवादिभिः।।११८९।।
स्वाहान्तैराहुतीः पञ्च दत्वा दीप्तोदरानलम्।
"नाग-कूर्म-कृकर-देवदत्त-धनञ्जय-
उपप्राणवायुभ्यः स्वाहा"
एवं निवेद्य नागादीन् पुरुषेण पिबेज्जलम्।।११९०।।
प्राणापानव्यानोदानानां प्राणाहुतिं विधाय,
ग्रासैः परिमितैर्भागभागं तोयेन पूरयेत्।
प्राणसञ्चारणायांशमुदरस्य न पूरयेत्।।११९१।।
अगस्त्यमच्युतफलं त्वाष्ट्रमामलकं तथा।
यस्योदरे प्रवर्तन्ते तस्य सन्निहितश्शिवः।।११९२।।

वर्जितोपदंशः, तत्फलं च

अलाबुं वर्तुलाकारं वृत्ताङ्गं श्वेतकं तथा ।
उपोतकीं लतारूपां रक्तशिग्रुं च वर्जयेत्।।११९३।।

कालशाकं महाशाकं द्रोणशाकमुपोतकीम्।
कदलीकन्दवन्या च शृङ्गिबेरं च शस्यते ।।११९४।।
कन्दर्कं मधुशिग्रूं च पलाण्डुं लशुनामिषम् ।
ग्रञ्जनं हस्तदत्तं च लवणं परिवर्जयेत् ।।११९५।।
पर्वतोग्रोग्रतपसा अश्वमेधस्य यत्फलम्।
फलं प्राप्नोत्ययत्नेन मधुमांसविवर्जनात् ।।११९६।।
सर्वदोषाश्रयं मद्यम् अतिदूरात् विवर्जयेत्।
क्व मद्यं क्व शिवे भक्तिः क्वमांसं क्व शिवार्चनम् ।।११९७।।
मद्यमांसप्रतिष्ठानां दूरे तिष्ठति शङ्करः।
तस्मिन् निषिद्धं सन्त्यज्य शिवभक्तान् प्रपूजयेत् ।।११९८।।

माहेशादिभोजनफलम्

एकं प्राकृतभोजने तु दशकं विप्रे विशेषज्ञके –
माहेशे च शतं गुणं तु समये साहस्रकं तत्फलम्।
पुत्रे चाप्ययुतं च साधकजने लक्षं गुरोर्भोजने –
कोटी चेति शिवागमेषु गदितं दाता फलं चाश्नुते ।।११९९।।

भोजनदोषः

नाम्नस्योर्ध्वं पिबेद्वारि नाप्रक्षालितपाणिना।
मक्षिकानखकेशादिदुष्टं त्यक्त्वाल्पभोजनम् ।।१२००।।

दोषपरिहारः

भस्म संस्पृश्य भोक्तव्यं शुद्धान्नं नान्यचेतसा।
दधिक्षीरघृतं चैव तैलं मधु गुलं तथा ।।१२०१।।
नाळिकेरफलं रम्भासलिलं चोपदंशकम्।
केशादिभिश्च दुष्टं हि न ग्राह्यं विततं च यत् ।।१२०२।।
तावन्मात्रं समुद्धृत्य भस्मक्षेपेण शुद्ध्यति।
मरीचं क्रमुकं धान्यं गुळं च रजनीं तथा ।।१२०३।।
दधिक्षीरघृतं चैव पाकदोषो न विध्यते।
अप्रक्षालितहस्तेन पुरुषेण जलं पिबेत् ।।१२०४।।

गत्वान्यत्र तु शुद्धयेच्च पादहस्तं समं ततः।
गण्डूषैष्षोडशैश्चैव शुद्धिं कृत्वा यथाविधि ।।१२०५।।
अङ्गुष्ठेन पतत्तोयं पादाङ्गुष्ठेन सेचयेत्।
पश्चात्तु सकलीकृत्य अन्नदोषनिवृत्तये ।।१२०६।।
मुद्रां तु नामिना सान्तं बध्नीयात् परिघाह्वयाम्।
पश्चात् गन्धैश्च ताम्बूलैः लेपयेत् भक्षयेद् गृही ।।१२०७।।

चन्दनं ताम्बूलं च

तदुक्तं -

प्रत्युषसि भुक्तसमये वरयुवतीनां च सङ्गमे चरमे।
राजन् विद्वन्मध्ये ताम्बूलं यो न खादति स पशुः ।।१२०८।।
ताम्बूलं कटुतिक्तमिश्रमधुरं क्षारं कषायान्वितं-
वातघ्नं कृमिनाशनं कफहरं कामाग्निसन्दीपनम्।
स्त्रीसम्भाषणभूषणं शुचिकरं शोकस्य विच्छेदनं-
ताम्बूले विहितास्त्रयोदशगुणाः स्वर्गेप्यमी दुर्लभाः ।।१२०९।।
अखण्डितं च क्रमुकम् अप्रक्षालितपर्णकम्।
अशोधितं च यच्चूर्णम् आयुः स्त्रीपुत्रनाशनम् ।।१२१०।।
अनिधाय मुखे पत्रं पूगं खादति यो नरः।
सप्त जन्म दरिद्रः स्यात् तच्छान्त्यै च स्मरेच्छिवम् ।।१२११।।
पर्णाग्रं पर्णपृष्ठं च पार्श्वं चैव सिरां त्यजेत्।
क्रमुकाग्रं च पृष्ठं च त्यक्त्वान्यं च सुखं हितम् ।।१२१२।।
भक्षयेत्तु च ताम्बूलम् आरोग्यं लभते ध्रुवम्।

अंशुमति -

धर्मसङ्कीर्तनं चैव पुराणश्रवणं ततः ।।१२१३।।
नित्याचाराः समाप्येताः यावज्जीवन्तमाश्रये।

इति सकलागमसारसङ्ग्रहे शिवालयदर्शनभोजनताम्बूलविधिःसम्पूर्णः।

❋❋❋❋

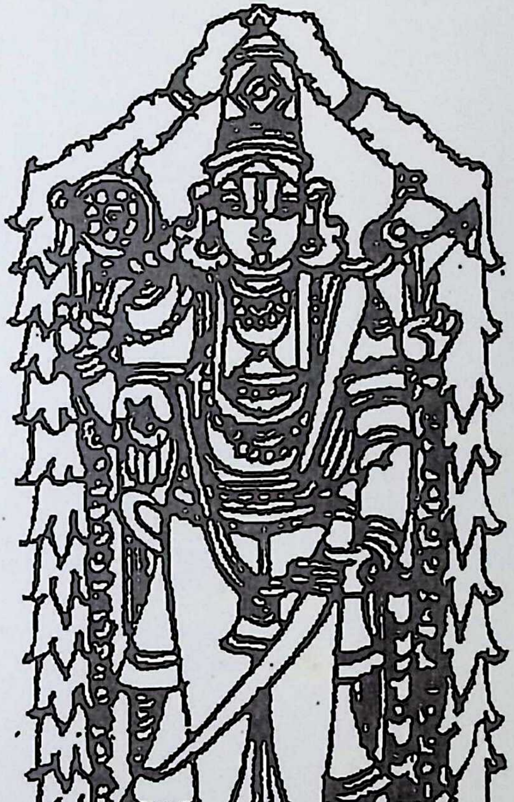

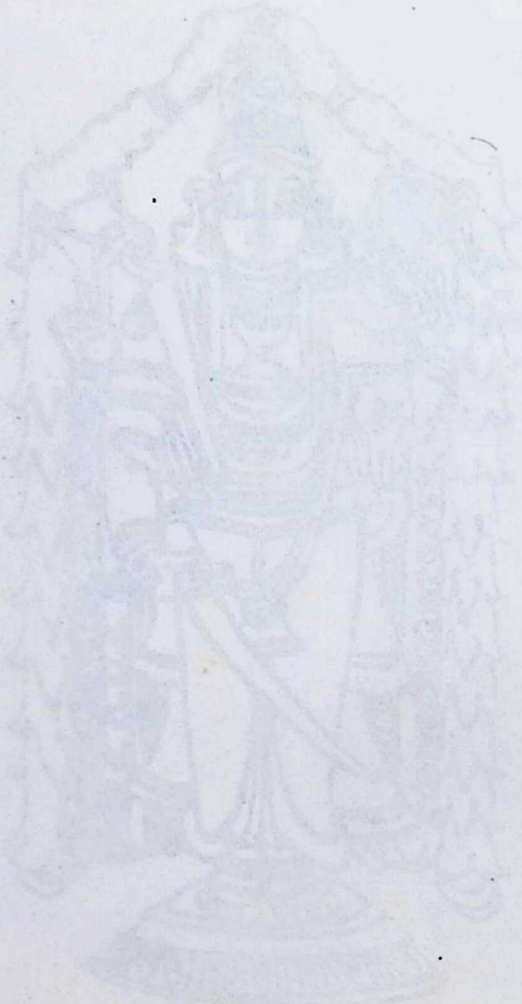

ISBN 978-81-920534-6-2

9 788192 053462 >

TTD Press, Tirupati